

צבי מאיר רבינוביץ

רבי שמחה בונם מפשיסְחָה

חיינו ותורתו

הוצאת ארגון "תבונה" / תל-אביב
בסיוע מוסד הרב קוק / תש"ה

כל הזכויות שמורות למחבר
All rights reserved by H. M. Rabinovitz, 1944, Tel-Aviv
נדפס בארץ ישראל (Palestine) Printed in Eretz-Israel
דפוס וייס, ירושלים

לזכר אדוני אבי מורי ורבי
הרב יצחק מרדכי הכהן רבינוביץ הי"ד

התכן

ז	הקדמה
ט	תמונה
יא	צלום
1	מבוא (אבות החסידות בפולין וסבות התפשטותה)
10	א. נעורים
15	ב. התקרבותו לחסידות והשכלה
20	ג. היהודי הקדוש והשפעתו על רבי בונם
24	ד. רוקח שנעשה לרבי
30	ה. גמוקי התנגדות לפשיסחה
34	ו. יחס פשיסחה אל החיים המדיניים של יהודי פולין
40	ז. שנותיו האחרונות והסתלקותו
44	ח. חסידות פשיסחאית
51	ט. הכרת האלהות
55	י. אלהים ואדם
60	יא. אהבה ויראה
63	יב. תפלה
66	יג. אמת וכונה
70	יד. ענוה
76	טז. צדיק
73	טז. תשובה
82	יז. ישראל וארצו
87	יח. משלים ופתגמים
94	מפתח השמות

תמונת רבי שמחה בונם מפשיסחה

ה ק ד מ ה

בעיה קשה היא חקר חסידות פולין ושבעתים — חקר חסידות פשיסחה.

יוצרי חסידות זו — חסידות של תבונה — לא כתבו ספרים. "רציתי לכתוב ספר 'תולדות אדם' — אמר רבי שמחה בונם מפשיסחה — שיכיל את תפקיד האדם ומהותו, אבל נתישבתי שלא לכתבו". ה"יהודי" רבי יעקב יצחק מפשיסחה, רבי שמחה בונם מפשיסחה, רבי-מנדיל מקוצק, ר' יצחק מאיר מגור ור' חנוך מאלכסנדר לא כתבו ספרים. ספרים הם מאובנים. צורות קבועות. ספרים געשים קדושים במשך הזמן. והם הרי כל כך שנאו את הקבע, את המאוכן, את המקודש בלי טעם.

פשיסחה היתה — דינמיות, חיות, רעננות.

כל מה שאינו חי, שאינו תוסס — פגול הוא.

כשנגשתי לחקר חסידות פשיסחה, שמתי לי, איפוא, למטרה, להשתמש בספרי המקורות הנאמנים של תלמידי פשיסחה וביחוד, לדלות ממקור החיים של חסידות זו. הכרתי כמה חסידים זקנים, שהוריהם הכירו אישית את כל גדולי החסידות ואת רבי שמחה בונם מפשיסחה. לפי דבריהם בחנתי וצרפתי חלק מהמקורות הנדפסים.

הכוונה לספורי התולדה של החסידים על רבותיהם, המכילים אמנם חומר רב וחשוב לתולדות החסידות אולם נכתבו בלי סדר ומיתודה, בלי בחינת המקורות. בר ותבן מעורבים יחד. מתפקיד החוקר לברר את הבר מתוך התבן — את האוכל מתוך הפסולת.

לפי קו זה חברתי את ספרי על "רבי יעקב יצחק מפשיסחה" ("היהודי הקדוש") וספרי הנוכחי על "רבי שמחה בונם מפשיסחה" כהמשך אליו. דיקתי בבחינת המקורות והארת הנושא מנקודת מדעית, על יסוד מקורות החסידים, המתנגדים והמשכילים.

בין המקורות החשובים שהשתמשתי בהם שיכים מכתביו של הרב יוסף לווינשטין מסרוצק, שהכיר בעצמו את כל גדולי החסידים בפולין; "רמתיים צופים" לרבי שמואל שינאווייר, שהיה תלמיד מובהק של רבי שמחה בונם מפשיסחה; כתב יד מהרב ר' אליעזר צבי חרל"פ — רבה של טיקטין, שהואיל בטובו למסור לי לצורך עבודתי הרב הגאון רבי יעקב משה חרל"פ מירושלים. כתב יד זה מכיל השקפת המתנגדים על חסידות פשיסחה. חומר חשוב נמצא גם בספרות ההשכלה (יצחק מיוס) ובספרי תולדות יהודי פולין בפולנית, עברית ויידיש, שהרבייתי להשתמש בהם לשם הארת המצב המדיני והכלכלי של יהדות פולין בתקופה ההיא.

הספר נדפס תחלה בהמשכים בירחון "סיני", אולם ההוצאה הנוכחית מכילה הרבה הוספות בפנים הספר ובהערות, תמונת רבי שמחה בונם, צלום כתב ידו ואוסף "משלים ופתגמים" בסוף הספר.

תמונת רבי שמחה בונם מפשיסחה, נמצאה באוסף ברסון, שעל יד קהלת ורשה. מעשה ידי צייר מבית ברקו ותמר ברגסון מורשה, שציר את שני גדולי החסידות בפולין: רבי שמחה בונם מפשיסחה ורבי מאיר הלוי מאפטא. בהיותם בורשה. התמונה אושרה גם על ידי חסידים זקנים, שהכירו את רבי שמחה בונם.

צלום מכתבו של רבי שמחה בונם לקוח מספר "הרב של שמחה" (רבי מ. נ. הכהן) מאת פ. ז. גליקסמן (לודז' תר"צ). המכתב נמצא בלודז' בידי אחד מנכדי מקבל המכתב, הרב משה נחמיה הכהן אב"ד בדרטא שבפולין, תלמיד רבי שמחה בונם מפשיסחה. אני מביע בזה את תודתי למוסד הרב קוק — להרב י. ל. הכהן פישמן ולמר יצחק ורפל העומדים בראשו; לועד ארגון תורני-מדעי "תבונה" ולמר יהודה ב"ר אברהם יעקב גורמן בתל-אביב, מנכדי רבי שמחה בונם מפשיסחה, שאפשרו לי את הוצאת הספר הזה. כולם יעמדו על הברכה.

תל-אביב, תשרי תש"ה

צ. מ. רבינוביץ

ביתנו אלהינו וכו' תהא מלכותנו כמלכותך

א. חתומי הימנעתי מזה (החתימה)

ביתנו אלהינו וכו' תהא מלכותנו כמלכותך
א. חתומי הימנעתי מזה (החתימה)

ב. חתומי הימנעתי מזה (החתימה)

ב. חתומי הימנעתי מזה (החתימה)

ב. חתומי הימנעתי מזה (החתימה)

צלום חתימת ידו של רבי שמחה בונם מפשיסחה

ב"ה אור ליום א' פ' תצא תקפ"ד פה פשיסחא

לידיד נפשי המופלג מ' משה נחמי הכהן ב"י

כפי הנראה בענין שאלתכם המתנה משבחת יותר מן הוריות, והי' יתן
לנו ולכם שנה טובה ומתוקה, א. חתומי.

הכ"ד ידידך אוהבך בלב ונפש

שמחה בונם

ושלום מהכותב והי' יתן לנו שנה טובה ומתוקה

אבות החסידות בפולין וסבות התפשטותה

(מבוא)

שלשה זרמים בחסידות. האחים רבי שמואל ופנחס הורוויץ. רבי עוזיאל מיזילש והרב מברדיטשוב. החרם על החסידות בברודי. הגנת רבי שמואל הורוויץ. הוכחה בפראגה. כותבי הפלסטר. הגורמים המדיניים והכלכליים להתפשטות החסידות. המגיד מקוויניץ — חייו ותורתו. צדקת רבי משה ליב מסטוב. החווה מלובלין.

שלשה מרכזים רוחניים לחסידות. הראשון בזמן והמקורי ביותר הוא זרם אוקריינא (והלין ופודוליא). שם ערש החסידות ומקום הפעולה של יוצרה: רבי ישראל בעש"ט וראשוני תלמידיו. באוקריינא לא הגיע מעולם למוד התלמוד למדרגה גבוהה. החסידות הסתגלה למצב זה. היא שרתה את ההמונים הרחבים. עממית היתה. בספרי המגיד ממזריטש, רבי יעקב יוסף מפולנאה ורבי אפרים מסדילקוב, תופסות מקום רחב החקירות על הצמצום, העלאת הניצוצות, בטול היש בתפלה, יחודים וכדומה. התוכן עיוני-עממי בעיקרו. הזרם השני — של רייסין (רוסיה הלבנה), נבדל מהחסידות האוקראינית, בזה שהכניס את הלמדנות אליו. רבי שניאור זלמן מלאדי היה גם גאון בתלמוד, מחבר "שולחן-ערוך" וגם עמקן בחסידות, יוצר ה"תניא". בזרם חב"ד היתה מזיגה בין הלמדנות והחסידות. הזרם השלישי, המאוחר שבכולם, הוא זרם פולין-גליציא. רבי אלימלך מליזנסק (תע"ז—תקמ"ז) נחשב ליוצרו. בספריהם אין מקום יותר לחקירות עיוניות, שכבר נתבססו ע"י קודמיהם, מפלסי הנתיבות, כאן באה ההוצאה לפועל של כל תורת החסידות. תפלה בהתלהבות, צדקה ואהבת רעים, יראה ואהבה, דבקות וענוה, גדולת הצדיק — אלה הנושאים השכיחים בספרות חסידי פולין. המלחמה בין החסידים והמתנגדים היתה בפולין קטנה מאשר בליטא. שם עמד בראש הפולמוס אישיות כגאון מוילנא, שרכז מסביבו את

כל הרבנים. לעומת זאת לא נמצאה בפולין אישיות כזאת שתעמוד בפרץ. הנלחמים בחסידות היו פרנסים ורבנים ממדרגה שניה. להפך. בין יוצרי החסידות בפולין היו שני הגאונים: רבי שמואל ורבי פנחס הורוויץ, שהגנו עליה בעוז ואומץ והם שעשו לה נפשות ובזכותם הגיעה להתפשטות גדולה¹.
 ארבעה עמדו בראש החסידות בפולין והניחו אבן הפנה לתנועה. רבי שמואל הורוויץ (תפ"ו—תקל"ח) — היה רב בעיר ריציול שבפולין הפנימית, מתלמידי המגיד רבי דוב בר ממזריטש. משיבת ריציול יצאו כל גדולי החסידות בפולין: ה"חווה" רבי יעקב "צחק מלובלין, רבי ישראל המגיד מקוויניץ, רבי משה לייב מססוב ועוד. מעירה זו נתקבל רבי שמואל לרב ואב"ד בניקולסבורג². השני היה אחיו רבי פנחס הורוויץ (ת"ץ—תקס"ה), מחבר "ההפלאה", שנתקבל לרב בפרנקפורט דמיין. על שני אחים אלה אמר המגיד ממזריטש, ש"מצא בית שכולו נרות, אלא לא היו דלוקים, הטיל בהם ניצוץ אחד, נדלקו כולם ועלה מהם אור גדול". שני האחים הם שהדליקו את נר החסידות בפולין. הגנו עליהם גאונותם בתורה וחסידותם העליונה. בהשפעתם היתה החסידות לתנועה עממית, שהקיפה את כל בית ישראל שבפולין מהלמדנים עד "פשוטי העם"³. מלבד שני אחים אלה הפיצו את החסידות, ילידי פולין הפנימית רבי לוי יצחק מברדיטשוב (ת"ק—תק"ע), שהיה רב בעיר זליחוב עד שנת תקמ"ה, ובגלל אהבתו הגדולה לישראל וצדקתו משך אליו המונים רחבים של יהדות פולין⁴. ורבי עוזיאל מייזלש, מגדולי תלמידיו של המגיד ממזריטש. הוא היה רב בעירות ריציול, אוסטרובצי ונובידבור, נצר

1 השוה צ. מ. רבינוביץ "רבי יעקב יצחק מפשיסחה" (פיטרקוב תרצ"ב) עמ' ס"ג.

2 השוה על שמואל הורוויץ: Leopold Löw "Gesammelte Schriften" כרך "Das mährische Landesrabbinat seit hundert Jahren" II (Szegedin 1890) עמ' 171; ח. ר. פרידברג "תולדות משפחת הורוויץ" (פפד"מ תרע"א) עמ' 8, 9, גם על אחיו רבי פנחס.

3 השוה: הרב מיכלסון "שמן הטוב" (פיטרקוב תרס"ה) עמ' 80; הרב י. א. קמלהאר "דור דעה" עמ' קלג—קמא; צ. מ. רבינוביץ "לחורבן החסידות בפולין" בספר השנה "ארשת" (ירושלים תש"ד) עמ' סד.

4 קמלהאר, שם, עמ' קמב.

מהמשפחות המיוחסות ביותר שבפולין, גדול בתורה וצדקות, מחבר ספרים על מסכתות שונות וחסידות⁵. ארבעה גדולי חסידות אלה, כולם תלמידי המגיד ממזריטש, גדולים בתורה ויראה עשו לאל את כל התקפות המתנגדים על החסידות. יהדות פולין נספחה בהמוניה לתנועת החסידות. גאונותם בתלמוד של ארבעת מנהיגיה, חסידותם המופלגת ואהבתם הגדולה לישראל היו הערובה הטובה ביותר, שהחסידות לא תטה מדרך התורה המקובלת.

בראות המתנגדים כי החסידות הולכת וכובשת את הלבבות, יצאו נגדה ברדיפות וחרמות. בתי הדין בברודי (תקל"ב) וקרקא (תקמ"ו) החרימו, בחרם חמור, את כל הנוהגים אחרי החסידות "חדשים מקרוב באו ובים התלמוד עקבותם לא נודעו, אנשים צעירים לימים, רכים בשנים, מלאו את לבם לבנות במה לעצמם לשנות נוסחאות שנים, לעשות אגודות אגודות, להתפלל, והמה יביעו עתק, יביעו תנועות שונות, מהם ראשם יעקשו, מהם ישפיקו כפימו, יפרשו ויכו כף אל כף, יעשו להם כנפים כנפי החסידה, לכוף כאגמון ראשם במעשי התפלה והעבודה". "ויאמרו שלא התלמוד העיקר"⁶. אבל ר' שמואל הורוויץ וחבורתו לא שקטו גם הם. בכרוזו של רבי שמואל (תקל"ב) נאמר: "שמועה שמעתי ותרגזו בטני על יציאת קול הכרוז בקהל, קול לבנות יראים ושלמים ההולכים עפ"י מנהגי האר"י ז"ל, לאמור שיצאו ח"ו לפרוק עול תורה ועבודה מעל צואריהם", הוא מוכיח את

5 רבי עזיאל מייזליש חבר את הספרים "עץ הדעת" (ורשה 1863) חדושים למס' כתובות; "תפארת עזיאל" (ורשה תרכ"ג); "ברם שלמה" "מנורה הטהורה" (כת"י) ועוד. בספרו "תפארת עזיאל" הוא מביא את רל"י מברדיטשוב (בלשונו: לוי יצחק אבד"ק זעלחאון) (פ' יתרו) ר' אלימלך מליונסק (שה"ש) ורד"ב ממזריטש (שם), היה נכדו של ר' משה איסרלש (הב"ח). תלמידו המפורסם היה ר' אהרן מזילשוב מחבר "אור הגנוז". אחיו ר' יצחק מייזליש, תלמידו של המגיד מקוזניץ, היה ג"כ ממפיצי החסידות בפולין. רבי עזיאל נסתלק בשנת תקמ"ה, השנה "שם הגדולים החדש" (לבוב תרנ"ז) עמ' 41; ולדן "שם הגדולים" עמ' 19, 71.

6 נוסח החרם שהכריז ר' יצחק לנדו אב"ד קראקו, מובא אצל פרידברג "לוחות זכרון" (פפד"מ תרס"ד) עמ' 40; דובנוב "תולדות החסידות" (ת"א תר"ץ) ח"א עמ' 167.

„קהלת ברודי, שנעשו סניף סרים למשמעת אנשי ווילנא, אשר מתוך כתלי מכתבם ניכר כי הבל יפצה פיהם והוציאו לעז על אנשים יראים ושלמים“, „אדרבא כל האנשים אשר באו לכלל החסידים מוסרים נפשם לעבודה שבלב זו תפלה ועוסקים בתורה בעתות הפנאי. הלא אב אחד לכלנו מדוע נבגוד איש באחיו, לכם נאה להיות מחזיקי בדק שלא תהא כזאת בעדר המנופץ שיחלק העם לחצי“⁷. כל זמן שרבי שמואל ורבי פנחס הורוץ היו בפולין, הגנו על החסידות ודבריהם היו נשמעים, אולם כשנסעו לארצות המערב, יצאו נגד החסידות כותבי הפלסתר ישראל ליבל ובעל „זמיר עריצים“ וגם רבנים מספר, אבל הנצחון היה לצד החסידים. מפורסם ביחוד, וכות על החסידות שנתקים בפרור פראגה שליד ורשה. בעיר זאת הפיץ את החסידות הרב יצחק בנימין וולף, בנו של רבי בצלאל מזולקווא, דודו של רבי שמחה בונם מפשיסחה⁸. וכשרבו החסידים בפראגה, בא לשם הרב אברהם קצנלנבויגן אב"ד בבריסק דליטא, מתנגד קנאי, כדי להתוכח בפומבי עם רבי לוי יצחק מברדיטשוב על מהות החסידות⁹, באחד מבתי הכנסת שבפראגה. בשנת תקנ"ז בא לורשה שונא החסידות הידוע ישראל ליבל, שהדפיס שם את ספר „הזכוח“ ו„קברות התאוה“. אליו נלה במלחמתו בחסידות מחבר הספר „זמיר עריצים“, שבו הוא מגנה בחריפות רבה את כל מנהיגי החסידות בפולין¹⁰, אבל גם כתבי-פלסתר אלה כחרמות הרבנים והתקפות המשכילים לא הועילו להקטין את השפעת הצדיקים בפולין.

גם המצב המדיני הפרוע גרם להתחזקות החסידות. אחרי מות המלך הפולני יאן סוביסקי (תנ"ו), באו ימי אי-סדרים לממלכה הפולנית. אותות מפלת פולין וחלוקתה בין הממלכות השכנות נראו כבר באופק. רוסיה, פרוסיה ואוסטריה לטשו עין וזממו לשסע את פולין ביניהן. בארץ התגברו המשובה וחוסר הסדר.

7 דובנוב, שם ח"א עמ' 125.

8 הוזה ש. יעונין „נחלת עולמים“ (ורשה תרמ"ב), העתקות מצבות פרגה-ורשה עמ' 8; Dr. I. Schipper: „Zydzi Królestwa polskiego“ w dobie powstania listopadowego“ (Warszawa 1932) עמ' 22.

9 דר. שיפר, שם.

10 ש. דובנוב „תולדות החסידות“ שם; Nussbaum „Szkice historyczne“ (Warszawa 1881) עמ' 124.

הארץ ניתנה לשלטון האצילים איש ואיש במקומו. ויד המלכים אויגוסט השני והשלישי (תנ"ז—תקנ"ג) חלשה מהחזיק את המשמעת במדינה. נתרבו בין האצילים השוחד והשרות לטובת האינטרסים של הממלכות השכנות. מצב היהודים, הנתונים לשלטון ה"פריצים" היה בכל רע. נתרבו עלילות דם במדה מבהילה. המסים והארנוניות דלדלו ונצלו את רכושם. הישועים והכהנים הרימו ראש, לעולל עלילות, לפרוע פרעות ולשים לשמצה את שם ישראל. "כמעט אמרנו נואש — נכתב באחד הפנקסים של הזמן ההוא — אבדה תקותנו והורס מעמד קהלתנו... הוה על הוה ופרץ על פרץ. והשקט לא מצאנו... בצרה גדולה בעו"ה בענין עלילות שקר דמים בדמים נגעו... וצריך לזה הרבה מוהר ומתן להציל שארית עמנו הנתונים עוד במאסר, ומבלעדי זאת על צוארנו נרדפנו עד חובה אלפי אלפים ורבי רבבות, אצל פריצים עריצים שלופי חרב וכומרים וקלוסטרין, וכל היום עומסים עלינו מדהבות כבדות ומרובות והרבה הוצאות, תמידין שלא כסדרן ומוספים שלא כהלכתן והנושים הבאים לקחת נפשות זממו..."¹¹

המצב המדיני הורע עוד יותר עם חלוקת פולין הראשונה בשנת 1772 — תקל"ב. הקבוץ היהודי שבפולין נגזר לגזרים בין ממשלות רוסיה, פרוסיה ואוסטריה. המרכז היהודי שנשאר בפולין הפנימית השתתף ביסורי הממלכה העומדת לעבור מן העולם. בשנת 1793—תקנ"ג היתה חלוקה שניה, ששוב פוררה את אחדות הצבור היהודי. ועד ארבע ארצות, שהתקים בפולין מאות בשנים, נתבטל בשנת תקכ"ד. הארגון המצוין של יהדות "פולין הקדומה לתורה ולתעודה", עבר מן העולם. עיר עיר ורבה. מדינה ומדינה ופרנסה. מצב זה אפשר לחסידות להתפשט בלי מעצור רציני. רק בליטא נפגשה בהתנגדות הגאון רבי אליהו, שהמריצה גם את הקהלות בברודי, וקראקא להחרים את החסידות, אבל ההתנגדות חסרה כוח סמכות מרכזית ומוכרת כועד ארבע ארצות לפנים. לחולשת הרבנים גרמו תנועת הפרנקיסטים והמחלוקת שבין ר' יעקב עמדין ור' יונתן איבשיץ, שהכניסו פרוד וחורבן במחנה גדולי ישראל. החסידות השתמשה בכל אמצעי התעמולה להפיץ את תורתה בין ההמונים המדוכאים.

הרוצים להשתחרר מעול הפרנסים וראשי הקהלות התקיפים, שלא נהגו בהם כשורה וצמאים היו לדבר ד' שבתפלת החסידות הראשונה, לשמחה שבחיים, לגוונים ושירה, לאהבת ישראל של צדיקי פולין הראשונים ולתורת החסידות, שטשטשה את המחיצות שבין הלמדן ועם הארץ והעמידה את העיקר על הכוונה ותורה שבלב¹².

ביחוד הגיעה החסידות לשיא התפתחותה עם תופעת שלשת מנהיגיה הגדולים: המגיד רבי ישראל מקוזניץ, רבי משה ליב מאפטא-ססוב ורבי יעקב יצחק הורוויץ, ה"חווה" מלובלין. לכל אחד היתה דרך מיוחדת. רבי משה ליב הצטין באהבת ישראל; המגיד — בתפלה וגאונות וה"חווה" במופתים ו"רוח-הקודש". פרי תעמולתם היה התפשטות מהירה של החסידות בפולין מהמון העם עד הרבנים הגדולים והגאונים המפורסמים, שבאו מקרוב ומרחוק לקבל עליהם את מרותה של התנועה החדשה¹³.

המגיד רבי ישראל מקוזניץ (תצ"ז—תקע"ה), נולד בעיר אוסטרובצי לאביו ר' שבתי כורך-ספרים לעת זקנתו, בכח ברכתו של הבעש"ט, כמסופר באגדה חסידית ידועה¹⁴. בימי נעוריו למד בישיבות פולין, אצל גדולי הדור ההוא¹⁵. אחרי נשואיו בעיר פשיסחה, נתקרב לגאון רבי שמואל הורוויץ, שהיה אז רב בריצ'וול. האחרון השפיע עליו להתחבר לחסידים וללמוד תורת החסידות מפי רבי דוב ביר המגיד ממזריטש ורבי אלימלך מליזנסק¹⁶.

12 השוה: דובנוב "דברי ימי ישראל" כרך ח' עמ' 33, 34; "תולדות החסידות" א' עמ' 24—18; ב' צ. דינבורג "ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשיחיים" ב"ציון" שנה ח' ספר ג' (תש"ג) עמ' 134—117; החסידים יכלו להדפיס ספרים כאות נפשם ולהפיץ עי"ז את תורתם מבלי להזקק להסכמות ועד ד' ארצות, השוה: ישראל היילפרין "הסכמות ועד ד' ארצות" ב"קרית ספר" שנה י"א עמ' 105, 110.

13 השוה: אהרן מרכוס "Der Chassidismus" עמ' 158.

14 ספורי החסידים.

15 רבי יחזקאל מאוסטרובצי, ר' מרדכי צבי מהורחוב, ורבי שמואל מניקולסבורג. השוה: הרב יוסף לוונשטיין "עשר אורות" עמ' 71.

16 אהרן מרכוס שם עמ' 156; "עשר אורות" עמ' 72; "סדר הדורות

החדש" עמ' 40.

המגיד מקוזניץ נתפרסם כ"בעל מופת" ונסעו אליו מכל קצות פולין יהודים וגויים. בין "חסידיו" נמנו גם גדולי האצילים בפולין, יוזף פוניטובסקי ואדם טשרטורסקי. המגיד נזכר בכבוד והערצה גם במקורות הפולניים וספרי הזכרונות של הזמן ההוא¹⁷. הוא גם התחסס בחבה רבה לתנועת השחרור של העם הפולני ולקיסר נפוליון, שיסד "נסיכות ורשה" והבטיח לחדש את ממלכת פולין ולהחזיר לה את החלקים הנקרעים ממנה ע"י רוסיה וגרמניה¹⁸. הוא היה חלש בגופו מאד, בעל גוף ופנים רזים¹⁹. היה שוכב רוב ימיו במטה מחותל בכרים מחממים. מרוב חולשה לא יכל, לפעמים, לבוא בעצמו לבית-המדרש כ"א נישא ע"י חסידיו. אולם חולשתו הגדולה לא הפריעה לתפלתו האשית, שנאמרה בהתלהבות ודבקות ובקול רם²⁰. אותו הדבר בשעת "עריכת השולחן", למרות שכמעט לא אכל מאומה היה אומר "תורה" בקול רם מאד שהחריד את השומעים²¹. את כל שנותיו הקדיש ללמוד התורה, היה מלמד בישיבה ועוסק בתלמוד, קבלה וחסידות יום ולילה²². ועמד בקשרי מכתבים עם גדולי הדור ההוא²³. גם מתנגדו החריף ביותר, בעל "זמיר עריצים" למרות התאוננותו על המגיד שהוא "מרושש" את העם,

17 דר. שיפר, שם עמ' 23; משה פיינקינד, גוטע יודען אין פוילען

(ווארשע 1936) עמ' 192; "עשר אורות" עמ' 76.

18 לכסוף חזר בו המגיד מיחסו הטוב לנפוליון וקרא עליו את המקרא: גבל תבל! נפוליון תפול! השוה: ע. ג. פרנק, "יהודי פולין בימי מלחמות נפוליון" (ורשה תרע"ג) עמ' 49; מ. טייטלבוים, "הרב מלאדי ומפלגת חב"ד" עמ' 150; הרב קמלהאר "אם לביתה" (טרנוב חש"ד) עמ' 63.

19 ישראל ליבל, "ספר הוכוח" (ווארשה תקנ"ח) דף י"ח ע"ב; הרב לחנשטיין, "עשר אורות" עמ' 69. גם מקובל בין כל החסידים.

20 שם; מ. ש. גשורי, "לקורות הגגון החסידי" (ירושלים תרצ"ו) עמ' לג. 21 שם ומקובל בין החסידים.

22 השוה "סדר הדורות החדש" עמ' 40; ספריו הם: "עבודת ישראל" על תורה וחסידות; אור ישראל — על תקוני זוהר; נזר ישראל — על הזוהר; נר ישראל; תהלות ישראל — על ס' תהלים; גבורות ישראל — על ספרי מהר"ל מפראג; בית ישראל; חדושים על מס' הש"ס ועוד.

23 תשובותיו הובאו בשו"ת "תכר כהונה" סי' ע"ו ובס' "גבעת פנחס" (יוזיפוף תרמ"ו) לר' פנחס הורוויץ אב"ד בפפד"מ סי' ל"ה ועוד.

מוכרה להודות שה"מגיד הוא תלמיד חכם, שתורתו אומנותו ועוסק בתורה יומם ולילה"²⁴. שני למגיד בהשפעה להפצת החסידות היה רבי משה ליב מססוב, שבראשית ימיו התישב בעיר אפטא שבפולין. גם הוא כמגיד מקוונץ, היה מתלמידיו של רבי שמואל מניקולסבורג וכמוהו היה גם עוסק בתורה וכותב חדושים בתלמוד וחסידות²⁵. אולם עיקר פרסומו היה ב"אהבת ישראל". הצטיין במעשי חסד וצדקה לנדכאים ועניים. היה אביהם של כל היתומים והאלמנות ודואג תמיד למלא את מחסוריהם²⁶. רגיל היה לומר: "האיש שלא יוכל למצוץ דם המכות והשחין מילדי בני ישראל, עדיין לא הגיע לחצי אהבת ישראל"²⁷. על צדיק זה סיפרו את האגדה הידועה, שפעם אחת בליל יום-הכיפורים, כשאחר לבוא לבית-הכנסת לתפלת כל נדרי, הלכו לחפשו ומצאוהו בבית אחד אוזן בזרועותיו תיגוק בוכה נעזב מאמו, שהלכה להתפלל ומישן אותו בשירי ילדים²⁸. ביחוד היה עוסק במצות "פדיון שבויים" — לפדות את חוכרי האחויות היהודים שלא היה להם כסף לשלם את תשלומיהם ל"פריצים"²⁹. אותו חותם של עממיות, אהבת ישראל ושמחה של מצוה, טבוע גם בתורתו של רמ"ל, שלוקטה בספרו "לקוטי רמ"ל". נפלאות מספרים החסידים על תפלתו, שהיתה רוויה דבקות והתלהבות ועשתה רושם חזק על כל המתבוננים אליה³⁰. בכוח השפעתו נוספו לחסידות אלפים ורבבות וביחוד משך אליו את הצעירים בעלי הרגש. בין תלמידיו נמנה גם הראשון לצדיקי פשיסחה, רבי יעקב יצחק "היהודי הקדוש", שנהפך בהשפעתו ממתנגד לחסיד נלהב ומיסד אסכולה חדשה בחסידות³¹.

24 "זמיר עריצים" דף ח' ע"ב.

25 נשאר ממנו ספר "חדושי רמ"ל" (ווינא תרפ"א) על מסכות אחדות שבתלמוד. בראש חדוש אחד רשום התאריך: "אפטא שנת תקל"ו" (מס' כתובות דף יט).

26 השוה רבינוביץ, שם עמ' ח' ט'; "סדר הדורות החדש" עמ' 71.

27 "סדר הדורות החדש" עמ' 75.

28 "עשר צחצחות" 44—42.

29 שם; מרכוס שם עמ' 149.

30 "סדר הדורות החדש" שם.

31 השוה ספרי על ה"יהודי" עמ' 7.

השלישי בין גדולי החסידות בפולין היה רבי יעקב יצחק הורוויץ
 „החווה“ מלובלין, שנקרא כך על שם מופתיו. הוא היה מתלמידי
 המגיד ממזריטש ורבי אלימלך מליזנסק. תחלה גר בלנצוט
 שבגליציה ואח"כ השתקע בלובלין. השפעתו על היהדות הפולנית
 היתה גדולה מאד. חסידיו הגיעו לרבבות. כמו-כן התרכזו
 מסביב לו גדולי הרבנים של הזמן ההוא והושפעו ברוח החסידות.
 ה„חצר“ הלובלינית היתה „בית היוצר“ לנשמת החסידות. כמעט
 כל מנהיגיה היו תלמידי ה„חווה“. המתנגדים ובראשם ר' עזריאל
 הרב בלובלין שנקרא בשם „ראש ברזל“ על-שם חריפותו,
 כוננו את כל חציהם נגדו, אבל לא יכלו לעצור בעד רוח הזמן
 ולמרות רדיפותיהם הגיעה החסידות למרום התפתחותה בימיו
 והניחה את חותמה על כל חיי התרבות והכלכלה של יהודי
 פולין.³² מבתי צדיקים אלה הסתעפה החסידות הפשיסחאית,
 שנושאה היו רבי יעקב יצחק מפשיסחה „היהודי הקדוש“ ורבי
 שמחה בונם מפשיסחה. שלחיו ותורתו מוקדשים
 הפרקים הבאים.

א.

נעורים

הוריו. גדולת אביו ויחוס אמו. עיר מולדתו. חנוכו
הראשון. רבי ירמיה ממטרסדורף. הישיבות במורביה
ובוהמיה. רבי מרדכי בנט. נשואיו והתקרבותו
לחסידות.

רבי שמחה בונם בניהרדט מפשיסחא נולד בשנת תקכ"ה
בערך 1, לאביו רבי צבי המגיד בוואדיסלב ולאמו מרת שרה 2.
רבי צבי היה גודד בכל ערי פולין, אונגריה וביהם ודרש בכל
מקום בואו בבתי הכנסת. רבני הקהלות קרבו אותו ותמכו
בו, מפאת ידיעותיו בתורה וכשרונותיו לדרוש. הוא היה דורש
על תשובה, ענות, מדות שבין אדם למקום וחברו, היה מתבל
את דרשותיו במשלים 3 ובקטעים מתוך הפילוסופיה של ימי
הבינים והשפעתו גדלה על שומעי דרושיו. רבי יחזקאל לנדו,
בעל ה"נודע ביהודה", כותב עליו: "שמענו שמעו מדי עברו
בקהלות שדרש ושבחוהו רבנן... וגם בארץ מולדתו, היא ארץ
פולין זה שנים רבות ששמעתי שמעו משם 4, שהוא מוכיח
ודרשן גדול, דורש טוב לעמו ואמריו נעמו... הוצק חן בשפתיו,
דרושים נחמדים מתוקים מדבש ונופת צופים 5, כדברים האלה
מעידים עליו גם הרבנים ר' יצחק הלוי אב"ד בקראקו 6, ר'
אלעזר הרב בקעלין ורבי ירמיה, רבה של מטרסדורף. עם האחרון

- 1 לפי דעה אחרת נולד בשנת תקכ"ז.
- 2 רבי צבי בנו של ר' יהודה ליב; השוה: הרב איבשיץ "חדות שמחה"
- 3 "ארץ צבי" (ווארשא תרמ"ד) עמ' 26, 40 ועוד.
- 4 רבי יחזקאל לאנדו היה יליד פולין ולפני נסעו לפראג שמש ברבנות
בימפולין; השוה: הרב קמלהאר "מופת הדור" (מנוקש תרס"ג) עמ' 4, 6.
- 5 בהסכמה לס', "ארץ צבי".
- 6 הוא שהחריס את החסידות; השוה: פרידברג "לוחות זכרון" (פרנקפורט
דמיין תרס"ט) עמ' 30, 31.

היה ביחסי ידידות טובים. "זה שבתו אתנו פה — כותב ר' ירמיה — והיה אתי שעשוע... ומכירו הייתי לשעבר בהיותי במדינת פולין כי מלא אותו ד' רוח חכמה".⁷ רבי צבי השאיר אחריו שני ספרי דרוש "עשרה למאה" ו"ארץ הצבי". אמו של רבי שמחה בונם, שרה, היתה בתו של הרב בצלצאל מזולקווא,⁸ מחבר הספר "בשם בצלאל".⁹ נצר למשפחה מיוחסת של רבנים גדולי תורה ששלשלת יחוסה הגיעה עד ר' יואל סירקש ה"ב"ח ז"ל.¹⁰

העיר וואדיסלב היא אחת הקהילות העתיקות ביותר שבפולניה בה כהנו רבנים גדולי תורה. למוד התורה היה נפוץ בעיר זו במדה גדולה וגם בין בעלי-הבתים שבה נמצאו גדולים בתורה.¹¹ ר' שמחה בונם הושפע מהאווירה של תורה שבמקום מולדתו וביחוד מאביו המגיד, שספר לו על היהודים ומנהגיהם בשאר מדינות אירופה ועורר בו את התשוקה לנסוע למרחקים, למען השתלם בתורה.¹² בתורת רבי שמחה בונם נכרת השפעת אביו. הוא מזכירו בהערצה ומבטא דברים ממנו.¹³ ביחוד נטע בלב בנו את האהבה ללימוד הגיוני מבוסס על השכל הישר. כדבריו באחד מספריו: "לא הבאתי בחבור זה שום דרוש בחכיפות רק כדרכי מעולם לשים העקוב למישור, ביסודות בנויים על הקדמות המתישבות על הלב בדרך הפשט, באופן אשר השכל האנושי יסכים עמהן ויעיד עליהן".¹⁴ דברים אלה היו נר לרגלי רבי שמחה בונם, שהושפע מאביו המגיד, מלמדנותו, השפעתו

7. בהסכמה ל"ארץ צבי".

8. רבי בצלאל מזולקווא הוציא לאור את ה"תלמוד ירושלמי" ג' בבית עם פירוש מהר"א פולדא (פרנקפורט דמיין תק"ב), בנו של הרב אריה ליב, בן ר' חנוך "פרנס ומנהיג" דזולקווא. השוה על משפחה זאת: הרב ח. נ. דמביצר "כלילת יופי" (קראקא תרמ"ח) עמ' קמה; ש. בובר "קריה נשגבה" (קראקא תרס"ג) עמ' 19, 20.

9. על פרקי אבות, נדפס בפרנקפורט דאדר תקל"א.

10. השוה: "שמחת ישראל" (פיטרקוב תר"ע) עמ' 129.

11. השוה: פרידברג "לוחות זכרון" עמ' 31, 30.

12. רש"ב נסע ללמוד בישיבת מטרסדורף אצל ר' ירמיה, ידיד אביו.

13. ב"קול שמחה" פרשת ויצא מובא: "שמעתי מאבי הרב זלה"ה.

14. השוה: הרב ש. י. גליקסברג "הדרשה בישראל" (תל-אביב ת"ש)

מעמ' רצ"ט—ש"ב, על המגיד רבי צבי וערכו כדרשן ובעל הגיון.

האישית, הגיונו הישר, כשרון הדרוש והכרת המציאות. עוד בהיותו בן עשר למד בעירו בחדר. לפי אגדת חסידים הצטיין ענף בימי ילדותו בתלמוד¹⁵. אולם אביו המגיד רבי צבי, שלחו ללמוד למדינות אונגריא ומורביה מכיון שהרבנים במחוזות אלו היו מידידיו. ידוע לנו שלמד בישיבת מטרסדורף המפורסמת אצל הרב ירמיה. רבי שמחה בונם התמיד בלמוד התלמוד במטרסדורף שנים אחדות והיה אוהב ומחבב את רבו הגדול. רבי ירמיה היה יליד פולין ואחרי שנתפרסם לגאון בקהלות שונות, נקרא לכהן כרב וראש ישיבה במטרסדורף שבאונגריא (1770 — תק"ל). בעיר זאת נהל את הישיבה עשרים ושמונה שנה והקים אלפי תלמידים. בשנת תקנ"ח הדפיס בלבוש את ספרו "מודעה רבא", באותה שנה נתקבל לרב בסנטוב ושם מת בשנת תקס"ה. רבי ירמיה היה מידידו המגיד מוואדיסלב, ודרך לימודו בדרכי ההגיון בהלכה מצא חן בעיניו לחנוך בנו¹⁶.

במדינות אונגריא, מורביא ובוהמיה גדול היה מספר הישיבות בזמן ההוא. בכל מקומות מושבות היהודים, אשר בהן קהלות גדולות או קטנות — מתאך החוקר איזיק הירש ויס את הישיבות האלה ב"זכרונותיו" — היו רבנים תופשי תורה, ולערך מספר בעלי הבתים אשר בעדה התאספו שם בחורים, רבים או מעטים, כפי אשר יכלו בני הקהל לנשוא, וברצון טוב היו בעלי הבתים גותנים להם צרכיהם, אף אם לרוב לא היה להם די מחסורם אשר יחסר להם. כל עני בישראל היה מתאוה לעשות הצדקה הזאת ובאהבה ונפש חפצה חלק את פתו עם הבחור... נפלאים היו מעשי הבחורים לטובה ומסירות נפשם על התורה. קל היה לבחור עני לחיות כל ימי השבוע בלחם צר ובמים

15 ר' שמואל שינאוויץ, "רמתיים צופים" ח"א עמ' 167.

16 שם עמ' 168; גם עם רבי יואב בנו, היה רש"ב בידידות, כפי שיוצא מהמכתב לר' ישראל ממאקוב, הנדפס בסוף הספר. על ר' ירמיה ממטרסדורף וישיבתו השוה: י. י. גרינולד, "לפלגות ישראל באונגריא" (דעווא תרפ"ט) עמ' ב—ז וביחוד אצל Löw, "Gesammelte Schriften". כרך ב' עמ' 254. רבי יואב היה רב בצהלים. חבר שני ספרים בהלכה "שער בנינה" ו"חן טוב". כשהיה פעם בפולין ביקר בפשיסחה אצל רבי בונם השוה: י. י. גרינולד, "היהודים באונגריא" (וואך תרע"ג) עמ'

לחץ ולשבת ברעב ולהגות בתורה יומם ולילה. העוני והמחסור לא היה בהם כוח להפריעם מלמודם. היו בחורים שאם במשך הימים הצליח בידם להמציא לעצמם מזון סעודה אחת ליום היו בעיניהם כמאושרים¹⁷. גם רבי שמחה בונם היה מספר בימי זקנתו זכרונות מימי נדודיו בישיבות אונגריא ומורביה¹⁸. בהיותו באונגריא למד גם בניקולסבורג בישיבת הגאון רבי מרדכי בנט, שהיה אחר כך רב ראשי על כל מדינות מורביה¹⁹. השפעת הרב הזה היתה גדולה על רבי שמחה בונם ותמיד הזכיר את שמו בהערצה גדולה. רבי מרדכי בנט (תק"ג—תקפ"ט), היה אחד מגדולי הגאונים בזמנו. יחד עם רבי משה סופר ("חתם סופר"), רבי יעקב מליסא ("חות דעת") ורבי עקיבא איגר מפוזנא, נלחם מלחמת תנופה בהתבוללות וריפורמה. ביחוד יצא בדברים חוצבים להבות אש נגד מחיקת שם ירושלים מסדור התפלה²⁰. רבי מרדכי בנט היה אישיות כבירה, כליל השלמות במדות וגאונות וסמל ליהדות צרופה. דרך הלמוד בישיבתו היה בהגיון ישר ועיון מעמיק, בלי פלפולים²¹. היה מרבה ללמוד בקביעות יום יום ב"יד החזקה" לרמב"ם. בזה השפיע על רבי שמחה בונם מפשיסחה שהרבה ללמוד וללמד בספרי הרמב"ם²². רבי מרדכי בנט ידע מדעים חילוניים כתכונה, מתמטיקה ופילוסופיה והיה גדול בדקדוק ובידיעת השפה העברית²³.

החוקר א. ה. ויס, שהיה בן דורו, מעיד על רבי מרדכי בנט, פעל "איש קדוש ד' מרחם, נפלא בכשרונות טבעיים, חכמת

17 א. ה. ויס "זכרונותי" (ורשה תרנ"ה) עמ' 53; השוה: הרב ש. אסף, "מקורות לתולדות החנוך בישראל" (תל-אביב תרפ"ה) עמ' רע"ו—רפ"ו.

18 "רמתיים צופים" בכמה מקומות.

19 שם עמ' 68.

20 "תולדות רבי מרדכי בנט" מאת יעקב אבריל (טארנא תרפ"ט) עמ' 22.

21 שם עמ' 20; ר"מ בנט חבר את הספרים: "באור מרדכי" "מגן אבות" "הר המור" ועוד. השוה: מ. י. ברדיצבסקי: "הגאון ר"מ בנט ב"האסיף" כרך ד' (ורשה תרמ"ח) עמ' 61; י. גרינולד "תולדות משפחת רוזנטל" (בודאפסט תר"פ) עמ' 21, 17; פ. ג. שרץ "שם הגדולים מארץ הגר" (מונקטש תרע"ד) ערכי ר"מ בנט ור"י ממטרסדורף.

22 שם; השוה להלן בפרק "חסידות פשיסחאית".

23 כך העידו עליו משכילי דורו כו. ל. בן-זאב (תולדות ר"מ בנט עמ' 23).

לב, עומק הדעת וכוח זכרון עצום. יראת ד' טהורה, מסירת נפשו על התורה, עשות משפט, אהבת חסד והצנע לכת, היו המדות שהקנו לו שקידתו, והשתמרו בכל מאמצי כחו מעשות דבר בלתי רצוי בעיני ד' ואדם. הוא היה מבני עניים, אבל בן עניים זה נהיה יחיד בדורו ברבות הימים... אין הפה יכול לדבר את רוב החסדים, אשר עשה עם עניי עמו. פרנסתו אשר היתה קצובה לו, לא השיגה לחצי את גדולת משרתו, ובכל זאת כעשיר נדיב לב תמך אביוני אדם מאשר לו, בלי הבדל בין בני ברית לאינם בני ברית". יחד עם גדולתו בתלמוד היה גם "מדקדק מופלג, בקי בחכמת לשון הקדש וידיו רב לו בספרי מחקרי הפילוסופיה הדתית "מורה נבוכים" ו"עקרים" ודומיהם ולפי ספורו של בנו מו"ה אברהם, שכתב תולדות אביו, ידע כתב ולשון אשכנז והיו לו ידיעות רמות בכמה חכמות חיצוניות... והוא מעולם לא כחה בבניו ללמוד לשון העם ולהגות בספרי חכמה, כי אם זרזם לבל יניחו ידם מהם"²⁴. את ידיעותיו של רבי שמחה בונם בשפות ונטיותו לפילוסופיה של ימי הבינים יש לזקוף להשפעת הגאון רבי מרדכי בנט.

אחרי שחזר רש"ב מאונגריא, נשא אשה בשם רבקה, בת ר' משה אוהרנרגר מבנדין. רבקה "הרבנית מפשיסחה", היתה ידועה בצדקתה ומדותיה הטובות. אשת חיל ועומדת לימין בעלה כל הימים. כמנהג יהודי פולין בזמן ההוא, היה סמוך שנים אחדות על שולחן חותנו ויכל להתמכר ללמוד התלמוד בלי דאגות²⁵. באותו פרק חלה גם התקרבותו לתנועת החסידות, למרות זה שאביו רבי צבי היה "מתנגד" חריף. רבי בונם התחיל להתנהג כדרך החסידים, להתפלל בהתלהבות, ולהשתקע בהשתלמות מוסרית²⁶. הוא נסע לגדולי הצדיקים בפולניה בזמן ההוא: רבי משה ליב מסאסוב-אפטא והמגיד רבי ישראל מקוויניץ.

כפי הנראה השפיע עליו אחי אמו הרב יצחק בנימין וואלף, מפראגא שעל יד וורשה, לקרבו לחסידות. דודו זה היה מהרבנים הראשונים, שהפיצו בעוז ובמרץ את החסידות ורבי שמחה בונם, אחרי בואו מאונגריא, ישב זמן מה בפראגא²⁷. רבי שמחה בונם,

(19) ול. ייטלש ב"בכורי עתים" (תקצ"א).

24 ויס "זכרונות" עמ' 36.

25 "רמתיים צופים" עמ' 212.

26 שם.

שראה כמו עיניו באונגריא וגרמניה את ירידת היהדות וצמיחת ההתבוללות, שעשתה שמות בקהלות העתיקות, ראה בחסידות את הדרך היחידה להצלת היהדות בכלל ודרך תשובה ועליה נפשית בפרט ובכל חום נפשו ולהט נעוריו התחבר לחסידות ומנהיגיה²⁸. גדולי אונגריא המתנגדים כר"י ממטרסדורף ור"מ בנט, לא רדפו את החסידות, כדוגמת רבני ליטא והמעבר לחסידות לא היה קשור במשבר נפשי.

ב.

התקרבותו לחסידות והשכלה

ידידותו עם המגיד מקוויניץ, שמואל זביטקובר ומעשי צדקתו, דוב ברגסון ותמר, משרתו אצל ברגסון, יחסיו המסחריים, השתלמותו בשפות אירופאיות, בחינתו לרוקח מוסמך, עסקו בחסידות אצל החוזה מלובלין.

לא עברו ימים רבים ורבי שמחה בונם נכנס לעולם המעשה. סמיכתו על שולחן חותנו פסקה, והיה מוכרח לחפש לעצמו מקור לפרנסה וכאן עמדה לו חסידותו למגן. רבי שמחה בונם נעשה מחסידיו הנלהבים של רבי משה ליב מאפטא¹ והמגיד מקוויניץ. האחרון החשיבו מאד וגלה לפניו את כל מסתרי², גם לימי זקנתו היתה השפעת המגיד חזקה עליו ותמיד הזכירו בהערצה וכבוד גדול³.

ע"י המגיד מקוויניץ נתקרב רבי שמחה בונם לבית העשיר הורשאי הגדול דוב ברקו זוננברג-ברגסון ואשתו תמר. ברקו היה בנו של הנדיב והעשיר שמואל זביטקובר, שהיה מקורב

27 השוה: דר. י. שיפר, שם עמ' 22.

28 רבי שמחה בונם הביע את דעתו, שאין קיום ליהדות, בלי העסק בפנימיות התורה, בחסידות, לרבי עקיבא איגר בפזנא. השוה, להלן, בפרק "חסידות פשיסחאית".

1 "רמתיים צופים" עמ' 133. 2 שם עמ' 242.

3 שם; בספר "קול שמחה" פ' וירא, הובאה תורה בשם המגיד.

לחצר המלך הפולני ולגדולי האצילים שרי המדינה. שמואל נחשב לעשיר הגדול ביותר שבין יהודי פולין. הממשלה הפולנית מסרה לידו קבלנויות ועסקי מונופולין. הוא נתפרסם ביחוד בשעת המרד הפולני בשנת תקנ"ד (1794) "מרד קושציושקו". יהודי ורשה נלחמו אז ביחד עם הפולנים נגד צבאות רוסיה תחת הנהלת המצביא ברק יוסלביץ', שיסד "גדוד יהודי" מיוחד להגנת העיר. ליד פראגה התלקחה מלחמה גוראה בין צבאות סובורוב הרוסי וחיל פולין. אולם למרות אומץ לבם של הפולנים והיהודים נצחו הרוסים. חמשה עשר אלף פולנים ביחד עם הגדוד היהודי שמנה כשש מאות איש, נפלו חללים על סוללות פראגה, ברחובות ורשה ובגלי נהר ויסלה. האגדה מספרת שאחרי הקרב, כשהיתה עוד יד הרוסים נטויה להשמיד ולהרוג את כל תושבי העיר ורשה. ישב ר' שמואל זביטקובר בחצרו, שתי חביות לידו, אחת מלאה זהב והשניה כסף והוציא כרוז לקוזקים, שבעד כל אדם חי יתן רובל של זהב ובעד מת — רובל כסף. הצבא הרוסי בא בהמון לר' שמואל לקבל את המטבעות בהביאם את החיים והמתים. במשך זמן קצר נתרוקנו שתי החביות וכך הציל מאות אנשים ממות.⁴

בנו של ר' שמואל זביטקובר, ברקו דוב ברגסון, ראש משפחת הפילוסוף היהודי-הצרפתי ברגסון בימינו, היה כאביו קבלן ממשלתי ועשיר מופלג וכמוהו עסקן לטובת יהודי פולין. עד שנת תקע"ח היה מראשי הקהלה בורשה ורוב עניני הקהלה

4 השוה: פרופ' ש. דובנוב, "דברי ימי ישראל בדורות האחרונים" (ברלין תרפ"ג) עמ' 191; עמנואל רינגלבלום, "שמואל זביטקובר" ב"ציון" שנה ג' ספר ג' עמ' 252; אלטר, "מאיר עיני הגולה" עמ' 15; מ. ש. גשורי, "לקורות הגיון החסידי" עמ' לג; על מצבתו כתוב: "הגביר השר בישראל הר"ר שמואל זביטקובר, הוא הגביר הפליא להראות נפלאות במעשה צדקה וזרועו סמכתהו לעשות ישועות בעירו לנכאי לבב, כאחד מגדולי הנדיבים בעם, שרידי דורות עולמים וקדש שם שמים ושם עמו ברוב תגמוליו והמון רחמיו וחסדיו אשר לא התאפקו לבני עמו, כנודע בשער בת רבים, שמו הטוב לא ימיש מפי תושבי עדתו, זכרונו חרות על לוח לבם" (ש. יעוונין, "נחלת עולמים" עמ' 7); השוה: נ. סוקולוב, "אישים" (תל-אביב תרצ"ה) ספר ג' עמ' 174, 175; "יובילי-בוך" של עתון "היינט" (1928) במאמר "אלט-ווארשע".

נחתכו על ידו⁵, בשנת תקע"ו (1816) נסע בראש משלחת יהודית לפטרבורג, אל המיניסטר לעניני השכלה, לקבול לפניו על התפשטות "עלילות הדם" בפולין ועל שרירות לב הפקידים ושרי המחוז, שהאמינו בעלילות אלו והענישו את היהודים. בהשתדלותו הוציא המיניסטר פקודה נמרצה לכל מושלי המחוזות, שלא ישימו לב מהיום והלאה לכל העלילות ויענישו בכל חומר הדין את המעלילים⁶. מפורסמת מאד היתה אשתו תמר, שנודעה במעשי צדקתה הרבים ועזרתה לדלת העם. תנועת החסידות הצליחה לקרב אליה את הזוג העשיר הזה ובמשך הזמן נעשו לחסידים נלהבים והיו משכימים לפתחי המגיד מקוויניץ והחווה מלובלין. תמר ברגסון, תמכה בחצרות הצדיקים ובחסידים חשובים ומנתה אותם לפקידים בבתי מסחרה. בין פקיד בית מסחרה גמנו רבי שמחה בונם מפשיסחה, ורבי יצחק מוורקה אביה הרוחני של הדינסטיה, "אלכסנדר" שבפולין⁷.

רבי שמחה בונם מפשיסחה היה ממונה על מסחר היערות של

5 Dr. Schipper עמ' 39.

6 שם. הם השאירו קרן גדולה לכלכלת עניים וחלוקת הרבית ביום פטירתם. על מצבתו כתוב: "פה מצבת נדיב אחד אשר בארץ. שר וגדול יצא שמו בכל הארץ, שמש צדקו זרח בכל אפסי ארץ, נור ישראל ומבטח עוז בצרתם, לפני מלכים יתיצב מגן עזרתם, נדבת לכבו מפליאה פלאים, לחונן דלים לבקרים ולרגעים, יקר וכבוד אשר עשו לו במותו, לא נעשה כן לנגידי ארץ זולתו, ה"ה מו"ה דוב בער בהמנוח יוסף שמואל מפראגה, נפטר יום ב' ד' כסלו בשנת תקפ"ג לפ"ק תנצב"ה" (נחלת עולמים עמ' 12).

7 השוה ולדן "אהל יצחק" עמ' 125. הוא היה מתלמידיו של ר' דוד מלילוב, החווה ורבי שמחה בונם מפשיסחה. היה מפורסם כשתדלן לסובת היהודים אצל הממשלה, ביחוד גדלה השפעתו על נובוסילצ'וב נציג רוסיה בפולין. הוא היה אחד מאנשי ועד הקרן הקיימת לצדקה, שהניחו אחריהם ברקו ותמריל והשפעתו היתה גדולה בבית ברגסון. השוה: נ. סוקולוב "אישים" שם עמ' 182; השוה: ולדן "שם הגדולים החדש" עמ' 68; Dr. Schipper עמ' 27, 26, 71; Szklce; Nussbaum: "Historyczne" עמ' 12, 127; D. Kandel: "Komitet Starozakonnych" ברבעון "Kwartalnik poświęcony badaniu przeszłości żydów w Polsce" חוברת ב' עמ' 102-201.

ברגסון. הוא היה מוביל ברפסודות את תוצרת העצים לנמל דנציג. לרגלי מסחר זה היה גם נוסע מזמן לזמן לאשכנז — ליריד הגדול שבליפציג⁸. יחסיו המסחריים דרשו ממנו ידיעת שפות אירופאיות והוא למד לדבר פולנית, גרמנית ורומאית⁹. כמו כן לבש בגדים אירופאיים, שלא הסיר אותם גם בחזרו לפולין ובהכנסו לחצרות הצדיקים. אגדות החסידים אינן מעלימות שרבי שמחה בונם היה מבקר בשהותו בערי אירופה בתיאטרון, התרועע עם המשכילים ושחק לפעמים קרובות בקלפים עם הסוחרים שעמד אתם בקשרי מסחר¹⁰. אולם הם הצדיקוהו באמרו, שבמשחקים אלה הוא מחזיר למוטב את המשכילים ומונע אותם מדבר עברה. לפי תורת רבי שמחה בונם "כן הוא באמת דרך ד' לעסוק בעולם הזה ולקשור בחינתו בעולמות העליונים וזו עבודה נבחרת"¹¹. בכלל "צדיק אינו נפגם אפי' במקום טומאה, הרי אברהם אבינו היה במצרים ולא נפל ממדרגתו"¹². אדם גדול כרבי שמחה בונם ראה את הטוב שבתיאטרון ולא את הרע שבו. הוא הוציא משם את "ניצוצות הקדושה", לפי דברי החסידים¹³.

אחרי זמן חדל להיות פקיד בבית ברגסון, ובחפצו להתפרנס ממקצוע מכובד ומועיל השתלם ברקחות, שלא היתה נפוצה אז בין היהודים וביחוד, בין החרדים. הוא נסע ללבוב, עמד בבחינה ב"ועדה לעניני הרופאים" וקבל תואר "רוקח מוסמך". האגדה החסידית ברצותה "להכשיר" את הצעד "המוזר" הזה, מספרת, שהבוחר הראשי נתן לרבי בונם כסף לקנות ספר עזר לרקחות, אולם הוא קנה בכסף את ספר "הזוהר"¹⁴. את בית המרקחת פתח בעיר פשיסחה, מחוז רדום. עיר זאת היתה מרכז לחסידות. המגיד מקוויניץ קבל שם את חנוכו ובאותו

8 "חדות שמחה" עמ' 3 ועוד.

9 ויצנפלד: "חליפת מכתבים שבין ויצנפלד ורעיו" (קראקא תר"ס) עמ' 80' בשם המלומד יצחק מיזס תלמידו של רש"ב.

10 הרב יוסף לוונשטיין ב"שמחת ישראל" עמ' 16, 21 ועוד.

11 "קול שמחה" פ' וירא.

12 שם וגם בפ' וישב.

13 הרב לוונשטיין ב"שמחת ישראל" עמ' 21.

14 "רמתיים צופים" עמ' 171; א. מרכוס "חסידיומוס" עמ' 167, לפי דבריו למד ב"דנציג את הרקחות.

זמן גר בה המגיד רבי אברהם, שהיה מפורסם בדורו בלמדנותו¹⁵. מבית המרקחת התפרנס רבי שמחה בונם בכבוד והיה ידוע לאצילים הפולנים ולרופאי-הסביבה¹⁶. בזמן מלחמות נפוליון היה מספק רפואות לחיל הצרפתים¹⁷. אין לנו תאריכים מדויקים על אורך הזמן שעסק במקצוע זה, אולם כבר בשנת תקנ"ג, נמצאת חתימתו בפנקס ה"חברא קדישא" בפשיסחה, יחד עם חתימת המגיד רבי אברהם¹⁸.

למרות עסקיו ובית המרקחת, לא חדל כל הזמן גם מלעסוק בחסידות. מלבד נסיעותיו לקוזניץ ואפטא נתקרב גם לרבי דוד מליוב, צדיק פלאים שכל חייו היו מוקדשים לאהבת ישראל¹⁹, אולם גדולתו ופרסומו מתחילים מיום שנסע אל ה"חווה" מלובלין, שקרב אותו מאד ואמר לו "בונם, היה אצלי ואתן לך רוח הקודש מעולם האצילות...!"²⁰. הוא היה מחסידיו המקורבים ביותר. ה"חווה" אהב אותו, למרות שחלק מתלמידיו, ביחוד הגליצאים, לא יכלו להשלים עם הרעיון שהרבי מקרב אליו רוקח, שעסק כל ימיו במסחר בארץ אשכנז, מרכז המשכילים²¹.

רבי שמחה בונם היה אהוב על צדיקי הדור בגלל יחוסו למדנותו, קשריו הרבים עם גדולי אונגריא, ידיעותיו בשפות והשפעתו על בית ברגסון. רבי שמחה בונם יחד עם בית ברגסון היו משתדלים בחוגי הממשלה להמתיק את הגזרות שנגזרו על החסידים בהשפעת המתנגדים. כחניכו של הגאון רבי מרדכי בנט בעל ההגיון הישר ואיש ההשכלה הצרופה, הצטין רבי שמחה בונם בתבונה יתירה, הכרת החיים הכלכליים והמדיניים. היה מהולל כפקח ובעל כשרון הדבור. גדול בתורה, ביראה וחסידות ובעל מדות צרופות — כל אלה הסגולות הרימו את כבוד רבי שמחה בונם בחצרות קוזניץ ולובלין ועשו אותו לאישיות מרכזית, בעלת השפעה, בחסידות פולין.

15 הרב לווינשטיין ב"עשר אורות" עמ' 72.

16 "רמתיים צופים" עמ' 231. 17 שם.

18 "שיח שרפי קודש" ח"א עמ' 58.

19 "שמחת ישראל" עמ' 96. 20 "רמתיים צופים" עמ' 178.

21 "מאיר עיני הגולה" עמ' 24; הרב לווינשטיין "שיח שרפי קודש".

ח"ג עמ' 14; רש"ב היה גם מתלמידי רבי אברהם יהושע השעל מאפטא, בעל "אוהב ישראל".

ג.

היהודי הקדוש והשפעתו על רבי בונם

רבי יעקב מפשיסחה. חסידות עממית וחסידות
פשיסחאית. דמיון לחב"ד. סופרי פולין על מצבם
הכלכלי של היהודים. המחלוקת בין החוזה והיהודי.
עליתו לגדולה של רבי שמחה בונם.

בימים ההם עלה כוכב חדש בשמי חסידות פולין: אחד מתלמידי
ה"חוזה" מלובלין פרש מרביו, אסף מסביב לו את הלמדנים ובני
התורה ויסד חסידות חדשה. זה היה רבי יעקב יצחק מפשיסחה
ה"יהודי הקדוש". הוא נולד בעיר פשדבורג, למד בשיבות
פולין ונתפרסם לגדול בתורה. אחר כך נתקרב לחסידות ע"י
רבי משה ליב מאפטא והחוזה מלובלין. האחרון קרבהו מאד
וכל בחירי החסידים — הלמדנים הצעירים היו ממעריציו. הרבי
מלובלין, היה טרוד תמיד ליעץ עצות ולעסוק ברפואות ועזרה
להמון העם ולא יכול להתמסר למשאלותיהם הרוחניות של
האברכים החסידים. לעומת זאת ה"יהודי" לא הראה "מופתים"
ורוח הקודש, כי אם לימד את תורת החסידות וחדש חדושי
תורה בתלמוד. החסידים הצעירים לא מצאו ספוק רוחני במופתים
של החוזה ודבקו בכל לבם ברבם החדש, שהטיף להשתלמות
מוסרית פנימית, התנגדות למופתים, אהבת תורה והתעמקות
שכלית במוסר היהדות. תורת חסידי פולין היתה עממית,
מסתגלת לדרישות הזמן והעם, שרצו לראות בצדיק עוזר בחיים
החמריים מלאי הצרות ועוני הגלות. אולם תורת ה"יהודי"
היתה בשביל נבחרים, למדנים בעלי מוח, שאת חיי הרוח החשיבו
יותר מחיי החומר. "תורה שבכתב ותורה שעל-פה" — כותב
אחד מצדיקי פולין העממיים — מוסרן הקב"ה לכל דור ודור,
שידרשו צדיקי הדור על פיהם את התורה שבכתב, כפי שכלם,
לפי העת והזמן, וכן שמעתי מאדמו"ר הרב הקדוש
מוהר"ר יעקב יצחק מלובלין, פרוש הפסוק "ושפטו את העם
בכל עת", ר"ל לפי העת והזמן כן ישפטו ההלכה¹. משפט זה
"לפי הזמן" היה: לתת עצות לעניים, לרפא את החולים, לחלק

1 ר' מאיר מאפטא "אור לשמים" פ, בחוקותי.

צדקה, לפדות שבויים מכלאי ה"פריצים" ובכלל להתעניין במצבו החמרי של העם ולהשתדל להיטיבו. "לך נא ראה את שלום הצאן" — כותב אחד מצדיקים אלו — דהנה מצאנו צדיקים גדולים וטובים, שלא כווננו כל ימיהם רק לרוממות כבודו ית"ש ולא שתו את לבבם לטובת העוה"ז, להשפיע לדורם, אבל לא יאות כן, כי הצדיק צריך להסתכל גם למטה בעוה"ז, על פרנסת ישראל לבל יחסר להם כל טוב, שיסתכל בשלום אחיו — הצאן בעוה"ז². בנגוד לזה היתה תורת ה"יהודי". הוא דאג בעיקר לטובתן הרוחנית של שדרות הלמדנים בפולין. דרש מחסידיו התנהגות מוסרית עקבית, יושר לבב וכוונת המצוות בלי שום פניה ומחשבה חמרית. את הכונה העמיד מעל למעשה המצוות, מטעם זה היו חסידיו מאחרים את זמן התפלה, בנגוד לדין ה"שולחן-ערוך" ונתנו נמוק לזה, שרק תפלה בכוונה היא הרצויה וכשאינ כונה בזמן הקבוע התפלה נדחת³.

תנועה זו דומה היתה לחסידות חב"ד שברייסין, מיסודה של ר' שניאור זלמן מלאדי, שג"כ העמידה את החסידות על רמה תרבותית גבוהה. לימד שיטה חדשה בחסידות, בעלת עומק פילוסופי, מתאימה ללמדני רוסיה הלבנה והתנגד למופתים. תפקיד הצדיק בחב"ד, להיות מורה דרך רוחני לשכבה נבחרת של תלמידי חכמים, ולא בעזרה חמרית ורפואית להמון העם⁴.

מובן שתורתו החדשה של ה"יהודי" נועדה רק בשביל מספר קטן של צעירים אברכים, הסמוכים על שולחן חותניהם, שלא היתה להם דאגת פרנסה. רוב העם נסע כמקודם לצדיקים העממיים, שהתענינו בגורלו החמרי. גרמה לזה העניות הנוראה של יהדות פולין באותו זמן. סופר פולני, אנטוני אוסטרובסקי, מתאר בדבריו אלה את מצב היהודים: "גורל היהודים תלוי ברצון מושליהם, מגרשים אותם מכפרים לערים; מערים קטנות לגדולות. בערים עצמן מרחוב אחד לשני, קובעים מראש את מספר המשפחות שמותר להן לגור בשכונה ואת התנאים שבהם

2 רבי שלמה הכהן מראדומסק, "תפארת שלמה" (פיטרקוב תרמ"ט) פ' וישב.

3 השוה ספרי "רבי יעקב יצחק מפשיסחה" פרק ז', "למהותה הרוחנית של החסידות הפולנית" ופרק ח', "שיטתו החדשה של היהודי הקדוש" עמ' סב—צו.

4 שם עמ' פה וצא.

יתפרנסו. בכל מקום משפילים ומדריכים אותם ממנוחתם, ואף פעם לא הראו השלטונות רצון טוב להצילם מדלותם... הם נודדים יום יום למצוא פרוסת לחם. מהרוח הקטן והשפל היהודי אוסף כמאה או מאתים זהובים. בסכום זה הוא נעשה רוכל או בעל בית מרוח. כרוכל הוא הולך לכפר, קונה מהאכר תרנגול, ביצים או מעט בר, נותן לו תמורתם מעט מלח או צרכי אוכל אחרים וחוזר העירה⁵. לפי דבריו של סופר פולני אחר, שלש רביעיות של יהודי פולין, נמצאו במצב עוני וחוסר לחם⁶. השכבות העניות מצאו תנחומין ועדוד בתנועת החסידות — בהתלהבות שבתפלה, באמונה תמימה ובעליה לרגל ולשבת למרכזי החסידות הגדולים, ששם התפרנסו במשך ימים אחדים על חשבון הצדיק ושכחו את ענים ומצבם הרע. הצדיקים היו עוסקים גם באוסף כסף צדקה לטובת העניים ובהשתדלויות שונות אצל העשירים המעטים, לשם העסקת החסידים העניים בפקידות או עבודה. "מכתב המלצה" של אחד מצדיקי פולין היה לו ערך רב. הם היו גם משתדלים אצל הממשלה, לבטל כל מיני גזרות רעות, כלכליות ודתיות. מפורסם ביחוד, רבי יצחק מוורקה (מת בשנת תר"ח), שהשתדל לבטל את גזרת הגרוש מהכפרים, האסור לעסוק בבתי מרוח ועוד, והיה יוצא ונכנס אצל נובוסיצוב, הנציב הרוסי שבפולין⁷.

מסבת הלוקי הדעות שבין ה"יהודי" והחוזה מלובלין, קם פרוד בין צדיקי פולין, לצד החוזה עמדו כל דברי החסידות הגליציאית כרבי נפתלי צבי מרופשיץ, רבי מנדלי מרימנוב, רבי צבי מוידטשוב. גם בפולין עמדו לימינו רבנים וצדיקים מפורסמים כרבי מאיר מאנטא, רבי שמעון מזילחוב ועוד. לעומת זאת נתרכזו אצל ה"יהודי" הלמדנים, מתנגדי החסידות העממית. בראש מעריצי ה"יהודי" עמד רבי שמחה בונם מפשיסחה, שדבק מאד ברבו החדש. ה"יהודי" קבע מקום מגוריו בפשיסחה ורבי שמחה בונם היה הולך בכל לילה, אחרי סגרו את בית המרקחת, ללמוד תורה מפיו⁸. הוא קרא לרבו בשם "שבלת זהב" —

5 ד"ר שיפר שם עמ' 7—8.

6 שם: השוה: פרידמן ב"קריית ספר" שנה י"א עמ' 211 במאמר הבקרת

על ספרו של שיפר. 7 שם, עמ' 17.

8 "שיח שרפי קודש" ח"ה 59: השוה על פירוש זה בספרי הנ"ל

עמ' צז—קטו.

שכל חלקיה, המוץ, הגרעינים והקש הם זהב טהור. כך גם אישיותו של היהודי היא זהב טהור — בלי שמץ חטא ועוון.⁹ גם ה"יהודי" השתבחה בתלמידו וקראו "נקודת לבי", בהביעו בזה שמסר לו את כל חכמתו ואין מי שיבינהו כמוהו.¹⁰ רבי שמחה בונם לזה את רבו במסעו לרימנוב, לרבי מנדלי, שעמד לפשר בינו ובין החוזה והיה יועצו ואיש סודו בכל עניניו.¹¹ החוזה מלובלין ותלמידיו, שידעו כי ידו של רבי שמחה בונם בכל מעשי רבו, שמרו לו את שנאתם על התערבו במריבה שבין שני מנהיגי החסידות.¹² אחרי זמן, כשרבי בונם נעשה מנהיג לחסידים, נזכרו במעשיו אלו ורצו להורידו מכבודו והנהגתו.

ימי הנהגת היהודי לא ארכו. חלש היה אותו צדיק, מסתגף ונלחם בגופו הרפה עד שיצאה נשמתו מהתלהבות, בעודנו צעיר לימים, בן מ"ה, בשנת תקע"ד. לחסידות הפולנית אבד אחד מקברניטיה הגדולים ביותר, הלמדנים שלא יכלו להשלים עם החסידות העממית, נשארו כצאן בלי רועה. אמנם על כסא ה"יהודי" ישבו בנו רבי ירחמיאל ואחד מתלמידיו רבי אבא מנישטדט, אבל ימי הנהגת האחרון לא ארכו. תלמידו ה"יהודי" ובראשם רבי מנדלי מקוצק, חפשו מנהיג אחר שיתאים לשאיפותיהם הרוחניות, והם מצאו ברבי שמחה בונם את ממלא מקומו היחידי של ה"יהודי".

החסידים מספרים, שהתלמידים באו לשאול בעצת רבי שמחה בונם, את מי להמליך לצדיק. רבי בונם השיב להם במשל: רועה צאן נרדם פעם בצהרים וישן עד חצות הלילה, בהשאירו את צאן מרעיתו לנפשם. כשהקיץ משנתו נפעמה רוחו עליו והיה נבהל וחרד לשלום הצאן. אולם כשקם ממצע הדשא, התבונן מסביב לו וראה שהשמים טהורים, הירח והכוכבים מתנוצצים בזהרם, האויר צח וכל העדר עמד ליד פלג המים המשקשק בנעימות בשקט הלילה, פרצה מלבו תפלת הודאה לאל ואמר: אבינו שבשמים, מה אתן לך גמול חסדך הרב? במה אני, רועה עני, יכול להודות לך? — רק בזה שאת עדרך אשמור מהיום והלאה כבבת עיני! — אם תמצאו רועה נאמן כזה תקחוהו

9 שם, עמ' סא.

10 אלתר, "מאיר עיני הגולה" (פיטרקוב תרפ"ט) עמ' 41.

11 שם עמ' 21; ספרי עמ' קיד; "נפלאות היהודי" עמ' 17.

12 "מאיר עיני הגולה" עמ' 21.

ל"רבי" עליכם! — הוסיף רבי שמחה בונם. כששמעו תלמידיו את משלו הנאה, קמו ממקומם ורבי אבא מנישטדט בראשם, והושיבוהו על כסא הרבנות וקבלו על עצמם את מרותו...¹³.

ד.

רוקח שנעשה לרבי...

לובלין ופשיסחה. תנועת נוצר חסידית. בינה ומחקר. זלזול במצוות מעשיות. מלחמה בגאות. ההתגברות לחיצוניות. הסכסוך בין פשיסחה ושאר החסידים. משלחת פשיסחאית לחתונה באוסטילא. הנצחון.

כשישב רבי שמחה בונם על כסא ה"יהודי" שם לו למטרה (תקע"ה) לשכלל את תורת רבו ולהוציא ממנה את המסקנות המרחיקות לכת. הוא היה אומר: החוזה מלובלין נעשה רבי בפסוק "לא בזה ולא שקץ ענות עני" (תהלים כ"ד כ"ה) ואנכי בפסוק "אמור לחכמה אחותי את" (משלי ז', ד)¹. באמרה זו כלול ההבדל שבין פשיסחה ולובלין. החסידות העממית דאגה רק לעניים. עניים בחומר וברוח. "אין עני אלא בדעת". תפלת עני הנאמרת בתום וחום חשובה בשמים; לעומת זאת בפשיסחה הדגישו את החכמה, את הדעת. חסידות של "בינה"². רבי בונם רצה להעמיד חסידים בעלי תבונה יתרה, ערומים ביראה, מתעמקים בפנימיות היהודית ועושים את כל מעשיהם בדעת עילאה, בלי שום פניות חמריות בהרחקת הגאווה, הכבוד והממון. כדי להוציא לפועל רעיון זה, רכז מסביב לו רק חסידים צעירים שאכלו מזונות על שולחן חותניהם. "אברכים" אלה, שהיו ברובם למדנים חריפי-מוח ובעלי בינה, מבחירי חסידיו של ה"יהודי", הוניהו את כל עניני החיים, את משפחתם — נשותיהם, בניהם וקרוביהם ודבקו במנהיגם החדש, בשבתם בפשיסחה שבועות וחדשים רצופים, כדי לעסוק בהשתלמות חסידית. רגילים היו

13 הרב לוונשטיין: "שמחת ישראל" עמ' 37.

1 "שמחת ישראל" עמ' 17.

2 השוה: "רמתיים צופים" עמ' 82.

החסידים לטיל עם רבם מחוץ לעיר ביערות ולשמוע תורה מפיו. בזמן הראשון היתה זאת "תנועת נוער". סוג "בעלי בתים" לא נראה בפשיסחה. מטעם זה חיו האברכים וה"רבי" אתם בדוחק גדול. לא היה לרבי במה לפרנס את חסידיו. ובשעה שאצל שאר צדיקי הדור ההוא היתה כלכלת בית הצדיק וה"חצר" ברחבות, ולחסידים שבאו לשבות ניתנו מזונות מבית הרבי, לא ניתן בפשיסחה לחסידים מאומה. "נותני פדיונות" לא באו שמה. לא לשאול בעצה באו לפשיסחה. כ"א ללמוד תורה. לא נראה "מופתים" אצלו. "אותות ומופתים" — היה אומר — באדמת בני חם. חסידות פשיסחה היתה רק בשביל "בני עליה". היא החשיבה את מעשי המצוות, רק כשהיו בלי פניה אחרת, פנית גאווה, כבוד או כסף. העיקר היה אצלו הבינה, או כדברי רבי בונם: "הבינה אור והמעשה רז, ע"כ תגדל הבינה מהמעשה".³ אחד מתלמידי פשיסחה, רבי חנוך מאלכסנדר, אמר: "אני בינה" כשאני מבין — לי גבורה — אז אני תקיף בדעתי!".⁴ רבי יצחק מאיר אלטר (תקנ"ט—תרכ"ו), הרבי מגור, אמר: "לפי חסידות פשיסחה, לא יעשה האדם כלום באבריו החיצוניים, כ"א העיקר בפנימיותו ומשם תבוא ההתעוררות למעשה".⁵ לשם זה היו חסידי פשיסחה מרבים ללמוד בספרי המחקר של ימי הבינים ב"מורה נבוכים", "כוזרי" ו"מבחר הפנינים" של ר' ידעיה הפניני.⁶ כמו כן העריצו מאד את ספרי מהר"ל מפרג והרבו ללמוד בהם. רבי שמחה בונם אמר שמהר"ל הוא רבו בעולם העליון. גם על פרושו של רבי אברהם אבן עזרא לתורה אמר גדולות והעיר על יראת-שמים שאפשר להגיע אליה על ידו.⁸ עסק זה בספרי המחקר, היה חדוש גדול ביהדות פולין של אז בכלל ובחסידות בפרט. חרדה אחזה את מנהיגי החסידות והמתנגדים למראה הכוון החדש שבפשיסחה. הם ראו בתנועה זו סכנה למסורת והתחילו ל"הרעיש עולמות" נגדה. חסידי פשיסחה לא הסתפקו בחקירה לבד. הם נגשו להוציא

3 במכתב הידוע ב"רמתיים צופים" עמ' 199.

4 "שמחת ישראל" עמ' 16.

5 "שיח שרפי קודש" ח"ג עמ' 46.

6 "רמתיים צופים" עמ' 163; ר"א מרכוס "חסידות" עמ' 172.

7 "רמתיים צופים" עמ' 163.

8 הרבי מאלכסנדר ר"י הנצי"ר, "שמחת ישראל" פרשת הוועה.

לפועל את תורתם והתחילו לזלזל במצוות מעשיות. בראש השנה, למשל, לא עמדו בתפלה רוב היום, כנהוג בכל תפוצות ישראל, כ"א התפללו עם הנץ החמה את כל התפלות במהירות אף תקעו בשופר ובשעה שאנשי העיר הלכו לבתי הכנסת להתפלל, ישבו ללמוד גמרא ותוספות או ספרי מחקר... כונתם היתה להדגיש בזה, שאין דעתם נוחה ממנהגי העם, שהם בלי דעת והכנה רוחנית-פנימית. הרבה מעשים כאלה נראו אצלם שעוררו עליהם את חמת החסידים והמתנגדים.

מתנגדו הגדול, רבי מאיר מאפטא, שאלו לרבי בונים: למה חסידיך מאחרים את זמן התפלה נגד דין ה"שלחן-ערוך"? — כתוב בתפלה — השיב לו — לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו וישכם ויאמר, מי שהוא ירא שמים בסתר ובגלוי עליו "להשכים" לתפלה בזמנה, אבל אלה שלא באו למדרגה כזאת, עליהם להתכונן ב"מוחין דגדלות" כדי שיוכלו להתפלל כראוי...⁹

ביחוד היו מתלוצצים על שאר הצדיקים "בעלי המופת", "סגולותיהם" וקמיעותיהם. חסיד אפטא, קבל פעם מרבו "סגולה" נגד מחלה — אבנט משי לבן, לחגרו בשעת התפלה. כשראה חסיד פשיסחאי את האבנט, לקחו ומשחו בזפת...¹⁰ אחד היסודות של חסידות פשיסחה, היה עקירת מדת הגאווה והכבוד. הם ראו כי מפניה זו לא נקו גם הרבה אנשי אמת וחסידים יראים. בתפלתם, תלמודם ומעשיהם, הטובים מעורבת פניית התנשאות דקה, שאין שמים לב אליה, אבל היא המעכירה את כל הטוהר שבמעשה הטוב. חסידי פשיסחה השתדלו, איפוא, לשרש את הפניות האלו ולגלותן למרות הסתתרותן בהמון כסויים ולבושים. לשם השגת מטרה זאת הנהיגו שויון גמור, עשיר ורש נפגשו, זקן כנער ולמדן כמי שלא למד. לא חלקו כבוד לחבריהם וזלזלו במנהגי הנימוס המקובלים. ואוי ואבוי היה למי שראו בו נטיה לכבוד. היו מבזים אותו מקנטרים ומתלוצצים בו עד שהגיעו למדרגת הכרת ערכו האמיתי... את ה"יהודים היפים" היו עושים לצחוק וללעג ובטלו את כל ה"מעמדות"

9 ר"א מרכוס שם עמ' 174.

10 הרב קמלהאר "דוך דעה" עמ' רעח ובעוד מקורות.

11 "מאיר עיני הגולה" עמ' 40.

והתבדלים שנהגו עד אז בקהלות פולין ונא.

מובן שבמעשים אלו הקימו להם לאויבים את כל גדולי היהדות. התנגדו להם גם החסידים וגם המתנגדים, רבי מאיר מאפטא שלח לרבי שמחה בונם שיודיעהו, איך הוא מעז להיות "רבי" של חסידים. האם הגיע ל"מדרגות" בדנציג ובתיאטראות שבאשכנז או בבית המרקחת? רבי בונם השיב על דבריו: "ר' מאיר מאפטא אינו יודע איך חוטאים ובמה חוטאים; אבל אני שהייתי בדנציג ובתיאטרון, יודע איך לרפא חטאים ולהביא את חסידי ליראת שמים"¹².

מתנגדי פשיסחה אמרו שההשתדלות לכסות את יראת השמים ומעשי המצוות, כדי שלא להגיע לגאווה ולפניות, היא מדרכי המינים. הם הביאו ראיה לדברים מ"חובת הלבבות" שנאמר בו כי "כאשר יתיאש היצר מפתותך מן הפנים האלה ישתדל לפתותך בהנחת החונף ויאמר לך: לא יתכן שתהיה עבודתך לאל בלבד שלם, עד שתרחיק החונף ממך מעוטו ורובו, והרחקת החונף לבני אדם מעליך לא תתכן, אלא בכסות כל מעשיך מהם ובהראות הפך מה שיש בלבך להם... ואל תראה בך שום מדה טובה והראה העצלות והכבדות במעשי העבודה, כדי שלא יצא לך בה שם ותפסיד שכרך, ולא תצוה על הטוב ותזהיר מן הרע ואל תודיע חכמתך ואל תלמדה לזולתך, ואל יראה עליך סימן של יראת שמים ולא אות מאותות העבודה, שלא יכבדוך בני אדם בעבורם"¹³. אולם לחסידי פשיסחה חשוב היה מעשה אחד, שנבע מלב טהור ומדעת, מהרבה מעשים, בלי כוונה ובינה והיו מבכרים לעשות מעשים מוזרים, כדי להרחיק מעצמם פניות צדדיות, וכל פעולה שלא נבעה מאמת מחלטת פסולה היתה בעיניהם. למרות ההתנגדות, התקבצו חסידי פשיסחה מסביב לרבם הדגול בדכקות ואהבה. מלבד החסידים שנסעו לפרקים לפשיסחה, היתה "חבורה קדושה" מיוחדת שישבה ועסקה בתורה וחסידות. רבי שמחה בונם היה מלמד שיעורים קבועים בתלמוד, רמב"ם, מדרש, ספרי המהר"ל, יום

11 יש לראות בזה השפעת רעיונות המהפכה הצרפתית שחרתה על דגלה את סיסמאות השוויון והחרות ובטול "תארי הכבוד וכנוי היתרון" (השוה פ. קרפוטקין: "המהפכה הצרפתית הגדולה" עמ' 172).

12 הרב לחינשטיין "שיח שרפי קודש" ח"ג עמ' 14.

13 "שער יחוד המעשה" פרק ה: השיה ר"א מריבס "חסידות" שם.

יום. וכשקרה האסון ונעשה "סגי נהור" הקריאו לפניו תלמידיו המובהקים. ל"חבורה" נמנו רבנים וגדולי ישראל כרבי מנדיל מקוצק, ר' יצחק מאיר מגור, רבי חנוך מאלכסנדר, ר' שמואל שינאוויזר ועוד. כולם גדולים בתורה ויראה. בשעת השיעורים שמו לב ל"חידושי תורה". מי שלא חידש בשעת השיעורים ולא הצטין בדעות מקוריות הורחק מהחבורה¹⁴.

מובן, שרבי שמחה בונם בעצמו, התנגד לצורה הקיצונית, שלבשה תורתו בין המוני החסידים, שלא כולם הבינו את דרכיו והיו ראויים להמנות בין בני עליה כתלמידיו המובהקים, אולם גורלה היה כגורל כל השיטות בעלות מעוף רוחני והקף גדול, כשיורדות לבני אדם שאינם מהוגנים ומוכשרים להן. גורמות עוד לנזק מוסרי, כי מה שמתאים בשביל בעלי מוח, אינו רצוי להדיטות ובעלי "מוחין דקטנות"¹⁵. ההתמרמרות נגד התנועה הפשיטתית הלכה וגדלה והקיפה את כל הצדיקים בגליציא וחלק מצדיקי פולין. בין המתנגדים הנמרצים היו רבי נפתלי צבי מרופשיץ, רבי צבי מזיטשוב, רבי משה מקוויניץ, בנו של "המגיד", רבי מאיר מאפטא, רבי יוסף מיאריטשוב ועוד. הם נסו להשפיע גם על זקן הצדיקים, רבי אברהם יהושע השיל, הרב מאפטא, שגם הוא יצטרף להם, להחרים את רבי שמחה בונם ואת כל הנוהים אחריו ולהבדילם מקהל ישראל, כמו שעשו לקראים לפנים. הם מצאו הזדמנות לכך בשעת כנוס כל הצדיקים לעיר אוסטילא, לחתונה מפורסמת של בית הצדיק מנסכין ורדוויל¹⁶, שהוזמנו אליה כל מנהיגי החסידות ודבריה המפורסמים. מתנגדי פשיטתה זממו בשעת האסיפה הזאת, להעלות על הפרק את החרם וקוו שיעלה בידם להשפיע על הרב מאפטא, שיתן להם את הסכמתו למזמתם.

כשקבל רבי שמחה בונם את ההזמנה מאת הרב מאפטא, להשתתף כשמחת החסידים באוסטילא, רצה לנסוע שמה ולהצטדק בפני

14 השוה: שבתי ויס "דמות זוהר" ב"סיני" כרך ח עמ' קעז; פ. ז. גליקסמן "דער קאצקער רבי" (פיטרקוב תרצ"ח) עמ' יח.

15 השוה מרכוס שם.

16 המתחנים היו: רבי דן ב"ר יצחק מרדוויל ור' יוסף מהרובישוב ב"ר מרדכי מנאסכין. רבי דן היה חתנו של הרב מאפטא. השוה: י. י. ארטן "אמת ואמונה" (ירושלים ת"ש) (לקוטי תורה וחסידות מרבי מנדיל מקוצק) עמ' כז וקכה.

הרב מאפטא, על ההאשמות שטפלו עליו מתנגדיו. אולם תלמידו רבי מנחם מגדיל מקוצק לא נתנו לנסוע בשום אופן, בחששו שמא לא יתנהגו בכבוד הראוי לרבו. רבי שמחה בונם הסכים לדעת תלמידו, באמרו: "כשאנו אחוזים ב"שולחננו" איננו מתיראים מהם כלום ואיננו צריכים להצטדק, אולם מפני דרכי שלום נשלח את באי כחנו". הוחלט לשלוח משלחת מיוחדת בת חמשה אנשים. מבחירי החסידים, שיצדיקו את החסידות הפשיסחאית. במשלחת נכנסו: גאון בתורה, חסיד מופלג, רב פקח, משכיל עשיר ונואם נמרץ. הגאון בתורה היה רבי יצחק מאיר אלתר, הרבי מגור, שהיה מפורסם לאחד מגאוני הדור מחבר הספר "חידושי הרי"ם". החסיד היה רבי פיבל, הרב מגריצא — ירא שמים ידוע. הפקח שבחבורה היה רבי אלכסנדר זיטא, הרב בפלוצק, למדן וחסיד מפורסם, יד ימינו של רבי שמחה בונם, כותב הספר "קול שמחה" של רבו ז"ל, ר' ישכר דוב הורביץ — חתנו של ברקו ברגסון ותמר, היה למדן, עשיר

17 בזמן האחרון נדפס מכתב יד ספר "יקר מפז" (ווארשא תרצ"ב) מר' אלכסנדר זיטא אב"ד בפלוצק. בספר "קול שמחה" נדפס מכתב ידידות אליו מרבי שמחה בונם, שאני מעתיקו כאן:

ב"ה יום י' תבא תקפ"ו פה פרשיסחא.

החיים והשלום והשמחה לכבוד ידי"נ ולבבי הרב הגאון החרין המפורסם החכם השלם שמו נודע בשערים כבוד שמו מוה"ר אלכסנדר זיטקינד ז"ל. אחר שזה שנים עד ביאת הגואל, אשר כבוד תורתו שיכן בתוך חדרי לבבי, ורעי במצפוני מורשי רעיוני. אדברה אליו הפעם כמו אל לבי, כתיב: מרחוק ה' נראה לי (ירמי' לא) וכתיב: בתוך עמי אנכי יושבת (מלכים ב' ד') וזה סוד ראש השנה השמחה והדאגה מסותרת בפחד יזכהו ה' להיות לו שניהם יחד, הבינה תגדל מהמעשה כי המעשה רז והבינה אור ושניהם דומים וברוך ה' שהחיינו וקיימנו שיעלה זכרוננו לטובה אולי חנונים נהיה להוציאנו מאפלה לאורה. בעזה"י לא נשכח כבוד תורתו מלבינו ומלב אנשי חברתינו לזכרון לטובה, וה' ברחמי יתן לו שמחה וחיים וכתיבה וחתימה טובה לו ולאנשי ביתו וכל עירו. כ"ד נפשו ולבבו המתגעגע באהבה.

שמחה בונם

ב"רמתיים צופים" ישנו באור מפורט למכתב.

גדול ממכובדי ורשה ומשביליה¹⁸; בתור נואם נבחר רבי אליעזר דוב מגרוביץ, שהיה ידוע ב"פיו המפיק מרגליות" וכשרון הדבור.

המשלחת הזאת עשתה רושם מפליא בחתונת אוסטילא. נאספו שמה כמאתים רבנים וצדיקים, עטופי לבנים, מכל מרכזי החסידות בוותלין, פולין וגליציה. מתנגדי פשיסחה אמנם התקיפו מאד בפני הרב מאפטא את החסידות הפשיסחאית וספרו לפני הנאספים על מעוט למוד התורה של חסידי פשיסחה, ולזולם במצוות מעשיות ובמנהגי הנימוס ודרך-ארץ ועל יחסם הרע לשאר החסידים המתנגדים להם. אבל רבי יצחק מאיר מגור הגאון הגדול ושאר חברי המשלחת הוכיחו בהופעתם ובוכוחיהם, שאין לפחד מפני תוצאות רעות של פשיסחה, שלא באה ליסד כת חדשה בישראל, כ"א להכניס רוח חיים ותבונה בחסידות ואין בדעתה לזוז מחוקי התורה. לטובת רבי שמחה בונם העיד רבי ירחמיאל מפשיסחה, בנו של ה"יהודי" שמסר כי אביו אמר, שאת האוצר של יראת שמים השאיר אצל רבי שמחה בונם. דבריו עשו רושם גדול על הנאספים. הרב מאפטא אמר לראש המתנגדים, רבי שמעון אשכנזי: "אתם בעל-מחלוקת ומחרחר ריב, עוד מימי החוזה וה"יהודי". לו נמצאתם ביער שמים הייתם מתקוטטים עם העצים". בדברים חריפים אלה, שם קץ לטענותיהם וחסידות פשיסחה קבלה "שווי זכויות" בין שאר הזרמים שבחסידות. המשלחת חזרה לפשיסחה בנצחון גמור.¹⁹

ה.

נמוקי התנגדות לפשיסחה

קיום המצוות בצנעה עורר התנגדות. תפלה בצבור ובזמנה.

דמיון לחב"ד. יחס המתנגדים לפשיסחה. מכתב רבי אליעזר

הרל"פ. תשובת רבי שמחה בונם.

למרות נצחונה של סיעת פשיסחה בחתונת אוסטילא,

18 ר' ישכר הורוויץ היה חברו של רי"מ מגור נכדו של ר' שמואל

הורוויץ מניקלסבורג; מת בשנת תקצ"א. נוסח מצבתו הובא ב"נחלת

עולמים" עמ' 14; השוה: נ. סוקולוב "אישים" ספר ג' עמ' 175.

19 "מאיר עיני הגולה" מעמ' 43—35; ר"א מרכוס שם; הרב יוסף

לונשטין ב"שמחת ישראל" עמ' 127.

שהצילה מחרם, לא רפתה התנגדות החסידים לרעיונות שהופצו בפשיסחה וגם המתנגדים נלוו אליהם. ביחוד לא הסכימו לדעה הפשיסחאית, ש"מדת הצניעות היא משובחת מאד, כמו שכתוב: והצנע לכת עם ד' אלקיך. כי ע"י שיעשה את המצות לעין כל בפרהסיא יוכל לבוא לגאות חלילה" (1). רצו חסידי פשיסחא שעבודת ה' תהיה טהורה ונקיה לגמרי, בלי תערובת של התהדרות והתנשאות או פניה אנכית אחרת, משום זה העריכו את מעשי המצוות, רק במדה שנעשו בכוונה פנימית, אבל בשעה שנעשו באופן מכני-חיצוני, בלי הניצוץ הקדוש, ערכם כאין וכאפס. לרעיון הזה התנגדו בכל התוקף גדולי החסידים והמתנגדים. לפי דעתם צריך אדם מישראל לקיים את המצוות כפשוטן, לפי דיני ה"שולחן ערוך" ואם הן בכונה וטהרה מה טוב, אבל חסרון הכונה אינו מעכב בעד עשית המצוות בגלוי. "כלל גדול בעבודת ד' — כותב רבי מאיר מאפטא — שמי שלא נגמרה מלאכתו מלאכת שמים בפועל ובמעשה, לא יבקש מוחין, רק שיראה לתקן מקודם את מעשיו בפועל" (2), וה"אדם הרוצה לשוב לפניו ית"ש צריך לתקן מדותיו עד הקצה האחרון... ואח"כ יזכה להשיג קו היושר שהוא סוד הדעת" (3). אסור לו לאדם "לחפש ולחקור אחרי חכמות גדולות ומועצות ואין מהצורך לעשות פעולה יותר גדולה מכח כ"א אשר חננו ד', וזהו סבת שכירת הכלים. מחמת שלא היו יכולין לסבול רבוי האור העליון... לא לחפש אחרי תבונה יתרה יותר ממדרגתו, הגם שכוונתו לשם שמים, ללבן ולזכך את הראשונים, ועיקר הדרך הנכונה לילך בהדרגה כפי כחו" (4). רבי נפתלי צבי מרופשיץ כותב: "דרכי משה ואהרן היו שלא לבחור רק במה שבחר ד', ולא לילך בגדולות ונפלאות ממנו" (5).

התנגדות גדולה עוררה גם התנהגותם של חסידי פשיסחה לאחר את זמן התפלה ושלא להתפלל בצבור עד שהיו מוכנים לתפלה בכוונה וב"מוחין דגדלות". "יש דרך פשוטה בעבודת ה' — כותב אחד ממתנגדי פשיסחה — לעשות כל המצוות לאמתן, להתפלל בצבור ובזמנה ולהתרחק מכל מיני שחוק וטיוול

1 "רמתיים צופים".

2 "אור לשמים" פ', משפטים בד"ה שלש רגלים.

3 שם פ' יתרו עמ' 86. 4 שם פ' שמות.

5 "זרע קידש" פ' שלח.

לבטלה⁶. וזה נקרא דרך צדיקים. ויש עוד דרך אחרת: דהיינו, שלא להתפלל לפעמים עם הצבור, ופעמים לאחר זמן התפלה, בכדי להתפלל בכוונה "הירה"⁷, ושאר ענינים בדומה לזה. וזה נקרא מעשיהם של רשעים לשמה⁸; "מתנאי העבודה — כותב רבי קלונימוס מקראקא — שלא יפסיע האדם אפי' כחוט השערה, שיעבור על אזהרות התורה ואזהרות חז"ל ובעלי האסופות האחרונים, וכל הפורש מדבריהם כפורש מחייו. והאנשים אשר יעשו להם כהיתר לוותר על דברי הפוסקים, בחשבם כי אם לא יתפללו בזמנם תפלתם יותר מעולה וכדומה, עבודתם אך שוא והבל. וכל זאת יבחן כל אדם הבא לעבוד עבודה, שלא ישים מגמת תפלתו לכוון בהם דברים נפלאים ומכוסים, שכסה אותם עתיק יומין. ולא תמצא דרכי התורה במי שמתדמה לעלות ומשוטט במחשבתו על פני השמים, ובמעשהו לא יהיה דבר חפץ"⁹; "ואתחנן אל ד' בעת ההיא — כותב רבי נפתלי צבי מרופשיץ — "בעת ההיא" ולא אמר באיזו עת ללמד אותנו בזה שלא יאמר האדם: עתה אין לי מוח כראוי לתפלה ולא אתפלל עתה, רק כשאפנה אתפלל כראוי וכנכון, רק בכל עת ועת יתפלל, לפי העת ההיא של עכשיו, תהיה העת איזו עת שתהיה"¹⁰.

מטעמים אלה התנגדו גם הצדיקים רבי ברוך ממיזבוז, רבי מרדכי מלחוביץ ורבי אברהם מקאליסק לרבי שניאור זלמן מלאדי, העמקן הגאוני בחסידות, שהעלה אותה למדרגה פילוסופית-תלמודית. הם אמרו: "בא חבוקק והעמידן על אחת: וצדיק באמונתו יחיה, אמונה פשוטה ותמימה". אבל רש"ז

6 כוונתו למשחק הקלפים, שהיה נפוץ בין חסידי פשיסחה, השוה מרכוס. 7 "הירה-יתרה".

8 רבי יהודה לבי מזקילקוב, "לקוטי מהרי"ל" (לובלין תר"ס) פ' בראשית. רבי שמחה בונם מפשיסחה אמר להפך: "ותאמר רחל נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי דהנה באמת עשתה רחל כאן שלא כהוגן, במה שמסרה הסימנים ללאה כי שקרה ביעקב אך נתכוונה לשם שמים. שלא תכלם אחותה לאה, וגדולה עבירה לשמה וזה נפתולי וכו' שנפתלתי עם אחותי כי "נפתלי" הוא מגזרת נפתל ועקש, דהיינו העברות שעשיתי הין לשמה והא ראייה כי יכלתי ושמע ה' את תפילתי, ועי"ז ראתה שלא עשתה בזה שלא כהוגן" ("קול שמחה" פ' ויצא).

9 "מאור ושמש" פ' נצבים. 10 שם.

מלאדי אמר: כשם שאי אפשר להוליד בנים בלי אם, כך אי אפשר להיות ירא שמים בלי התבוננות¹¹.

ולא רק החסידים התנגדו לו, נצטרפו להם גם המתנגדים. נשאר לנו כתב יד של מכתב אחד, שנכתב לרבי שמחה בונם מהרב הגאון רבי צבי אליעזר חרל"פ, אב"ד בטיקטין¹². במכתב זה הוא מונה את כל חטאי פשיסחה ומבקש מרבי בונם שיתאמץ להשפיע על חסידיו ולתקן את חסרונותיהם, "יש לאל ידו — כותב הרב חרל"פ — וזרועו מושלה לו להושיע לתורתנו הקדושה, ובודאי רצונו בכל לב ונפש לעשות כן". הרב מבקש שישפיע על חסידיו "להכניע מפני ת"ח למען יינקו משדי תורת הווית דאביי ורבא על פיהם ילכו, לא יטו מחוקי המסורה מחכמינו ז"ל ומהשלחן אשר ערך לנו ימין ושמאל". "פלצות תאחזנו לא די שלא ינהגו כבוד זה אל זה, עוד קטן לגדול יבזה, ולכנות שם גנאי למצוה רבה תחטב להם". הוא מתמרמר על חלק מחסידיו פשיסחה, ה"עוברים על דיני "שלחן ערוך" בשאט נפש, לשלוח חצי גבור שנונים לבזות תלמידי-חכמים, כי כל חכמי הגמרא כאין נגדם, בי"ז בתמוז אכלו לאור היום ואכל ת"ב לשמחה הפכו". לבסוף הוא פונה לרבי בונם "שלמען קדושת שמו יתברך והנה"ק אחלי יכוננו דברי באונינו, ואת הטוב יקבל ואת הרע בל יקבל, כי מריב שיחי וכעסי על עלבון התורה ולומדיה כתבת, ובפרט שלא איתו זה נמשכים אחריו נשאתי חרפה למען בושת פניהם, אפס על איתם אשר יחפו דברים לא כן עלינו אשר לא עלה על לבו ולא יעלה על לב אחד מקטני עמנו האחרונים כתוה"ק באמת". המכתב נכתב בדברים "חוצבים לתבות אש" על גודל ערך למוד התורה וקיום המצוות ומתובל בראיות מדברי חז"ל ו"הזהר" ועשה רושם רב בפשיסחה. וזהו מכתב התשובה שנכתב להרב הנזכר:

11 שבי השיה: ד"ר א. י. ברור, "על המחלוקת בין הרש"ז מלאדי ור"א הכהן מקאליסק", "קריית ספר" (ירושלים תרפ"ד) עמ' 144.

12 תורתנו נתונה בזה להרב הגאון רבי יעקב משה חרל"פ שליט"א מירושלים, נכדו של בעל המכתב, שמסר לי את כתב-היד לשם חקירתו. המכתב הובא גם ב"בהיגות המסורות" ב"תולדות החסידות" לפרופ' ש. דיכונב.

ט"ז ברחשון תקפ"ו לפ"ק.

שלום טוב וברכה אל כבוד מרן וגו' הרב הגאון מו"ה
אליעזר צבי הירש חרל"פ נ"י אב"ד שצוצין יצ"ו.

את קולו קול עז, הוצב להבות אש, בין אבני אש יתהלך,
אזני שמעה ותבן לה, תוכחת מגולה מאהבה מסותרת ונאמנים
פצעי אוהב ד' ותוה"ק, יהלמני צדיק חרפה כהנה וכהנה, ידעתי
כי לא מקנאה ושנאה ידבר, רק מתוך רשפי אש ה' אשר בקרבו
ואהבת תמים דעים בשלהבת-יה, חכמתו ויראתו וגדולת לימודו
שמעה אזני מפי כבוד אוצר בלום בנגלה ונסתר וגו' מו"ה
יצחק מלובלין זלה"ה ומה גם מכבוד הגאון מו"ה יצחק יהודי
זלה"ה, כמעט לא זו מחבבו ותמיד תהלתו בפיו היתה, ע"כ
פקודתו ש מרה רוחי, ואולי אוכל רבות עשיתי
ואעשה למען קדושת שמו יתברך ואהבתו בלבי, ועל כל
פשעים תכסה אהבה ושלום למר ולתורתו.

דבר שמחה בונס במו"ה צבי הירש זלה"ה

לפי מה שנמסר ממקורות שונים התאמץ רבי שמחה
בונס להשיע על חסידיו שלא יעברו על המדה ולא יוציאו
מתורתו מסקנות כאלו העומדות בסתירה עם המסורת והמנהגים
המקובלים.

ו.

יחס פשיסחה אל החיים המדיניים של יהודי פולין

דוכסיות ורשה, תקות היהודים לשווי זכויות, הפוליטיקה
הרוסית ביחס ליהודים, הפולנים והיהודים, תקנות „ועד בני
הברית הישנה“, רבי שמחה בונס כחבר הועד, גזרות על
החסידות, הוכוח.

לזמן קצר (1807—1812) עלתה שמשו של פולין, למדינה
הקרועה והשסועה בין פרוסיה, אוסטריה ורוסיה, באו ימי תקוה
עם נצחונותיו של נפוליון כובש העמים, דם הפולנים נשפך
כמים במלחמותיו, הם קוו לזכות תמורת עזרתם לתחית ארצם,
ואמנם נפוליון יסד „דוכסיות ורשה“ בת עשרה מחוזות, שנלקחו
ממחלקי פולין והושיב בה כמלך את פרידריך אויגוסט, מסכסן
ונכד למלך פולין האחרון, עם חדוש ממלכת פולין קוו גם היהודים
להטבה במצבם וקבלת שווי זכויות, הגיעה להם זכות זו, ביחוד
אחרי הראותם את נאמנותם לפולניה, בימי המצור על פראגה.

שש מאות יהודים נפלו אז חלל על הגנת עיר הבירה. בפקודת של המצביא ברק יוסלביץ, רוח חופש וחירות שרר בכל הארצות שנכבשו ע"י נפוליון, ויהודי פולין, ביחוד המשכילים שבהם, היו בטוחים כי תור הזהב של שווי זכויות מתחיל גם בשבילם. אולם בשנה שלאחר כך, הוציא נפוליון את "כתב הדת המחפיר" (1808), שבו הוא מבטל לעשר שנים את שווי זכויות היהודים בכל רחבי ממלכתו. הפולנים שמחו מאד על החק הזה ותכף פרסמו ש"וושבי הדוכסיות הורשאות, המחזיקים בדת משה מרוחקים לעשר שנים. מלהשתמש בזכויות הפוליטיות שהיו עתידים לקבל, בתקנה שבתוך הזמן ישרשו מקרבם את הסימנים המיוחדים שהם משונים על ידם כל-כך משאר בני הארץ".¹

מהיום ההוא התחילה שורה של הגבלות וצמצומים בהיי יהודי פולין. נאסר עליהם לקנות אחוזות נחלה של אצילים; הוגבלה זכות ישיבתם בעיר הבירה ורשה, ובשנת 1812 (תקע"ב) ניתן כתב דת לאסור ליהודים מקצה שנתים לסחור ביין הגן ולהחזיק בתי-משקה — גזרה שהתכוונה לנשל עשרות אלפי משפחות ממקור פרנסתם.²

מצב זה ארך עד שנת 1813 (תקע"ג) שנת מפלתו של נפוליון. שאז בא הקץ ל"דוכסיות ורשה". אלכסנדר הראשון קיסר רוסיה נעשה מלך פולניה. מדינת פולין היתה מאז כפופה לרוסיה והאב"טונומיה שהובטחה לה בקונגרס וינה (1815) היתה מוגבלת מאד. עם חלוף המשטר בא גם שנוי ביחס ליהודים, המורשה מטעם ממעלת רוסיה בפולין, הסינטור נובוסילצוב התראה כ"אזרח ישראלי". קרב את באי-כוח היהודים והראה להם אותות חבתה השתדל להמתיק בשבילם את הגזרות הרעות הקודמות וזמן לזמן הכניס שנויים בפקודת מלך רוסיה "החסיד" לטובת היהודים. כונתו לא היתה "לשם שמים" — לטובת היהודים, כי אם לרעת הפולנים. רצה פוליטיקן זה לזרוע שנאה בין הפולנים והיהודים ולמשוך לצד רוסיה את התושבים היהודים. בהראותו להם, שרק ממעלת רוסיה הם יכולים לקבל זכויות

1 השוה: ש. דובנוב, "דברי ימי ישראל בהזרות האחרונים" כרך א' בפרק "הדוכסיות הורשאות" מעמ' 197—192; ע' ז' פרנק "לחילות היהודים בנסיכות ורשה" ב"התקופה" ח' עמ' 488—451 יבנהמני של פרופ' ש. אשכנזי ברבעון הפילני לחקר עבר היהודים בפולין שנה א' מחברת א' (1912) עמ' 12. 2 שם.

ויהם אנושי מה שאין כן מהפולנים.³

היכף עם עלות שלטון רוסיה התיצבה בעצת נובוסילצוב מלאכות מעדת ורשה לפני אלכסנדר הראשון בפאריז ופטרבורג (1815) — "קצ"ה) בבקשה לבטל את הפקודה שאסרה על היהודים לעסוק בממכר יי"ש ומשרפות יין. הקיסר "נעתר" להם והחוצאה לפועל של הפקודה נדחתה. יהודי פולין שמחו מאד על בטול הגזרה הרעה. שעתידה היתה להביא הורבן כלכלי עליהם והיו אסירי הודה לקיסר אלכסנדר מגינם ומצילים מידי הפולנים.⁴

אותו נובוסילצוב הציע גם לתת שווי זכויות ליהודי פולין ויחד עם זה לתקן את דרך חייהם על יסודות התרבות האירופית ואב-טונומיה מחודשת של הקהלות. אולם הפולנים התנגדו להצעה זו בכל תוקף. "היהודים מתבדלים — לפי דבריהם — במדינה כעם נכר, התרבותם במלכות פולין מבהילה. בשנת 1790 היה מספרם וחלק הי"ג מכל התושבים, וכעת הם שמינית התושבים. אינם שותים לשכרה, יודעי תהבולות הם, מסתפקים במועט, עושים הון ברמאות. על ידי שהם מתחתנים בעודם צעירים פרים ורבים עד לאין שעור. משתמטים מעבודות קשות ואינם יוצרים מאומה, אלא חיים על חשבון העמלים ומרוששים אותם... אם לא נתקן תקנות, כדי להשתמש לטובת הכלל בסגולות המועילות של היהודים, סופם שיצליחו ויחריבו כל מקורות העושר של העם כי עלולים הם להתרומם על הנוצרים ולהשיבם עד דכא". כזה היה הלך מחשבתם של הפולנים על היהודים ומובן שבאזירה כזו לא היתה אפשרות לרעיון של שווי זכויות בשביל היהודים.⁵ דעתם של אצילי פולין היתה, שצריך מקודם "לתקן" את ההמונים היהודים, על ידי איסור מסחר היין המזיק להם ולקרבתם לעבודת האדמה, לבטל את שלטון הקהל ולשנות את שיטת החנוך ברוח האזרחות. הם לקחו להם למופת את יהודי המערב, שהשכילו בזמן קצר להתבולל בין העמים ולהשליך מעליהם את כל "מנהגי הבערות והדעות הנפסדות". יציאת מלכות פולין היתה התבוללות רוחנית של היהודים, שיתוכל להכשיר אותם לקבלת שווי זכויות.⁶

3 צ"מ 63 'ש' יד. Dr. J. Shipper Zydz... w dobie powstania listopadowego

4 "ש"מ.

5 ש"מ דבנוב "ד"י בדורות האחרונים" כרך ב' עמ' 144.

6 ש"ב בפיק "מלכות פולין" טעמ' 152—141.

לשם השגת מטרה זו נוסד בורשה בשנת 1825—תקפ"ה, מטעם הממשלה ועד מיוחד לעניני היהודים בשם "ועד בני הברית הישנה" (Komitet Starozakonnych) חברי הועד היו פקידים פולנים, אבל על ידו קיימת היתה מועצה של יהודים מעיר הבירה ומערי השדה. באי כוח קהלת ורשה היו מצד המתנגדים: מיכאל אטינגר, יצחק יונה והלמדן רבי שלמה פוזנר. מצד המשכילים היה המתמטיקן אברהם שטרן, חותנו של ח. ז. סלוניםקי ומצד החסידים — יעקב זונברג-ברקסון, בנה של תמר ברגסון ועוד. מערי השדה נמנו מלבד סוחרים נכבדים אחדים, גם הרב שלמה אשכנזי אב"ד בלובלין וכבא"כ החסידים נבחר ע"י ועדת מחוז צוזמיר רבי שמחה בונם מפשיסטה, שהיה אהוב על השלטונות בגלל ידיעותיו בשפות ובעניני החיים.⁷

בזמן הראשון לקיום הועד תלו בו היהודים תקוות גדולות לשווי זכויות והטבת מצבם הכלכלי. אולם עד מהרה נתגלה פרוצדור האמת. כונותיה הרעות של הממשלה הפולנית נודעו לכל, וגרמו לאכזבה רבה בחוגי היהודים בפולין. בתור "בקי" בעניני היהדות הוזמן לוועד "המלומד" קיאריני, צורר היהדות, פרופיסור למדעי המזרח באוניברסיטה בורשה. "בקי" זה התפאר בידיעותיו הרבות בתלמוד, ששאבן מספרו של איונמנגר "היהדות הנחשפה". בספרו "תורת היהדות" הוכיח את אמתות "עלילת הדם" ועיד שקרים וכזבים כאלה, נגד תורתו יצאו טוגנדהולד בורשה ויוסט וצונץ בגרמניה, שהוכיחו את בורותו בעניני היהדות ותלמוד. פרי עבודת ההכנה של הועד היה: המש ההחלטות דלקמן: (א) יסוד בית-מדרש לרבנים; (ב) יסוד בתי ספר עממיים ליהודים. שבהם "יחנכו את הנוער היהודי להכיר את הורת השקר של התלמוד". עם יסוד בתי ספר אלה יסגרו "החדרים" והישיבות; (ג) בקורת (צנזורה) על הספרים העבריים; (ד) תרגום התלמוד הבבלי לשמוש בשביל העוסקים בריפורמה של היהדות; (ה) הכשרת פקידים נוצרים בעברית ותלמוד כדי שיוכלו להוציא לפועל את כל התקונים הדרושים ביהדות. בתור מורה במוסד זה נבחר קיאריני הנזכר.⁸

7 השיה: ד"ר שיפר, שם, עמ' 31-15 יעיד; „Komitet Starozakonnych" ברבעון: „Kwartalnik poświęcony badaniu

„przeszłości Żydów w Polsce" 1912-1913 Zeszyt III עמוד 85.

8 ד"ר שיפר שם, עמ' 73-70.

קל להבין את ההתרגשות שעוררו החלטות אלו ביהדות פולין, שרובה המכריע היה מתנגדים וחסידיים. נאמנים ליהדות המסורתית. גם המשכילים המתונים התנגדו לתקונים אלה וכשהציעה הממשלה למלומד אברהם שטרן את משרת הנהלת בית המדרש לרבנים, התנגד לקבלה, בנמקו שבית המדרש יביא רק לקלקול המדות והריסת היהדות, מכיון שלמודי הקודש תפסו מקום טפל בתכנית הלמודים וגם חבר המורים לא היה מוכשר לגמרי לתפקידו. הנהלת בית המדרש נמסרה למתבולל הקיצוני אנטוני איזנבוים והמורה לעברית ותנ"ך היה אברהם בוכנר, שפרסם כתב פלסתר ("דיע ניכטיגקייט דעס תלמוד'ס") נגד התלמוד ועזר לצורר היהדות קיאריני בעבודתו "הספרותית" מדעית" על התלמוד.⁹

רבי שמחה בונם מפשיסחה התנגד, כמובן, ביחד עם כל היהדות הפולנית נגד פעולותיו של "ועד בני הברית הישנה" ותלמידו רבי יצחק מורקה הציע להכריז "תענית צבור" של כל יהודי פולין על בטול הועד ותקונו.¹⁰ הפולמוס מסביב לתקוני הועד נמשך שנים אחדות. יהודי פולין הכריזו מלחמת מצוה נגד תכנית הריפורמה וההתבוללות של הממשלה. התערב ל"טובת" החרדים גם נובוסילצוב הנציג הרוסי שבורשה. אולם עד מהרה פרץ המרד של הפולנים בשנת 1830. ששם קץ לכל התכניות האלה, ולממשלת פולין בכלל. רבי שמחה בונם מפשיסחה השתתף בפעולותיו נגד הועד עד שנת פטירתו (תקפ"ז) ותלמידו הנזכר המשיך את עבודתו עד פרץ המרד.

את השקפתו על סמכות ה"ועד של בני הברית הישנה" וחוקי הממשלה ביחס ליהודים הביע בהזדמנות הגנה על תנועת החסידות שבאה לידו: הועדה המחוזית בפלוצק ברצותה להוכיח לשלטון המרכזי, שהיא נאמנה לתפקידה, אסרה את התפלה בבתיים פרטיים ("שטיבל'ך") של החסידים. בנמוקה הודיעה: "שכדי לשרש אמונות תפלות והזיות... ולשם העלאת היהודים למדרגת ציביליזציה גמורה ע"י השכלה הדרגתית למען יביאו תועלת למדינה וידמו לשאר התושבים" מצאה לנכון לגזור את

9 שם; דובנוב "די" בורות האחרונים" כרך ב' עמ' 149; א. ז. רבינוביץ "לתולדות החנוך וההשכלה של יהודי רוסיה" ב"החנוך" שנה ג' חוב' ד'

מצמ' 251—248.

10 ד"ר שיפר, שם עמ' 10.

הגזרה הנזכרת¹¹, כמו כן מסבת הלשנה בורשה על החסידים. פנה השלטון לקהלת ורשה בבקשה לברר בתזכיר מיוחד את מהות החסידות ואם היא מכיאה נזק לדת ישראל והשכלת התמונים. בראש קהלת ורשה עמד אז יעקב זוננברג-ברקסון, בנה של המר, שהיה ממעריצי החסידות. הוא השיב כי לפי החקירות שנעשו אין החסידים נבדלים במאומה משאר בני דת משה מלבד בזה שהם מתפללים בבתי-חסידים מיוחדים ומצטיינים בחרדותם היתרה, הם גם שרים ומתלהבים בשעת התפלה. תנועות כאלו היו קיימות גם לפני צמיחת החסידות הנוכחית¹². לשם חקירה מדויקת, החליטה הממשלה לשלוח אחד מפקידיה הגבוהים לרבי מאיר מאפטא, ב"כ הזרם העממי בחסידות הפולנית ולרבי שמחה בונם מפשיסחא, בא כוח הלמדנים. רבי מאיר מאפטא נשא חן בעיניו בהתלהבות שבתפלה. על שאלת הפקיד למה הוא מתפלל בהתלהבות כזאת, השיב: «חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש»¹³. רבי שמחה בונם עשה רושם גדול על הפקיד בחכמתו, נמוסיו האירופאיים וידיעותיו בשפות: גרמנית, פולנית ורומית. רבי שמחה בונם אמר לפקיד: אין זה מתפקידי המדינה להתערב בענינים הפנימיים של היהודים. תשאיר הממשלה את השאלות האלו לרבנים וצדיקים; חובת המדינה כלפי היהודים הוא לעיין במצבם החמרי ולהשתדל להמעיט את הדלות השוררת ביהדות הפולנית¹⁴. דבריו אלה עשו רושם גדול גם בין המשכילים המעטים בזמנו, ששמרו חבה ל"רבי" היחיד שהצטיין בהשכלה כללית וחכמת-חיים. פרי הבקורים והחקירות הממשלתיים האלה היה הוצאת חק בשנת 1823 (תקפ"ג), שלפיו מותר לחסידים להתפלל בבתי חסידים ונתינת חופש גמור לתנועת החסידות¹⁵.

11 שם עמ' 25. 12 שם עמ' 24.

13 מרכיס "חסידיונים" עמ' 177.

14 פ. ה. ויטשטיין, חלופת מכתבים שבין ויצנפלד וחבריו" (קראקא תרס"ט) עמ' 80 בשם תלמיד רש"ב, המשכיל יצחק מיוס, מחבר הספר "צפת פענח" (בגרמנית); השוה: הרב לוינשטיין ב"שמחת ישראל" עמ' 40; ד' אלעזר הכהן מפולטוסק, "חדושי מהרא"ך (ורשה תרע"ג) בקונטרס "עץ-אבות"; משה פיינקין, "גוטע יודען אין פוילען (ווארשע 1936) עמ' 208. במקורות אלה יש נוסחאות שונות על-דבר הבקור והזכויות, אני בחרתי את התמצית ההיסטורית מתוך סבך האגדות.

15 ד"ר שיפר שם, עמ' 26; ש. י. יצקן, "פרק מתולדות החסידות בפולין".

שנותיו האחרונות והסתלקותו

השפעתו המוסרית. דברי תלמידים עליו. יחס המשכילים.

גדולתו הרוחנית. הסתלקותו. ממלאי מקומו ותלמידיו.

בשנותיו האחרונות של רבי שמחה בונם מפשיסחה, הגיעה תורתו למרום פסגתה. נהרו אליו אלפים ורבבות מכל שדרות העם לשמוע ממנו את דבר החסידות. הוא היה מכובד ונערץ גם בחוגי המשכילים והמתנגדים, שראו בו את הרבי המטיף ללמוד התורה, להשכלה ולמחקר, המבין לרוח הזמן. קסם חן הוצק בשפתותיו ודבריו הנאמרים בחכמה ופקחות עשו רושם גדול על שומעיו. למרות שבימיו האחרונים, לוקח ממנו מאור עיניו ונעשה ל"סגי נהור". הוא קבל את יסוריו באהבה ושקט: "אני בונם — אמר פעם, לפי ספור חסידים — התפללתי לרבוננו של עולם, שיטול מאור עיני, כדי שתפקחנה עיני להסתכל בזיו הנצה ושכלי — להתעמק בנצחיות".¹ השפעתו המוסרית היתה גדולה מאד ואף תלמידיו המקורבים ביותר ראו בה "ענין אלקי", שאי אפשר לבארו באופן שכלי. "כל מי שראה את פניו — אמרו החסידים — לא הלך מעולמו בלי תשובה".²

אחד ממתנגדי פשיסחה, רבי ישעי' מפשדבורג, שאל פעם את רבי יצחק מוורקא: מהי סבת הערצתכם את רבי שמחה בונם, מה סוד גדולתו? — רבי יצחק השיבו: כשפגש אליהו הנביא באלישע, היה "חורש שנים עשר צמדים" (מלכים א' י"ט י"ט), כלומר: היה אכזר-פשוט, אולם כשהשליך אליהו עליו את אדרתו, מיד עזב את הבקר, וירץ אחרי אליהו ויאמר אשקה נא לאבי ולאמי ואלכה אחריו". אליהו שאל אותה השאלה: "מה עשיתי לך?" — זהו סוד ההשפעה הנבואית. כשהיה רבי שמחה בונם נוגע בדיניו ואמר לנו דברי תורתו, מיד היינו מתלהבים ומתמלאים דבקות ואהבה לד' ומטהרים ומזדככים כאלישע בשעתו... הגאון רבי יצחק מאיר אלטר מגור אמר: עד פשיסחה

בספר היובל לנחום סוקולוב (ורשה תרמ"ד) עמ' 339.

1. ב. מינץ ב"כתובים" תרפ"ז גליון נ"ב.

2. אלטר, "מאיר, עיני הגולה" ח"ב (ורשה תרצ"ב) עמ' 60 בשם הגאון ר"מ מגור.

3. "שמחת ישראל" עמ' 40 בישיב הרב מפליסכה.

היתה החסידות פרוש לבעש"ט; מפשיסחה ואילך החסידות — פרוש לפשיסחה⁴.

אותו הדבר מוסר אחד מתלמידיו, המשכיל יצחק מיוס מגליציא. הוא היה מחבורת המשכילים של רנ"ק ושי"ר ובימי נעוריו נסע לפשיסחה. התפאר שרבי שמחה בונם כבדו פעם ב"ברכת המזון" והיה חביב בעיניו מאד. אחרי פטירת רבי שמחה בונם, נעשה יצחק מיוס למשכיל נלהב. יסד את בית-הכנסת הראשון לנאוריק בקראקו וחבר ספרים בגרמנית בחכמת ישראל. מפורסם, ביחוד ספרו "צפנת פענח" בגרמנית על מהות הקבלה⁵. הוא אמר שאין דמיון בין חכמתו של רבי בונם לתורתו שנדפסה ב"קול שמחה". רבי שמחה בונם "דבר בהתלהבות ובאמונה פנימית כל כך, עד שהאמין שיש ביכולתו להחזיר בתשובה את כל הכופרים". לפי דבריו היה רבי בונם "רבי מתפלסף וחוקר, יודע לשונות אשכנזית, פולנית ורומאית. רוקח שלקח את כל חיל צבאו רק מבני עליה תורניים ומופלגים והתלקטו אליו כל הצעירים יודעי תורה ובעלי רוח"⁶. רבי שמחה בונם היה לפי דבריו אחד מגדולי אנשי הרוח שבזמנו בכל אירופה... יחס של אהבה והערצה לרבי שמחה בונם, נראה גם משאר משכילי זמנו וגם מחוגי המתבוללים⁷. בזמן שההשכלה נלחמה מלחמת מצות באויבתה בנפש — החסידות.

4 פ. ז. גליקסמאן "דער קאצקער רבי" עמ' כ"ב.

5 יצחק מיוס נולד בלבוב בשנת 1802 — תקס"ב ומת בטהורן 1883 — תרמ"ג. חבר גם את הספרים *Beitrag zur Würdigung d. Wirren im Judenthume* (Leipzig 1845); *„Der Jlfau“* (Thorn 1871) נדפסו ממנו מכתבים בקובץ "האשכל" כרך ב' (קראקא תרנ"ט) עמ' 228, 227 ובכרך ג' עמ' 241; ב"אגרות שי"ר" שפרסם ב. צ. דינבורג ב"קריית ספר" שנה ג' (תרפ"ו) עמ' 224 נדפס ממנו מכתב משי"ר. תולדותיו נכתבו ע"י גינציג בתולדות פאביוס מיוזעס ("אוצר הספרית" א').

6 פ. ה. יטשטין "חליפת מכתבים שבין ויצנפלד וחבריו" (קראקא תר"ס) עמ' 80.

7 ר' אהרן מרכוס "חסידיומוס" עמ' 167.

8 השוה א. צדכובים "בתר כהונה" (אודיסה תרכ"ז) עמ' 129; ש. י. יצקן "פרק מתולדות החסידות בפילין" בס' הייבל לר"נ סוקילוב (ירשה תרמ"ז) עמ' 335; *„Szkice historyczne“* H. Nussbaum עמ' 126.

דברי הערצה מספר עליו אחד מתלמידיו המובהקים, הרב שמואל שינאוויץ, אב"ד בהרבה קהלות בפולין, מחבר הספר "רמתיים צופים" על "תנא דבי אליהו", שהוא אחד המקורות החשובים והנאמנים ביותר לתולדות החסידות בפולין ומאותה. רבי שמואל כותב: "רבי שמחה בונם לא דיבר דבר ריק ח"ו, ומעולם לא יצא מפיו הקדוש דבור בטל, ומעיד אני שלא צחק מעולם, אפי' בעת שסיפר לפנינו מעשה מצחיק, הוא לא צחק"; "עיניו לא ראו ואזניו לא שמעו דברים בטלים"⁹. רצינות ומחשבה נראו בפניו תמיד. הוא התנגד לחסידיו הצעירים, שמחמת יחס הבטול ל"יהודים יפים", לא התנהגו בנימוס עם זקנים והתאונן כי חסידיו מיחסים לו דברים שהוא מתנגד להם¹⁰.

יום יום היה קובע עתים לגמרא ותוספות עם תלמידיו. כדרך אנשי פולין היה לומד "סוגיות" והיה דורש מתלמידיו שיחדשו בכל שעור חדשי תורה ופולפולי-אורייתא. עוד לפני היותו לרבי, היה מפורסם "לשונן וחריף" בתלמוד¹¹. בספר "קול שמחה", נדפסו ממנו כמה חדשי תורה למסכות שונות. בבית המדרש בפשיסחה נמצא רמב"ם בצרוף הרבה הגהות ממנו¹². בהיותו "סגי נהור" היו תלמידים נבחרים קוראים לפניו את השעורים מלבד בתלמוד, גם בספרי מהר"ל מפראג, תנא דבי אליהו וספרי מחקר.

קצרים היו ימי הנהגתו. משנת תקע"ד עד תקפ"ז, שלש עשרה שנה, אולם במשך השנים המעטות האלה עשה הרבה לטובת יהדות פולין. העמיד חסידים לרבבות ופרי השפעתו נכרת גם היום. החסידות האריכה ימים יותר מבשאר ארצות וגם שמרה זמן רב על רענותה. חסידות פשיסחה וממלאות מקומה — קוצק, ורקת, גור, הצטינו באהבת תורה, למדנות, מחשבות מקוריות

9 "רמתיים צופים" עמ' 229.

10 מרכוס, שם, עמ' 178.

11 כעדות הרב ר' שמואל שמעלקא הורוויץ אב"ד יוזיפוף, "זכרון שמואל" (כת"י שהראה לי בטובו מר י. ארטן מירושלים) בחדושו למס' סנהדרין: "כשהרציתי דברים הללו לפני הרבני החריף השנון החסיד המפורסם מ' שמחה בונם מפשיסחה כשעומדות היו רגלינו בשער בית-השואבה פה קארלסבאד", וכוח בחד"ת בינו ובין רש"ב.

14 שמעתי מר' משה בונים מפשיסחה — חיפה.

וערבות לשאלות היהדות. חסידות זאת נושאת את דגלה גם היום ביד רמה, למרות ירידתה הגדולה.

כשקרבו ימי הסתלקותו — מספר רבי שמואל שינאוור — ראה ר' שמחה בונם את אשתו רבקה, כשהיא בוכה. אמר לה: למה את בוכה. הרי כל ימי עבדתי רק כדי לדעת איך למות¹³. הוא נסתלק ב"ב אלול תקפ"ז, כבן ששים וחמש בערך. על קברו נבנה אהל.

אחרי פטירתו נעשה פלוג בין חסידיו. חלק מהם המשיך לנסוע לפשיסחה, לבנו רבי אברהם משה. בין מעריציו נמנה גם רבי יצחק מורקה. אולם הרוב קבל עליו את מרותו של תלמידו המובהק רבי מנחם מנדיל מקוצק, ששכלל את החסידות הפשיסחאית והביאה למרום התפתחותה וקיצוניותה. חסידי קוצק התלוצצו על בנו של ר' שמחה בונם ואמרו: "בפשיס" חה נשארנו יין-שרף, עגלה רתומה לארבעה סוסים, בן צדיק ופרנסה"¹⁴. בזה בטאו את התנגדותם לחסידות העממית הפשוטה. שרבי אברהם משה הנהיג בפשיסחה, בקוצק לא חשבו על "י"ש ופרנסה" כ"א על התרוממות רוחנית-מוסרית¹⁵. מלבד ממלאי מקומו הנזכרים, נמנו בין חסידי פשיסחה גם הרבנים והצדיקים דלהלן:

רבי יצחק מורקא — שנזכר פעמים רבות בספרנו; רבי שמואל שינאוור, רב בוולודבי ונשלסק — מחבר הס' "רמתים צופים"; רבי יחזקאל מקוזמיר — מחבר הספר "נחמד מזהב", אבי הדינסטיא "מודזין", המגנים המפוארים; רבי יעקב מרדזימין — רבי "בעל מופת"; רבי מרדכי יוסף מאיזבצא — בר פלוגתיה דרבי מנדיל מקוצק, מחבר הספר "מי השלוח", אבי הדינסטיא של "רדזין", זקנו של רבי גרשון חנוך ליינר, הגאון המפורסם ממציא ה"חלזון" ומחבר "סדרי טהרות"; רבי יצחק מאיר אלטר — הרבי הראשון מגור, בעל "חדושי הרי"מ", גאון וצדיק, ממלא מקומו של הרבי מקוצק, ראש לבית-האדמורי"ם מגור; רבי אלכסנדר זישא אב"ד בפלוצק, מחבר הספר "יקר מפז", שכתב

13 "רמתים צופים" עמ' 243; רעיון זה הביע גם הפילוסוף לוציוס סנקא בספרו "מנוחת הנפש" תרגום ד"ר א. קמינקא (נדפס ב"התורן" האמריקאי).

14 "גוראריה" "קוצק" (תל-אביב תרצ"ו) עמ' 41.

15 תחלה רצה רא"מ למשוך לצדו את ר"מ מקוצק ולא עלתה בידו; השווה מכתבו של רא"מ ב"רמתים צופים" עמ' 201.

את הספר "קול שמחה" מפי רבי שמחה בונם; רבי אברהם מטשיכנוב — גאון מפורסם, מחבר הרבה ספרים בחדושי תורה; רבי חנוך היניך מאלכסנדר — ממלא מקומו של רבי יצחק מאיר מגור; רבי שלום צבי — הרב בזגירז; רבי מאיר יחיאל ממוגילניצא — נכדו של המגיד מקוויניץ, צדיק מפורסם; רבי חיים אב"ד בקאלשיץ, מחבר הספר "שו"ת פרי חיים"; רבי מאיר שמחה אב"ד בגומבין, מחבר הספר "רמזי אש"; רבי יעקב אהרן אב"ד באלכסנדר, מחבר הספר "בית יעקב"; ר' אלעזר אב"ד בסוכיטשוב, חתנו של ר' יעקב מליסא, מחבר הספר "חדושי מהרא"ד"; ר' שרגא פייביל אב"ד בגריצא, אבי הרבי מאלכסנדר ועוד.

ה.

חסידות פשיסחאית

יחס החסידות לנפוליאון, ההשכלה וההתבוללות, החסידות וההשכלה, תחית הפילוסופיה הספרדית, מהר"ל מפראג, רבי ידעיה הפניני, חב"ד ופשיסחה, דרישת האמת — היסוד בפשיסחה.

רגילים לחשוב שרעיונות המהפכה הצרפתית, נשארו ללא השפעה על היהדות החרדית הקיצונית שבפולין בזמן ההוא. יהדות זו שברובה הגדול נשתייכה לתנועת החסידות, קפאה כמקודם על שמריה ורוחות האביב של תחית אירופא לא הגיעו אליה. אמנם ידוע, שמלחמות נפוליון העירו בלב צדיקי פולין את הגעגועים המשיחיים. רבי מנדלי מרימנוב ראה בכובש הגוים את צעדי הגואל, שיביא פדות גם לעם ישראל. כמוהו חשב תחלה גם המגיד מקוויניץ¹. אבל לבסוף נצחה ההשקפה שתשועת ישראל לא תצמח מנפוליאון, "נפל תפל" — קרא עליו המגיד מקוויניץ — נפוליאון תפול! ביחוד פחדו חסידי פולין מפני רוח החופש והתחרות של המהפכה הצרפתית, העלולה לגרום להתרבות האפיקורסות בישראל. "הראו לי — כותב רבי שניאור זלמן מלאדי — שאם ינצח באנאפארטא ירבה העושר בישראל ויורם קרן ישראל, אבל יתפרדו ויתרחקו לבן של ישראל

1 השוה מ. טיטלבוים, "הרב מלאדי ומפלגת חב"ד" עמ' 150; ע. נ. פרנק, "יהודי פולין בימי מלחמות נפוליאון" (ורשה תרע"ג) עמ' 6—4; פראג, מ. באלאבאן: "יידן אין פולין" (ווילנע 1930) עמ' 249—255.

מאביהם שבשמים; ואם ינצח אדוננו אלכסנדר, אם כי ירבת העוני בישראל ויושפל קרן ישראל אבל יתקשרו ויתחברו ויתעקדו לבן של ישראל לאביהן שבשמים".²

אולם אם גם השתדלו החסידים להרחיק את השפעת צרפת, לא עלה הדבר בידם. השמועות ע"ד יסוד הסנהדרין, שווי הזכויות ליהודים בארצות שתחת השפעת נפוליאון ותנועת ההשכלה שהתחזקה אז בגרמניה ואיטליה, ע"י תלמידי מנדלסון וחבורת המאספים עשו את שלהם. עד שנת 1807 (תקמ"ז) נמצאה ארץ פולין תחת עול מחלקיה: רוסיה, פרוסיה ואוסטריה. אותם החלקים של פולין הפנימית (ורשה וקראקו) שנמצאו תחת ידי פרוסיה ואוסטריה, הושפעו במדה גדולה מתנועת ההשכלה שבגרמניה. בורשה נראו יהודים מטפוס חדש. "דייטשען" (גרמנים) קראו להם. הם היו לבושים בגדים אירופאים. נתנו לבניהם חנוך מודרני ושאפו לשרש "את המנהגים והמדות הרעות המבדילים אותם משאר בני הארץ". תנועת ההשכלה התחזקה, ביחוד, אחרי שנת 1807 — תקמ"ז, כשנפוליאון כונן את ה"נסיכות הורשאית", מחבלים שנקרעו מפרוסיה ואוסטריה. "נסיכות ורשה" נמצאה תחת השפעת הרעיונות של המהפכה הצרפתית. גם בין אצילי פולין התחילו נושבים רוחות חדשים. סופרים ומדינאים פולנים טפלו בבעיה היהודית וחלק גדול מהם התיחס בחיוב לדרישת היהודים והטיף לשווי זכויות. גם יהודים משכילים לקחו חלק בפולמוס שנתעורר בספרות הפולנית (יעקב טוגנדהולד ועוד). בשמי המדע הפולני נראה לראשונה היהודי המלומד אברהם שטרן, שפרסם כמה עבודות מדעיות במתמטיקה, והיה חבר ל"חברת אנשי המדע בפולניה".³ בורשה התכוננה תנועת ההתבוללות. בראשה עמד אנטוני איזנבוים.

2 טיטלבוים, שם, עמ' 156.

3 על תנועת ההשכלה בפולין הפנימית הוזה H. Nusbaum „Szkice historyczne z życia Żydów, w Warszawie" (Warszawa 1881); Shipper „Żydzi król. polskiego w dobie powstania listopadowego" ש. דובנוב „דברי ימי ישראל בדירות האחרונים" כרך ב'; 51—33 עמ' עמ' 149; פ. לחובר „תולדות הספרות העברית החדשה", ספר שני עמ' 76; פ. לחובר „ורשה" ב"כנסת" תש"ד עמ' 66; רינגלבלום עמנואל „דיא פוילישע יודען אין אויפשטאנד פון קאסטישקא" (ווארשה 1937) עמ' 28.

שהוציא את העתון הפולני-יהודי הראשון "הצופה אל הויסלה". יסוד ה"ועדה לעניני היהודים" ודרישותיה לתקונים בשטח החנוך היהודי ופתיחת בית-מדרש-הרבנים בורשה — כל אלה העובדות השפיעו במדה גדולה להפצת ההשכלה ורעיונותיה החדשים בין יהודי פולין הפנימית.

יחסה של החסידות להשכלה ידוע. היא גלחמה בתנועת ההתבוללות בכל האמצעים. בחרמות, רדיפות וספרות. כמו כן ראתה ההשכלה בחסידות את אויבתה היחידה ואת כל חצייה כוננה נגדה. נוצרה ספרות שלמה שמטרתה "היתה השנאת החסידות בעיני ההמון. בהתנגדות נמרצת נגד החסידות יצא, ביחוד, גדולי המשכילים בגליציה המזרחית: ר' נחמן קרוכמל (ב"מורה נבוכי הזמן"), יוסף פרל ("מגלה טמירין", "אבן בוחן"), יצחק ארטור ("צופה לבית ישראל"), שי"ר ("נר מצוה" ועוד), י. ל. מיזס ("תכונת הרבנים", "קנאת האמת"). אליהם נצטרפו משכילי רוסיא: ריב"ל, ועוד. במלחמה זו השתמשו גם בהלשנה לפני השלטונות. גם הסופר יוסף פרל הלשין על רבי נפתלי צבי מרופשיץ ורבי צבי איכנשטיין מזידטשוב. היחידי בחבורת המשכילים שהגן מטעמים לאומיים ודתיים, על החסידות היה יעקב שמואל ביק, שהוכיח את שי"ר ופרל על יחסם הרע לחסידות.⁴

כדי למנוע בעד התפשטות ההשכלה בחבלי פולין הפנימית, היתה לרבי שמחה בונם מפשיסחה, דרך מיוחדת, נבדלת מזו של שאר צדיקי פולין, ממשיכי החסידות העממית, מיסודה של רבי אלימלך מליזנסק, המגיד מקוויניץ, ו"החווה" מלובלין. בשביל האחרונים היתה דרך כבושה: המשכת למוד התורה והחסידות הבעשטית ומלחמה בלי ותורים בהשכלה. רבי שמחה בונם הלך בדרך חדשה: להוציא מהמשכילים את נשקם ולסד תנועה רוחנית חדשה, מבוססת על השכלה יהודית, שבכוונה להתגבר על תנועת ההשכלה ולמלא את חלל הצמאון להשכלה חילונית של התבוללות.⁵ לשם זה דרש רש"ב מחסידיו לחזור ללמוד התורה במובן הרחב של המלה. לחזור

4 הרב מ. בראוור, "לפני מאה שנה" ב"ההד" חוברת י"א תרצ"ז; ד"ר שמחה כץ, "אגרות משכילים בגנותם של חסידים" ב"מאזנים" חוב' ב—ג, שבט ת"ש עמ' 267.

5 השוה: מרכוס "חסידיומיס" עמ' 180.

למקורות: תנ"ך, תלמוד, מחקרי ימי הבינים, הפילוסופיה הדתית, הפרשנות הספרדית וספרי מהר"ל מפראג. החסידות העממית נזונה בעיקר מספר "הזוהר" וקבלת האר"י. בספרי הרמב"ם, אע"פ שהעריצום, לא למדו⁶, כל הספרות החסידית יונקת מכתבי האר"י. גם עסקם בקבלה לא היה עיוני-מחקרי, כ"א באופן שטחי. רבי שניאור זלמן מלאדי, למשל, עסק הרבה בבסוס היסודות האידיאולוגיים של מושגי הקבלה על האלקות, הספירות, הצמצום, בספריו "לקוטי אמרים" ו"שער היחוד והאמונה" ועוד. לעומת זאת המגיד מקוויניץ, שהיה לכל הדעות, בעל מזה מעמיק, גאון בתורה וקבלה לא התעמק בענינים מופשטים וכתב על דבר הצמצום ש"חקירת הענין מכוסה ומופלא מלהשיג". רבי שמחה בונם התנגד משום זה ללמוד הקבלה, שנעשה מיכני ושטחי. "אין בדור הזה — אמר רש"ב — מי שידע קבלה, כי בלמודה צריך להשיג את האורות"⁷. ופעם אמר לאחד ממקורביו, כי ישאל לבעלי-הקבלה, "על הסוד של ק"ש המרומו בע' של שמע ובד' של אחד, לפי הדין שיוצאים בקריאת שמע בכל לשון, והלא בשאר השפות אין ע' וד' גדולים והיכן הכוונה והסודות?"⁸. גם בספר "קול שמחה" אין הקבלה תופסת מקום נכר. מעטות בו ה"תורות" ע"ד צמצום, העלאת הניצוצות, המתקת הדינים, התופסים את המקום הגדול ביותר בשאר ספרי החסידות שבאותו זמן⁹. במקום הקבלה העמיד רש"ב במרכז את ספרי המחקר של ימי הבינים: רמב"ם, ר"סג ור"י הלוי. הוא החשיב מאד את הלימוד בספרי ההלכה של הרמב"ם, והביע את רצונו להדפיס את ה"יד החזקה" עם מראי-מקומות ופירוש קצר. כדי שירבו לומדיו וקוניו, הסיד אחד, רבי יצחק אשר קיהן, הוציא את הדבר לפועל, והדפיס חלקים מהרמב"ם בהוצאה העלאתו.

6 השוה: צ. מ. רבינוביץ "יחס הקבלה והחסידות אל הרמב"ם" בסימן "רבנו משה בן מימון" (בעריכת הרב פישמן) עמ' רפ"א.

7 "עבודת ישראל פ' ויצא.

8 "רמתיים צופים" עמ' 227.

9 הרב קמילהאר "דור דעה" (בילגורי תרצ"ג) עמ' רע"ו; השוה: "ספר זכרון" להרב י. ל. גרויבארט (לידו תרפ"ו) עמ' 175.

10 השוה: הרב יעקב אהרן מאלכסנדר "בית יעקב" (פיטרקוב תר"ס) פ' נח, על דרכי המיוחדת של רש"ב בבטול מחשבות זרה במקום העלאתו.

עממית ופירוש קצר¹¹. גם בשבחו של פרוש "אבן-עזרא" להנ"ך הפליג מאד¹². חסידיו, כמובן, הלכו בדרכיו והעירו עליהם את חמת החסידים העממיים והמתנגדים, שהביטו בעין רעה על תחית הפילוסופיה בין חסידי פשיסחה.

רבי שמחה בונם היה חביב על גאוני הדור ההוא, כרבי עקיבא איגר מפוזנ' ור' יעקב לורברבוים מליסא, בעל "חות דעת". אולם למרות שרבי שמחה בונם העמיד את לימוד התלמוד במרכז וכל חסידיו היו בני תורה, התנגד לדרכם של המתנגדים בני דורו, שהמשיכו ללמוד וללמד בישיבות כמקודם, מבלי להתעמק בפנימיות היהדות. כשהיה בפוזנא, אמר לגאון רבי עקיבא איגר, שאין תקוה לקיום היהדות בלי הלימוד בפנימיותה. "היצר הרע בזמננו — אמר רש"ב — לפני ביאת המשיח, דומה לנר ההולך וכבה, שברגעיו האחרונים רגע' הכביה, הוא מתלקח באור גדול ומתעה ויש צורך מלבד בלימוד התלמוד, גם בהתעמקות בפנימיות היהדות"¹³. באחד ממכתביו של רבי עקיבא איגר, הביע את צערו אל מצב יהדות גרמניה בדברים מענינים, שיש בהם משום חזק לדעת רבי שמחה בונם. "וחידוש בעיני — כותב רבי עקיבא — שבעזה"י רובם ככולם פה (פוזנא) יראי ה' אבל אין האש בוערת בקרבם ואינם בעלי מעשה, ונשארתני אני לבדי להלחם מלחמת ד'"¹⁴. בשעה שבפולין נשארו ההמונים נאמנים ליהדות וקשורים ללאומיות ישראלית ותורתה, הודות לחסידות, הרגיש גאון הדור, ר' עקיבא איגר, בצער הבדידות...

מלבד ספרי המחקר העריץ רש"ב את ספרי המהר"ל מפראג. הוא אמר, שהמהר"ל מפראג הוא "רבו בעולם העליון".

11 השוה: ר' יצחק אשר קהן "ביאור למלך" על הרמב"ם בכרך קטן (ירשה תרכ"ד) בהקדמה; פ. זי. גליקסמן "רבי זאב ליפשיץ" (לודז' תרצ"ד) עמ' נ"ה.

12 רי"י דנציגר (הרבי מאלכסנדר) "ישמח ישראל" פ' תרומה; השוה ברכוס, שם, עמ' 180; "קסת הסופר" (קראקא תרע"ב) עמ' 160.

13 ר' חנוך מאלכסנדר "חשבה לטובה" (פיטרקוב תרפ"ט) עמ' 64; הרכ יוסף לווינשטיין ב"שמחת ישראל" עמ' 12; ד"ר א. עובדיה "רבי עקיבא איגר" ב"סיני" כרך א' (ירושלים תרצ"ח) עמ' תקמ"ה.

14 הרב שלמה סופר "אגרות סופרים" (וינא תרפ"ט) עמ' 30 במכתבו לר' משה סופר.

משפיע בתורתו שבספריו אעפ"י שלא למד אצלו¹⁵. ספרי מהר"ל מפראג מצטיינים בהגיון וחדירה פסיכולוגית, מעטים בהם דברי קבלה. ה"זוהר" כמעט שלא הובא. אולם כל יסודות הקבלה ישנם בספריו, בלי הטרמינולוגיה הקבלתית המיוחדת. הקבלה של המהר"ל נובעת מן ההגיון ובמבט ראשון קשה להכיר את הדמיון שבינו לקבלה¹⁶. סגנונו פשוט וטבעי, מלבב ומושך. יש דמיון רב בין הספר "קול שמחה" של רש"ב לספרי מהר"ל. אותו העומק העיוני וההגיון הישר, בלי רמזי קבלה, קרוב יותר לדרך הדרוש ההגיוני. נכר הבדל רב בין "קול שמחה" לשאר ספרי חסידות. "קול שמחה" הוא יותר טבעי, פשוט. דבריו מתובלים במשלים ובטויים לקוחים מהחיים¹⁷, כדרך המהר"ל בספריו.

רבי שמחה בונם העריץ מאד את הספר "מבחר הפנינים" של רבי ידעיה הפניני, החכם הספרדי שעמד לימין הפילוסופיה בריבה עם הרשב"א¹⁸. ספר זה מצטיין ברעיונותיו המוסריים הנעלים, דוגמת ספר "משלי". מאמרותיו משתקפות ידיעת

15 "רמתיים צופים" עמ' 163.

16 ב"באר הגולה" (פיטרקוב תר"ע) כותב המהר"ל שאגדות תמוהות "מביארות במקום אחר כמו במדרש ס' זוהר ובמדרש הבהיר לר"נ בן הקנה" (דף מ"ב), ב"דרוש עה"ת והמצות" (פיטרקוב תרס"ו) מובא ס' זוהר (דף ל"ג). הרבה מיסודות החסידות נזכרו בספרי המהר"ל. הנה למשל רעיון על הצדיק: "הארץ יש לה חבור אל צדיק, וע"י הצדיק מתחברת לשי"ת כי הצדיקים יש להם דבקות בשי"ת" ("באר הגולה" דף ס"א); השוה: ד"ר א. גוטסדינר "הארי שבחכמי פראג" בספר "אזכרה" (ירושלים תרצ"ז) עמ' ר"צ "המהר"ל בתור מקובל"; הרב א. י. קוק ז"ל קבע את דמות המהר"ל כ"מקובל בעל סגנון פילוסופי" (שם עמ' רנ"ה). הרב קוק היה מושפע מחסידות פשיסחא ומהר"ל. השוה: א. ב. ליפשיץ בקובץ "אזכרה" מחלקה א' (ירושלים תרפ"ז) עמ' קע"א; ר' דוד הכהן "מערכת חכמת הקוש" ב"סיני" כרך י"א עמ' רצ"א.

17 הנה לדוגמא משל כזה באמצע ה"תורה": "כמו המשורר שאכל דברים המזיקים לקול והפסיד קולו אינו חזן עוד מאחר שאין לו קול אבל אם הטא לא נפסל מהיות חזן דמתא" (פ' וקיהל); בכלל מרבה רש"ב במשלים לשם הסברת תורתו. חלק מהם הובא בהוצאת תורתו. השוה: גוטסדינר (ד"ר א. עובדיה) "הארי שבחכמי פראג" עמ' שיט.

18 "רמתיים צופים" עמ' 163. החקירות החדשות העלו שר' שלמה ן

החיים ותבונה יתירה. זוהי מרגלית יקרה בין ספרי המוסר. בהרצאת שיטתו של רש"ב על המדות אראה על ההקבלות המרובות שבין תורת פשיסחה ו"מבחר הפנינים". רבי שמחה בונים הרבה גם ללמוד בספר "תנא דבי אליהו"¹⁹. בכל יום קבע שיעור ללימוד זה. בכלל אהבו בפשיסחה את למוד האגדה המלאה אהבת ישראל ופשטות טבעית מסוג הספר "תנא דבי אליהו".

רבי שמחה בונים היה מושפע מאביו המגיד רבי צבי מוואז' דיסלב, שהצטיין בכשרון הדבור וההרצאה, בהגיון ישר וברעיונות נעלים מתובלים במשלים יפים. כמו כן נכרת בתורתו השפעת רבי מרדכי בנט מניקולסברג, שהשפיע עליו במלחמתו בהתבוללות, צדקתו המופלגת, השכלתו הצרופה וגאונותו בתורה.

אפשר להשוות את חסידות פשיסחה לחב"ד. בשתייהן ישנה הדרישה להתבוננות והתעמקות. "עיקר הדעת — כותב הרב מלאדי — אינה הידיעה לבדה, שידעו גדולת ד' מפי סופרים ומפי ספרים, אלא העיקר להעמיק דעתו בגדולת ד' ולתקוע מחשבתו בו"²⁰. "התורה היא בחינת חכמה בינה ודעת"²¹, כי "בחינת גלוי האלקות בעולמות התחתונים — היא ע"י התבוננות דוקא בדברים תחתונים גשמיים, כמו: שיתבונן בכדור הארץ הגשמי, שנתהוה יש מאין, וכדומה בכל הברואים והאילנות והחי והמדבר שעליה, שמכל זה תתגלה אלקותו בבחינת עשיה, לתכלית התבוננות כזה צריך האדם להרגיל את עצמו בראיה שכלית דוקא"²². דברים אלה מזכירים אותנו את יסוד החסידות הפשיסחאית: "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה!"²³. אולם ישנו הבדל יסודי בין חב"ד לפשיסחה. לפי חב"ד ההתבוננות אינה מכשיר גורם לשפור המדות בלבד, כ"א תכלית בפני עצמה. "אצל הרב — כותב ר' הלל מפאריטש

גבירול היה מחבר "מבחר הפנינים". השוה: יוסף קלוזינר "פילוסופים והוגי דעות" (ירושלים תרצ"ד) עמ' 106, 163.

19 שם עמ' 14.

20 "תניא" פ' כו. 21 שם לו.

22 סדור הרב, שער חג המצות.

22 "קול שמחה" בראשית.

23 ח. י. בונין "משנה חב"ד" (ורשה תרצ"ב) ספר ע' עמ' פ"ב פ"ג.

— נתחדש ענין חדש: שיתקשר בבחינת עצם האלקות, והיא התבוננות בסודות עמוקים דפרצופים עליונים... שאינם נוגעים כלל להתפעלות אהבה ואעפ"כ נמשך אור אלקי בבחינת מקיף על הרע עד שנכנע ממילא... ודווקא בדורנו צריך להתבונן בעצם האלקות וממילא יבוא לאהבה ויראה ולא שיתכוון בהתבוננות רק כדי לבוא לאהבה ויראה²⁴. אולם לפי פשיסחה, תכלית ההתבוננות היא להגיע למדות טובות וביחוד למדת האמת והענוה. "וידעת את ד' אלקיך — אמרו בפשיסחה — כדי להגיע למדרגת "והשבות אל לבבך".

את כל החסידות הפשיסחאית אפשר להעמיד על יסוד אחד: דרישת האמת. במחשבתו בדבור ובמעשה, כל עשייה שאינה אמתית ופנימית היא כאין וכאפס. כל דבר חשוב רק לפי מדת האמת הנמצאת בו. מכאן נובעת גם הדרישה לענוה. ענוה עילאה — הכרת ערך עצמו, שהוא הכלל הראשון בהשתלמות מוסרית. אדם המרמה את עצמו ומתימר בלבבו לצדיק — כל עבודתו לשוא. רחוק הוא מן האמת ואין שום יסוד ליהדותו. רבי שמחה בונם הטיף להעמיד את היהדות על בסיסה הנבואי: אמת וחסד ודעת אלקים. בין מבקשי האמת ורודפי הצדק שקמו לישראל בזמן האחרון, חלקו גדול בהשפעה לחזרה למקורות הנבואה הראשונים.

ט.

הכרת האלהות

"שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה!" יציאת מצרים ובריאת

שמים. תורה וערכה. הלב והרצון. הצמאון לדעת ד'.

"החרשים שמעו והעורים הביטו לראות!" (ישעי' מב, יח) — וכי אפשר הדבר — היה רבי מנדיל מקוצק מתפלא — שהנביא יפנה לחרשים שישמעו ולעורים שיביטו, הן בעלי מומין הם, נסתמו אזניהם ואור עינם אין אתם? אלא הנביא פונה לבני אדם שאזנים פתוחות להם ואין שומעים, שעיניהם רואות להם ואין מביטים. "החרשים — אתם העושים את עצמכם חרשים — שמעו; והעורים — אתם העושים את עצמכם עורים — הביטו!" פקחו עיניכם, ראו והכירו את האלקים.

"שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה!"¹

1 רבי שמואל שינאוור, "רמתיים צופים" א"ז עמ' 40.

בני האדם מתוך שנתרגלו בטבע הסובב אותם, כסבורים שכך צריך להיות, שהשמש יזרח וישקע והכוכבים יפצו אורם. במשך הזמן הרגל נעשה טבע ואין מתעניינים כלל ביצירה האלקית. לא רק שאין שמים לב לכח היוצר, אלא גם היצירה עצמה בהוד תפארתה נשכחה מהם. טובים בעיניהם חיים של חושיות גרידא, בלי ניצוץ של הסתכלות והתבוננות, בלי קו אור של חדוה ואהבת היוצר ויצירתו.

לפי תורת רבי שמחה בונם מפשיסחה, תכלית הבריאה כולה שיבוא האדם להכרת האלקים, לדעת ד' ². הכרת האלקים באה ע"י הכרת מעשיו, ע"י הכרת הבריאה כולה. "עיקר העבודה היא הידיעה למי עובדים" ³ ו"מן השמים והארץ משיגים שד' עשאים" ⁴. יסוד היהדות הוא: "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה!" ⁵. הסתכלו בכוכבי מעלה, בירח, בשמש, התבוננו בצבא השמים בחסנם ותפארתם ותכירו את היוצר, שלו ההוד והתפארת והנצח!

חביב האדם, חבה יתרה נודעת לו, שנברא בצלם אלקים, בדעת הנצח. האדם הוא נור היצירה ותכליתה, וכל התבונה שבבריאת, כל העולמות, מהנשגבים ביותר עד הירנדים ביותר משתקפת בו. בשכלו הוא יכול לתפוס את בינת היצירה ולהרגיש בלבו את כל הודה ותפארתה. כי "כל המציאות, לבד מהאדם, לא ישיג כל אחד, כ"א את נפשו, אבל האדם, שהוא כח כלול מעליונים ותחתונים יוכל להבין את זולתו" ⁶ וכשמגיע האדם למדרגה העליונה, "יכול להרגיש בנפשו את כל העולמות" ⁷.

ה"יהודי הקדוש" הורה כרבי יהודה הלוי, כי יסוד היהדות הוא יציאת מצרים כלומר: בסוס היהדות על האמונה בכוחו של היוצר לשנות את הטבע. מטעם זה נזכרה יציאת מצרים בעשרת הדברות — "אנכי ד' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים"; לעומת זאת תלמידו רבי שמחה בונם מפשיסחה העמיד את יסוד

2 רש"ב מפשיסחה, "קול שמחה" (הוצ' וולדן) פ' בראשית בד"ה הן האדם.

3 שם. 4 שם. 5 שם ו"חדות שמחה" בראשית.

6 "קול שמחה" בראשית בד"ה ויאמר נעשה אדם, על ערך האדם בהכרת העולם עמד ביחוד הפילוסוף קנט באמרתו: "העולם הוא הציור שלי" „Die Welt ist meine Vorstellung". השוה: וילהלם וינדלברג

"תולדות הפילוסופיה החדשה" (תל-אביב תרפ"ו) כרך ג' עמ' 70.

7 שם. 8 "חדות שמחה" בראשית.

היהדות על ההתבוננות. על הפסוק „שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה!“ עבודת ד' מתוך תבונה יתירה ומוחין עילאין יותר חשובה, מאשר ע"י אמונה תמימה ובטחון.⁹ לאמונת הלב והרגש הוסיף רבי שמחה בונם את הדעת והמוחין.¹⁰

האגדה מספרת ש„היהודי הקדוש לקח פעם את כל המדרגות וההשגות מהרבי ר' בונם עד שהיה כאיש פשוט והיה מתפלל מתוך הסדור, כי עיקר עבודת ישראל להשריש אמונה פשוטה“.¹¹ בעיקר זה נבדל „היהודי“ מתלמידו רבי שמחה בונם. האחרון הורה כדברי חברו בדעה רבי שניאור זלמן מלאדי, כי „התורה היא בחי' חכמה, בינה ודעת“.¹²

להכרת אלקים אמתית אין באים — לפי דברי רבי שמחה בונם — ע"י נסים ומופתים שלמעלה מן הטבע. כל הבריאה כולה מלאה נסים. הטבע בעצמו נס. ומי שיש לו דעת רואה את המופת שבבריאה ובא על ידו להשגת האלקות.¹³ כל האדם שהוא בשלמות — שדעתו רחבה ותבונתו יתרה אינו זקוק לנס.¹⁴ מטעם זה נעשו במצרים נסים ומופתים, מפני „שהדעת היתה בגלות היו צריכים למכות ומופתים, כדי לבוא על ידיהם לדעת ד'“.¹⁵ אבל בשביל ישראל לא היה צורך במופתים הם באו להכרת ד' ע"י התבוננות יתרה.¹⁶ חסידי פשיסחה רגילים היו לומר „אותות ומופתים — באדמת בני חם!“¹⁷

ההתבוננות ביצירה האלקית אינה מובילה לתכלית האמתית אם לא תצורף אליה גם ההתעמקות בתורת ד'. התורה והטבע חד הוא. העולם נברא וקיים רק בזכותה של התורה ועל ידיה מתחדשם תדיר הבריאה.¹⁸ „והמכתב מכתב אלקים הוא חרות

9 „רמתיים צופים“ עמ' 112.

10 השוה: רבי אהרן מרקוס „חסידיוכוס“ עמ' 170.

11 הרבי מאלכסנדר „ישמח ישראל“ (לודו תרע"א) פ' דברים. ע"י ספרי „רבי יעקב יצחק מפשיסחה“ עמ' 30.

12 „לקוטי אמרים“ פ' ל"ו.

13 „חדות שמחה“ עמ' 66.

14 „קול שמחה“ וישלח.

15 שם שמות.

16 שם במדבר. השוה: „רמתיים צופים“ עמ' 100.

17 מפי השמועה.

18 „חדות שמחה“ עמ' 31.

על הלוחות" (שמות לב, טו) — היינו שאלקים נכתב בתורה, ואם יטהר האדם את עצמו יכיר את אלקותו ית' מתוך התורה, ואין צורך בחקירות ומופתים, רק התורה עצמה תאיר עיניו ויראה האמת¹⁹. משל למה למוד התורה דומה: לעגלה עשויה קרשים חזקים ומחוכרים היטב, ששום סדק וחור אי אפשר להמצא בה. הנוסע בעגלה כזו בטוח שלא יאבד כלום מחפציו הטעונים על העגלה; ואפי' אם למראית עין יחסר לו איזה דבר, אחרי חפוש מרובה ימצא החפץ... כך הוא גם דרכה של תורה: העוסק בה, אף אם יפול לפעמים ממדרגתו, אף אם יאבד את עצמו, את נשמתו, מיד יחזור וימצאנה. התורה תחזירנה למוטב...²⁰.

לשני האמצעים — דעת עילאה ותורה — מצטרף עוד חוש חשוב מאד בדרך האדם אל על: רצון הנפש — הלב. התבונה לבדה אינה מספיקה; אם לא יצטרף אליה הרגש. השכל זקוק לרצון. המוח — ללב. את הפסוק: "ודבר אמת בלבבו" (תהלים טו, ב) פירש רבי שמחה בונם: "ודובר — מלשון דבר, מנהיג ודובר אמת בלבבו, שידבר האדם את האמת מן המוח אל הלב. שיהיה יחוד מוח והלב. הרמוניה של תבונה ורגש²¹. כלל בתורת רבי שמחה בונם ש"תחלת כל מעשה הוא ברצון הלב"²². המכוון של הכתוב "ויהי האדם לנפש חיה"²³ — לרצון כי "הנפש הוא הרצון"²⁴ ובמקום שיש רצון לעליה רוחנית המעשה בא מעצמו²⁵. "מי שיש בלבו נטיה להרע, אף שלא עשה רע בפועל אינו נושא חן למעלה"²⁶; לעומת זאת "אברהם אבינו גרם לבניו בהשלכתו לכבשן, כי בעת שמקבלים עליהם עול מלכות שמים, ביחוד שמע ישראל, הגם שאין מוסרים את נפשם בפועל, רק בקבלת הלב, נחשב להם כאלו עשו מעשה בפועל"²⁶.

19 "רמתיים צופים" עמ' 158.

20 "שמחת ישראל עמ' 71.

21 "רמתיים צופים" עמ' 132.

22 קול שמחה" פ' נח.

23 שם בראשית.

24 שם פ' נח.

25 שם בראשית.

26 שם וירא.

טועים הם בני האדם, הרוצים לבוא להכרת ד' על ידי חקירות פילוסופיות וחכמות. "תורת אלקיו בלבן" — אין שום חוש מוכשר כל כך להשגת האלקות כמו הלב, שהוא "מיוחד להשגת תורתנו הקדושה ואלקותו"²⁷. את הפסוק: "ובקשתם משם את ה' אלקיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ד, כט), פירש רבי שמחה בונם כך: כל ההתאמצויות לבוא לדעת ה' ע"י "חכמות" ו"חקירות" אינן מובילות לתכלית הרצויה, מפני שאינן נובעות מהמקור המיוחד לזה, הן נקראות "משם" — ממקום אחר. "ובקשתם משם את ד' אלקיך". האדם סובב הולך לבקש את ד' ע"י חקירות והוא תועה בדרכו, כי הוא מבקשו "משם"; אבל פתאום נגלתה לפניו עלי דרכו "מציאה" — קו אור מפליא הבוקע את כל מחשכיו — "ומצאת" "כי תדרשנו בכל לבבך" — שצריך לדרוש את ד' רק בכל "לבבך", וכאשר יטהר האדם את מדותיו ימצא את האלקות בלבן"²⁸.

מטעם זה מקפיד הקב"ה רק על לב האדם אם הוא ברור ונקי²⁹, וכשעור נקיות הלב ובהירותו, כפי מדרגת הצמאון לד' והשאיפה הפנימית אליו, כך היא מדרגת השגת האלקות וצרוף האדם, כי רק "הכאב והצמאון ליראת שמים גורמים שיופיע אורה בלבן של האדם"³⁰. את הפסוק (תהלים סג, ג) "צמאה לך נפשי — כן בקדש חזיתך" פירש רבי שמחה בונם: צמאה לך נפשי ד' — כפי שעור הצמאון שיש לנפשי לד' — כן בקדש חזיתך, לפי ערך זה אני משיג ו"חווה" בהוד קדושתך הנצחית...³¹.

אלהים ואדם

תורת האלהות והנפש בפשיסחה. תארי האלהות. טבע האדם — דמות דיוקנה של האלהות. הנשמה. הרצון והשכל. דעת אלהים. אחוד העולם התחתון עם העליון. רבי שמחה בונם לא השאיר ספר מיוחד, שממנו נוכל לבנות

17 "רמתיים צופים עמ' 136, 92.

27 "רמתיים צופים" עמ' 136, 92.

29 "קול שמחה" בראשית.

30 רבי אלכסנדר זינצא מפלוצק "יקר מפז" (הוצאת אלטר ורשא) עמ' ק"ב.

31 הרב צבי יחזקאל מיכלוזהו ב"שמחת ישראל" עמ' 68. השוה: מהר"ל

מפראג "דרוש עה"ת והמצות" (פיטרקוב חרס"ו) עמ' 16.

את הבנין של שיטה פילוסופית שלמה על שאלות האלהות, האדם והעולם. רק שרידים בודדים נשארו ב"קול שמחה" — שלדברי תלמידיו אינו ממצה בשום פנים את כל השקפת עולמו. גם שאר המאמרים שהובאו בספרי תלמידיו, אין בהם כדי להשלים את התמונה. חסידות פשיסחה, כתורת חיים, התנגדה לכתיבת ספרים. בזה שונה היא מחסידות חב"ד המצטיינת בספרות עשירה. בכל זאת מן המעט שנשאר לפלטה, אפשר להציץ לתוך האור הגנוז של שיטת פשיסחה וליהנות מזיו תורתה.

בהשקפת פשיסחה על האלהות והאדם, נכרת השפעת הפילוסופיה העברית של ימי הבינים: "מורה נבוכים" ו"כוזרי" בצרוף המהר"ל וחדירה פסיכולוגית עמוקה בנתוח הנפש. בהסברת ענינים אלה, בולטת השאיפה לקרב את המושגים לשכל, ע"י משלים לקוחים מחיי האדם. דרך ההסברה באמצעות המשל אפיינית לתורת פשיסחה. זהו גם סוד ההשפעה של רבי שמחה בונם, המבוססת על יסודות פדגוגיים והכרת נפש האדם.

גדול כוחה של האלהות, נשגבה ונאצלה היא לאין ערוך מבינת אדם. "מי כמוך באלים ה'" — דהנה אם מקלסים את האדם שאין כמוהו במעלות, היינו: שאין אדם כמוהו שתהיינה אצלו כל המעלות ביחד, אבל וודאי נמצא אדם שיש לו אחת או שתיים מהמעלות ההן" משא"כ האלקים שאין כמוהו בשום פנים ובשום דמיון¹. מטעם זה נקרא ה' "מלך הכבוד", כי "אם מלך ב"ו חולק מכבודו לאחר, אין הוא מלך על הדבר ההוא, לפי שממשלתו על הדבר נתנה לאיש ההוא, לכן מלך ב"ו אין לובשים לבושו ואין נקראים בשמו, כי בזה הוא מורד במלכות², אבל הקב"ה, הגם שחולק מכבודו לאחר, הוא ית' מלך על כל הכבוד ההוא, כי מממשלתו בכל ולית אתר פנוי מיניה ואפס זולתו ית', לכן נקרא מלך הכבוד³. הוא הדין גם בשאר מדות ופעולות אנושיות שנתחסו לאלקים. נשגב ה' ונעלה לאין ערוך מהשגת בני תמותה. "דבור האדם — למשל — הגם שהוא אמת, אינו מוכרח להתאמת בכל, כי מדבור האדם נמשכים ויוצאים גם

1 "קול שמחה" פ' בשלח ד"ה מי כמוך; השוה: ר"י הלוי "כוזרי" מאמר

ד' ג', על "מי כמוך באלים".

2 השוה: סנהדרין פ"ב מ"ה.

3 "קול שמחה" פ' וארא ד"ה במדרש רבה ראה.

דברים שאינם עיקר בכוונת לבו, אפשר שיעשה אדם כל רצונו ולא יקיים כל מאמרו; למשל: אם יאמר אדם לחברו: תן לי כוס מים! וחברו משנה ונותן לו מים בגביע, אעפ"כ הושלם כל רצונו אף ששינה, כי זה שאמר לו: "בכוס" הוא טפל ולא עיקר, אבל דבורו של השי"ת הוא אמת גמור ומוחלט, מכל צד ופנה ולא יבצר ממנו מאומה⁴. בכלל "אם אדם אומר לעשות, בשעת האמירה אינו נעשה הדבר, רק אומר ומבטיח לעשות, אבל אצל השי"ת אינו כן, כי באותו דיבור נעשה הענין תיכף"⁵.

מרומת האלהות מהשגתנו, אולם במקום גדולתה שם אתה מוצא ענותנותה. צמצם עצמו, כביכול, ה' וברא את העולם הגשמי הזה בסדר מיוחד המתגלה לפנינו. "הבורא ב"ה נתן לכל הנבראים והנמצאים סדר מסודר שיתנהגו בו, וזה נקרא טבע, שהטביע השי"ת בכל הנמצאים. ועד א"א ע"ה היה העולם מתנהג עפ"י טבע, ומשבא א"א לעולם התחיל העולם להתנהג בנס, שהרי הפילו לכבשן האש וניצל וכו', וכן נהג עד שנתן להם את התורה, וכל המכות של המצרים וקריעת ים-סוף הכל היה בנס, ומשחטאו ישראל חזר העולם להתנהג בטבע ונשכחו כל הנסים, אף שהם בעצמם היו שם כיון שעולם הנס הוא למעלה מהטבע"⁶.

דמות דיוקנה של האלקות מתגלה ומצטמצמת בצלם האדם. נפשו — חלק אלוה ממעל ובה משתקפת הרוממות האלקית. "ויאמר ד' נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" — אדם מגזרת אדמה (=דמה), אחרי שנעשתה הבריאה באופן מפואר ומהודר, רצה ה' להראות מעשיו שיראה הכל מכל הנמצא. והמציאות, לבד מהאדם, לא ישיג בה אף אחד, כ"א את עצמו, לכך ברא ה' את האדם, שהוא כוח כלול מעליונים ותחתונים, אשר יוכל לדמות הכל בנפשו, וזוהי מהות אדם, שיראה ויבין וידמה את זולתו, וזהו: נעשה אדם בצלמנו כדמותינו בכף הדמיון, כי לא ישער אלא הדומה קצת בדומה"⁷. כל הבריאה

4 שם תצוה ד"ה במדרש זה הדבר.

5 שם וירא ד"ה במדרש וה' פקד.

6 שם ואתחנן ד"ה אתה הראית; מהר"ל מפראג "גבורות ה'" הקדמה ב'.

7 שם בראשית ד"ה ויאמר; השוה מהר"ל מפראג: "האדם האחד בתחתונים כדוגמת האחד בעליונים" ("גבורות ה'" פכ"ח ול"ד); "האדם ומעשה האדם

כולה באה לידי תודעה והכרה רק בנפשו של האדם, החובקת זרועות עולם וכל פלאי היצירה. משום זה גזכרו בפסוק הנזכר: „נעשה אדם וכו' שמות ארבעת העולמות אצילות, בריאה, יצירה עשיה (נעשה, וייצר ויברא), כי כל העולמות יוכל האדם להרגיש בנפשו כשיזכה“⁸.

חשובה נשמת האדם, חצובה מתחת כסא הכבוד ונאצלת מיוצר הבריאה. אבל לא כל הנשמות שוות. נפש נפש וכשרונותיה. „צורות העבודות תתחלפנה לפי מחצבת הנשמות אשר משם חצובות“⁹. מסובכת נפש האדם ודומה בפליאות סתרה למאצילה. כל מעשה ומעשה של האדם עובר דרך של התפתחות והשתלשלות בתוך נשמתו, עד שבא לידי גלוי חיצוני. „כשצריך האדם לאיזה דבר ורוצה להתפלל לד' שימלא חסרונו תחלה הרצון הוא בלב ואח"כ במחשבה — נעשות ממנו אותיות במחשבות ואח"כ הדבור ומתפלל, אך לזה צריך עיון רב וזכות השכל ולפעמים הרצון אינו יכול להתפשט אל הדיבור ואף אל האותיות במחשבה, וזה נקרא טרם, שעדיין לא יצא מהכח אל הפועל, והבטיח להם ה' שיענה אותם בלא שום קריאה“ („טרם יקראו ואנ' אענה“) ¹⁰. נשמת האדם ניכרת ברצונו. „ויהי האדם לנפש חיה“ — הנפש הוא הרצון וכשהאדם מלא רצון אז הדבור קל אצלו“ ¹¹. כי הרצון מפעיל את דיבוריו ומעשיו ומשפיע עליהם.

אולם רצונו של האדם אינו תמיד הערובה להנהגתו הטובה. הרצון זקוק לשכל שיורהו. „האדם המתוכח עם חברו — לפי דברי רש"ב — בכל רוחו, יוצא באין מעצור ובלי דעת ידבר, כי דבורו הוא באופן ובמדה אחת, אבל האיש הנבון מכלכל דבריו במשפט ונוצר דעת ותבונה בלבו, דבורו בהנהגת השכל, פעם בנצוח ופעם בהודיה או באחת מהמדות כמשפט

הוא מכלל ציור העולם... וזהו הספר שנכתב בו הכל“ („דרך החיים“ ס"ב א').

8 שם בראשית ד"ה נעשה; מהר"ל מפראג: „כאשר יש דעת באדם מתעלה האדם ממדרגה גשמית אל מדרגה נבדלת למדרגה האלקית“ („נתיבות עולם“, נתיב התורה, פ"ד).

9 שם פ' ויחי ד"ה וזאת.

10 שם נח ד"ה במדרש.

11 שם בראשית ד"ה ויהי.

ש כ ל ו"י¹². הרגש שבלב זקוק לתבונה המובילה למטרה. ואף שקדושה נשמת האדם וחצובה ממקור עליון. ישנן נשמות מנשמות שונות, יש מהן נוטות לטוב מעצם מהותן ויש מהן נוטות לרע. "האדם נברא בעוה"ז להיות צדיק במעשיו. ואין להעניש הרשע כ"א בעשותו מעשי הרשע בפועל. אמנם זה דווקא לענין עונש, אבל מצד שהוטבעה הבחירה באדם להרע או להיטיב, נמצא לפעמים איש אשר נטה בעומק לבבו להיטיב ויש שנטה בעומק לבבו להפך ח"ו, ואף אם לא פעל עולה עדיין ואין להענישו. עכ"פ אינו נושא חן למעלה שיזכה לקרבת אלקים, ועל זה חרה לקין, כי לא ידע משום דבר בפועל, ומדוע לא נתקבל קרבנו כקרבנו של הבל? אבל בוחן לבות ה' ידע כי יש בלבבו נטיה להרע, והלב הוא כלי גולס, חומר המקבל צורה לכאן או לכאן כאותיות התורה"¹³. תפקיד השכל לנהל את הלב שיתאים לתפקידו האלקי, שהרגשות לא תפוצנה את גבולן להתמכר לרע.

על האדם לרומם את נשמתו וללכת בדרכי חכמת האלקים שממנה נאצל. "עיקר בריאת כל העולמות — לפי תורת פשיסחה — הוא האדם, שהבורא ברא את העולם בחכמתו וברא ג"כ אדם שיתבונן במעשה הבורא ויראה גודל חכמתו לאין שיעור ולאין ערוך, וישבח ויפאר וירומם וינשא למי שברא כל אלה, וקודם החטא היה האדם מתבונן בכל עת ובכל רגע, והוא התיחדות החכמה (האלקים) בנפש. שכל חלקי הנפש היו מתבוננים בחכמת ה' יתעלה ונמצא שגם ידיעה לא היתה לו, כי כל עצמות הנפש היתה מלוכשת בהתבוננות הזאת, בכל עת ובכל רגע; אבל אחר החטא אף שהאדם יכול להתבונן לפעמים בגדולת ה', אין זה בתמידות, ומוכרחת להיות לו ידיעה מזאת התבונה, שהוא יודע כי הוא מתבונן"¹⁴. זאת מטרת האדם — דעת והתבוננות בגדולת היוצר.

על האדם לקדש את החיים, לטהרם ולרוממם. עליו לשאוף

12 שם ויגש ד"ה ברכה.

13 שם בראשית ד"ה ויחר; השוה: רמב"ם "יר החזקה" הל' דעות פ"א הל' א'; שיטת פשיסחה במדות הנפש דומה לתורת חב"ד של רש"י מלאדי, השוה: טיטלבוים "הרב מלאדי ומפלגת חב"ד" ח"ב עמ' 139—134.

14 שם בראשית ד"ה הן האדם; על גדולת אדם הראשון השוה: ר"י הלוי: "אדם היה שלם מבלתי תנאי... הוא אשר קבל הנפש על תימה

לדבקות באלקים. מחובת הנשמה להתאחד עם יוצרה ולהתכלל בחכמת הבורא ותפארתו. לשם זה עליו לדעת את ערך רגעי ה'הוה' בזמן. רק רגעים אלה הם הדבר היחידי שברשותו. כי "מספר חיי האדם איננו מקובץ יחד. כי מה שעבר — אין, ומה שעתיד — איננו, ואין לך בו הוה העובר זולת המעשה (הנעשה על ידו), בו יקובץ הזמן כשעור המעשה ההוא, ואם המעשה מתורה ומצוות ושלמות אמתית, אלה הם חיים עליונים"¹⁵.

על האדם, שהוא בעל גוף ונשמה, לשאוף למזיגה בין העולם הרוחני והעולם הגשמי. כמו "הצואר המחבר את הראש והגוף של האדם", כך גם "האדם מחבר בנשמתו את "העולמות העליונים עם התחתונים"¹⁶. להתרוממות זו מגיע האדם ע"י התורה. כי "אין לו לקב"ה קורת רוח מכל העולם רק מעושי התורה דייקא"¹⁷ ו"תורה היא סדר העולם, ובה מתנהגים כל העולמות"¹⁸.

שאיפת האדם צריכה להיות התמזגות של תורה ויראה ואהבה, וזאת תכלית בריאת האדם. "לדעת גדולת הקב"ה, שמהוה כל העולמות ואינו נפרד מן העוה"ז אפי' רגע אחד, והוא מתחבר עם בני-אדם עד שנותן שכר ועונש כפי התורה כו', וזוהי האמונה השלמה. והמחשבה שהאדם צריך להלוך בה יומם ולילה בלי הפסק רגע ובזה תפול מעליו כל הפחיתות"¹⁹.

יא.

אהבה ויראה

יראה עילאה ויראה תתאה. קטנות המוח. אהבה ודבקות.

שמחה ונבואה.

ע"י דעת אלקים בא האדם ליראת-אלקים. יראה זו אינה

והשכל על תכלית מה שביכולת האנושי והכח-האלקי והמעלה אשר בה ידבק באלקים וברוחניים" ("כוזרי" מאמר א' צ"ה).

15 שם חיי שרה ד"ה במדרש יודע ה'.

16 שם וירא ד"ה בגמרא.

17 שם בראשית ד"ה וישכן.

18 שם מטות ד"ה עור בעגין.

19 שם בליקוטים עמ' 71.

יראת עונש, יראה תתאה, כ"א יראת ה' רוממות, יראה עילאה. הרגשת הדר גאון ד' ותפארת עוזו. כי עקרה של היראה הוא לא שיירא האדם מעונש האדם, מעונש דגופיה או דממוניה או דדחיל מעונש דהאי עלמא ועונש דגיהנם, כ"א למדחל ברנש למאריה בגין דאיהו רב ושלט עיקרא ושרשא דכל עלמין וכלא קמיה כלא חשיבין¹. יראה זו היא — לפי תורת רש"י מפשיסטה — יסוד היהדות, ראשית חכמה — יראת ד', מושכל ראשון, ומי שאין בו יראה הוא בגדר בהמה². האדם צריך לחשוב תדיר בגדולת היוצר, בתפארת הבריאה ועוזה הנצחיים, וכל כך יעמיק במחשבה זו עד שיבין וירגיש את אפסותו — את שפלות דעתו וכחו לעמת גדולתו של היוצר וחכמת הנצח שנתגלתה ביצירתו. "צריך כל אדם — לפי דבריו — בכל רגע לשער את גדולת הבורא ב"ה כמאמר הכתוב: שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה! וצריך לדעת גדולת עולם העשיה (— העולם התחתון) וגדולת העולם האמצעי ועולם העליון והמלאכים... ואז יוכל להגיע למעט יראת שמים ויתפעל וידע גדולת הבורא ב"ה³. הקללה הנורא ביותר שקלל ד' את האדם, בפרשת התוכחה, היא: קטנות המוח לבלי השיג את הדר גאון הבריאה, חוסר אופק רחב מקיף בשכלו את כל העולמות. רגיל היה רש"י לפרש בשם רבו משה ליב מססוב, את הפסוק ב"תוכחה" (דברים כח, כג): "והיה שמיד אשר על ראשך נחשת והארץ — ברזל". "והיה שמיד אשר על ראשך" — השגת השמים — הבריאה היצירה, תהיה כל-כך מוגבלת עד שיחשוב האדם כי השמים כלים מעל לראשו. השמים יהיו אז — נחשת, קפואים, בלי השגת החיים ובלי תפיסת התנועה הנצחית ואין סוף שביצירה...⁴.

כשבא האדם ליראה עולה ממנה למדרגה עליונה — לא ה' ב' ד' ודבקות. "היראה הוא השער לאהבה, ונשואה ומבין גדולת הבורא וכל העולמות והברואים, אזי בא לאהבה"⁵. כשהאדם מעמיק להתבונן בפלאי הבריאה וגבורת הנצח הוא חש את בטול ישותו בפני מקור הפלאים והחוסן והוא מתרפק עליו באהבה רבה ודבקות פנימית, בהרגישו כי רק בצל כנפיו אפשר

1 הקדמת ה"זוהר" י"א ע"ב, בראשית.

2 "רמתיים צופים" עמ' 240. 3 שם עמ' 146.

4 שם. 5 "קול שמחה" בשלח.

לחסות ולמצוא מנוס בטוח. "כשאני מסתכל בעולם הזה — אמר רבי שמחה בונם — נדמה לי כאלו העולם כולו — מדבר שממה. אין בו מלבד יצר אחד ובו אדם אחד: אני לבדי ואין לי בכל העולם כולו למי לפנות רק לאלקים, כמו כן אין לאלקים למי לפנות מלבדי...". זוהי תכלית האדם: יחודו עם ד' והתכללותו בו בדבקות ובטול היש. "זוהי האמונה השלמה והמחשבה שהאדם צריך להעמיק בה יומם ולילה בלי הפסק רגע ועל ידי זה תפול מעליו כל הפחיתות שבו". מחשבה זו מטהרת ומרוממת את האדם למדרגה היותר עליונה. האדם בא להשגת עולם הבא. העולם שכולו רוחניות ודבקות והתכללות באור אין סוף, כל מהות "העולם הבא" — לפי תורת רש"ב — היא דבקות הנפש ובטולה לשי"ת, נמצא שהשי"ת הוא עצם עולם הבא⁶. למדרגה זו השגת עולם הבא אפשר לבוא גם בעולם הזה. ע"י עליה בלתי פוסקת בסולם השלמות, ע"י מדות צרופות, תורה⁷ והתנהגות באמת ושפלות. האדם בא אז למדרגת צדיק הדבק תמיד בד' לאותה מדרגה זכו פעם כל ישראל ע"י התרוממות למדרגת עם אלקים בשעת מתן תורה על הר סיני. "אנו רואים בחוש — אמר פעם רש"ב — שהצדיקים האמתיים להבת אש בוערת בלבם עד כלות הנפש באמת להשי"ת, מחמת שנודככו כל-כך, פסקה זוהמתם בכח עבודתם — בכל נפשם ומדותיהם עד שבאו למדרגת מתן תורה... שהיו אז ישראל זכים וטהורים בכלות הנפש כמלאכים ממש"⁸.

יראת הרוממות, ממלאה את לבו של האדם בהרגשת עונג ושמחה. "מיראת הרוממות בא האדם לשמחה שלמה"⁹. גדולה

6 "שמחת ישראל" עמ' 17; "שיח שרפי קודש" ח"א עמ' 55.

7 "רמתיים צופים" עמ' 139.

8 "קול שמחה" וארא. 9 שם פ' מטות.

10 "רמתיים צופים" עמ' 35. השוה ר"י הלוי "כוזרי": "בזכות הנפש והשתוקקה אל המדרגות ההם והדבקו בעונה וטהרה, זאת תהיה אצלם הגדולה הנראית והאור הבהיר בגמול העולם הבא, כי המבוקש ממנו איננו אלא שתשוב נפש האדם אלקית" (מאמר א' ק"ג); "נתקדש העם ונודמן למדרגת הנבואה לשמוע (במעמד הר סיני) דברי האלקים פנים בפנים" (שם פ"ו).

11 "רמתיים צופים" עמ' 50.

מעלת השמחה בתורתו של רש"ב „השמחה היא — ח כ מ ה”¹²; היא „הכנה לנבואה”¹³. „יראת הרוממות היא חכמה”¹⁴. כשהאדם מרגיש את החכמה הנשגבה האין־סופית שביצירה, שנתגלמה בזעיר אנפין באדם, כ„צלם אלקים” ובחינת „עולם קטן”, הוא מתמלא חדות אין סוף על החכמה שחלק היוצר מבינתו לאדם...

יב. תפלה

תפלה ביראת הרוממות. הכנה לתפלה. בטול מחשבות

זרות. תפלה ביתידות. תפלה לגאולת השכינה.

ספוגה יראת הרוממות צריכה להיות תפלתו של האדם. עליו להבין את ערכה הגדול של שיחתו לפני האלהים ולהתכוון כדי שיוכל להביע כראוי את מאווי נפשו לפני יוצר כל. רבי שמחה בונם השתמש במשל לקוח מן המדרש, לשם הסברת מהות התפלה: מלך אחד היה לו אוהב, אמר לו המלך: תדע שאצלך אני סועד, לך ותקן לי; הלך אוהבו והתקין מטה של הדיוט ומנורה ושולחן של הדיוט (פשוטים, שלא היו לכבוד המלך). כיון שבא המלך באו עמו שמשים, סבבו מכאן ומכאן מנורות של זהב לפניו. כיון שראה אוהבו את כל הכבוד, התבייש והטמין את כל מה שהתקין לו, שהיה הכל הדיוטות. אמר לו המלך: לא אמרתי לך אצלך אני סועד? למה לא תקנת לי כלום: אמר לו אוהבו: ראיתי את כל הכבוד הזה שבא עמך ונתביישתי והטמנתי כל מה שהתקנתי לך שהיו כלי הדיוטות. אמר לו: חידך, שאני פוסל את כל כלי שהבאתי ובשביל אהבתך איני משתמש אלא בשלך”... הנמשל מובן: אוהבו של המלך — זהו האדם, שהוזמן ע”י מלך מלכי המלכים להתייחד אתו בתפלה. האדם ששכלו מוגבל אינו מוכשר לקבל את המלך כראוי, להתפלל כמו שצריך, אך בהתחילו לתאר לעצמו את גדלו של היוצר ותפארתו, כשהוא רואה בעיני שכלו את הדר הבריאה ופלאיה, כשהוא מתכוון לכבוד המלך — למנורות הזהב ולשפע האורה הרוחנית הנצלת לאדם מאדון כל, אז הוא מתמלא יראת הרוממות ומטמין את

12 „קול שמחה” בשלח. 13 שם ויתרו.

14 „רמתיים צופים” עמ' 240; „קול שמחה” בראשית בד”ה ויאמר נעשה אדם. השוה: מהר”ל מפראג: „האדם הוא דוגמא לכל העולם” (עולם קטן) („דרושים נאים” ורשא תר”מ).

כל כליו — חושיו ויצריו השפלים, מתכונן בדעת עלאה וביראה טהורה לשם קבלת המלך, המתרצה אליו ואומר לו: חייך שבשביל אהבתך איני משתמש אלא בשלך...! 1.

יסוד בתפלה ההכנה אליה. "שלא ילך לתורה ותפלה בלב מלא תאוות ומקושר לעולם הגשמי, רק מקודם ינקה את לבו ומוחו לקדושה, כל אחד לפי מדרגתו, בכל מה שיוכל, כדי שיהיו לבו ומוחו וכל אבריו וחושיו בבחינת "תרומה" — מופרשים ומובדלים רק לד' לבדו" 2. רק אחרי התבוננות בגדולת היוצר ובזכוך מכל שמץ של תאוה ופניה, "יהיו מוחו ולבו שוים ותפלתו תהיה נובעת מלבו ונפשו בלא שום עבודה ודחק" 3. תפלה כזאת מתקבלת בשמים כי היא "מעומק הלב ובעצמות הנפש" 4.

בתפלה אל ירבה בבכיות כ"א יתפלל בשמחה. הבכיות מטמטמות את המוח ומפריעות לשוב הדעת 5. משל למה הדבר דומה: לשלח צבור שבכה בשעת התפלה. וכל כך הרבה בבכי עד שהדמעות חנקו את גרונו, החשיכו את עיניו ולא יכל לבטא בשפתיו את תבות התפלה כראוי. אמר לו אחד: עד שאתה מרבה לבכות והמלים יוצאות מפיו מרוסקות ומגומגמות — טוב שתתפלל בשמחה ותבטא את המלים כהוגן... 6. השקפה חדשה לרבי שמחה בונם בנוגע למחשבות זרות העולות בשעת התפלה. החסידות בכלל הורתה להעלות אותן המחשבות למקורן העליון — לאהבת ד', כי לכל המדות התחתונות יסוד ושורש במדות עליונות, וכשמיחד את המחשבות לשרשן הוא מקדשן ומרוממן בזה למדרגה עליונה. אולם דרך זו מסוכנת ונאמרה רק בשביל יחידים סגולה ואנשי קודש. לרוב המתפללים דרך זו אינה רצויה 7. רבי שמחה בונם הורה לא לדחות את המחשבות הזרות, כי אם לבטלן בדעת והשכלה. כששמע פעם "דרך הכותל שאיש אחד מתפלל בכוח גדול, הבין שמיגע את עצמו כדי להעביר את המחשבות הזרות, המתין לו עד אחר התפלה ואמר לו: איעצך בני, שמע בקולי וייטב לך. כאשר תעלה בדעתך איזו מחשבה זרה כגון סוס וכדומה, אל תדחה אותה, רק תעמוד מעט במחשבתך ותאמת שיש כאן סוס וכדומה, ובאמת הרי

1 "רמתיים צופים" עמ' 160. 2 שם עמ' 159.

3 שם א"ו עמ' 11. 4 "קול שמחה" ויגשי.

5 "נפלאות חדשות" לקוטים. 6 "רמתיים צופים" עמ' 236.

7 השוה: הרב מ. י. גוטמן "רבי ישראל בעש"ט" (יאסי תרפ"ב) עמ' 73.

אין כאן שום דבר, ובזה תבוטלנה המחשבות, וזהו:
 אם רעב שונאך האכילהו לחם, בלי לדחות בפעם אהת מכל
 וכל אך לאט לאט ובהשכלה⁸. בטול זה הוא בנין-אב להרבה
 התנהגויות של חסידי פשיסחה וקוצק. ב"בטול" זה השתמשה
 התסידות גם ביחס למעשים, מדות רעות ובין אדם לחברו
 תמיד היו נוהגים לבטל את הרע, לעשותו לאפס, ליטול ממנו
 את ה"עוקץ" הרע.

אין התפלה צריכה להיות רק בבית-הכנסת, כי אם בכל מקום
 ובכל לשון שיחפץ⁹, כי העיקר בתפלה — הלב. "רחמנא לבא
 בעי". ובכל אתר שלבו מתמלא רצון לתפלה — יתפלל¹⁰. מטעם
 זה לא הקפידו חסידי פשיסחה להתפלל בצבור. גם היו
 מאחרים את זמן התפלה. רק כשהיו מוכנים לתפלה ביראת
 הרוממות וכוונת הלב היו מתפללים. רגיל היה רבי שמחה בונם
 לפרש את מאמר התפלה: "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר
 ובגלוי ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו וישכם ויאמר".
 רק האדם שהתכוון לתפלה בטהרת הלב "דובר אמת בלבבו" —
 "ישכם ויאמר", יתפלל בהשכמה תפלה בזמנה...¹¹

תכלית התפלה, שיתפלל אדם על התגלות האלהות וגאולת
 ישראל והשכינה מהגלות. כשתתרבה דעת ד' בעולם יפדו בני
 אדם גם מצרותיהם הגשמיות. משל למה הדבר דומה: לבן מלך
 שסרח והגלהו אביו מביתו והיה נע ונד בכפרים נדחים ומשתכר
 לעבודות מפרכות את הגוף, כדי להחיות את נפשו. במשך הזמן
 שכח לגמרי את מוצאו וגזעו ומרוב עבודה ועוני נהפך לאכזר
 גם. פעם רצה אביו להתחקות על בנו ושלח את אחד מאוהביו
 כדי לתהות על קנקנו. אוהבו של המלך מצאו בבית מרוח שותה
 שכור. הוא נכנס עמו בדברים ומסר לו בשם המלך, שהוא מוכן
 למלא את כל משאלות לבו אם ישוב אליו בתשובה מלבו. בן
 המלך המגושם אמר: משאלת לבי האחת: בגדי צמר חמים ונעלים
 טובות... במקום לבקש על פרנסה ולחם ובגד, טוב לבקש על
 גאולה שלמה והבקשות החמריות תמלאנה מעצמן¹².

8 רבי יעקב אהרן הרב באלכסנדר "בית-יעקב" (פטרקוב תר"ס) פ' נח.

9 שם פ' ויצא. 10 "רמתיים צופים" עמ' 57.

11 "שיח שרפי קדש" ח"א עמ' 11.

12 "שמחת ישראל" עמ' 51.

יג.

אמת וכונה

גדל מעלת האמת. אמת פנימית ואמת חיצונית. החטא שבשקר. החטא שבחקוי. המעשים לפי הכשרה אישית. מחמירים וחומרות. משל לסגופים.

יסוד בחסידות הפשיסחאית, שיהיו כל חיי האדם — פעולותיו, דבוריו ומחשבותיו חדורים ברוח האמת. מטבעם של אנשי אמת שאינם נושאים פנים לשום צד. רק האמת השווה לכל נגד עיניהם. "זהו שבח גדול ליודעי דעת, לברר ולהבדיל האמת מן השקר ולא לילך מן הקצה אל הקצה, רק בדרך הממוצע וזוהי מדת אמת. מדת יעקב וזוהי מדת תוה"ק"¹. גדולה מעלת האמת בתורתנו — לפי דברי רבי שמחה בונם — כי בשום חטא לא מצאנו אזהרה על הרחקה ממנו מלבד בשקר. "מדבר שקר תרחק..." (שמות כג, ד). במוצאי חג אחד, בשעת הפרדה, אמר לכל חסיד מחסידיו: אני מבקש ממך רק דבר אחד, הבטיחני לקיים! — אני מבטיח! — השיב כל חסיד. — אני מבקש ממך שלא תדבר שקר!... אמר רבי שמחה בונם². המניעה העקרית להשגת השלמות היא חסרון מדת האמת. האדם מרמה את עצמו תמיד. חיינו נראים בעיניו שלמים וטהורים. בלי שום פגם וחטא. יכול אני להחזיר את כל פושעי ישראל לתשובה — אמר פעם רש"ב — אבל בתנאי שלא יכזבו!...³. במקום האמת אין מקום לחטא. במקום שהאדם מכיר את עצמו שם נמצאת גם התשובה. רבי שמחה בונם שאל פעם את חסידיו על מהות החסידות. — "חסידות — זוהי עשיה לפנים משורת הדין" — השיבו לו. — "כן! — אמר רש"ב — כתוב בתורה: "לא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כה, יז). את חברו, אבל החסיד, העושה לפנים משורת הדין לא יונה גם את עצמו"⁴. לכאורה כל בני-האדם

1 קול שמחה" פ' מטות.

2 ר' יהודה אריה-ליב מגור "שפת אמת" פ' שופטים; "רמתים צופים" עמ' 223.

3 "שמחת ישראל" עמ' 45.

4 "שיח שרפי קודש" ח"ג עמ' 5. "אל תתחבר אלא למי שמכיר ערך מעלתו" (ר' ידעי' הפניני "מבחר הפנינים" (פיטרקוב תרע"א) עמ' 73 ועי' שם עמ' 14).

הולכים בדרך האמת. כל השקרנים שבעולם מוכנים להוכיח ב"ראיות ברורות", שכל מעשיהם ודבריהם אמת טהורה. לרוב אין בכוחם של הנאמנים להעזיז פנים נגדם. סבת הדבר היא, שבני אדם טועים לראות את האמת בדבורים. בלשון הדבור אפשר להצדיק את כל מיני השקר וההונאה. הלשון היא לבוש המעלימה מן העינים את האמת כמו שהיא. רק כשיתרגלו לראות את האמת כדבר נעלם וטמיר, שצריך לחפש אחריו, להסיר ממנו את ה"לבושים והכסויים" הרבים עד שמגלים אותה, רק אז תתפשט דעת האמת בין בני האדם. "הן אמת הפצת בטחות" (תהלים נ"א, ח'). את האמת צריך לחפש, לפי פרוש רש"י, במעמקים, במסתרי הנפש ובמצפני הלב...⁵

סבה אחרת להתפשטות השקר היא, שחדלו אנשים לראות בשקר דבר עברה. "עבר ושנה נעשה לו כהיתר". למרות כל אזהרות התורה והמוסר אין מבינים עוד את החטא שבשקר. תכליתה של החסידות הפשיסחאית היתה להזכיר את העולם כלו שהשקר הוא חטא; שהשקר הוא העברה החמורה ביותר שבתורה. הכל יודעים שזנות היא חטא. הנואף לא יצטרך לעולם שעשה מעשה מצוה. רש"י חפץ, שהשקר יהיה חמור בעיני העולם כנאוף. רק אז — אמר — תבוא הגאולה לעולם ויבאו ימי המשיח...⁶

מהדגשת האמת בחסידות פשיסחה, נובעת אזהרתה שכל מעשי האדם וביחוד עבודת ד' לא יהיו בחקוי, כ"א יבעו מעומק כוונת האמת. כשהאדם עושה מצוה או מתפלל מפני שחברו או רבו מתפללים, חסרה בעשיתו נקודת האמת הבלתי-תלויה. כל מצוה שהאדם מקיים, עליה להיות לפי דעתו המקורית וכשרונות-נשמתו העצמיים, או, בלשון החסידות, "כפי שורש נשמתו". אם יציעו לפני — היה אומר רש"י — שאהיה גדול כאברהם אבינו ואברהם כמוני לא אסכים. כי מה ירויח הקב"ה אם "בונם העור" (— בטוי על עצמו, בהיותו סגי נהור) יהיה כאברהם אבינו ואברהם אבינו יהיה "בונם העור"...! מטעם זה נפרטו בפרשת חנכת המשכן (במדבר ז', ל') שמות כל הנשיאים בפרטיות. "זה קרבן... קרבנו קערת כסף אחת וכו'".

5 "רמתיים צופים" עמ' 24, 57.

6 "שיח שרפי קודש" ח"א עמ' 118.

7 "רמתיים צופים" עמ' 130.

אצל כל נשיא ונשיא, במקום לכתוב משפט כולל על כל הנשיאים. הכוונה היתה להורות, שכל נשיא אף שהקריב אותו הקרבן באותו הסדר שחברו הקריב, אעפ"כ הקריבו בדרכו הפנימית המיוחדת לנשמתו הוא...⁸. ילמד האדם — לפי דברי רש"ב — מבריאאותו של היוצר וילך בדרכיו. מה הקב"ה ברא את בני האדם, למאות מיליוניהם, ואין פרצופו של אחד דומה לשל חברו. כך יתנהג האדם. שום מעשה לא ידמה למעשה אחר. כל פעולה ומחשבה תהיינה נובעות מחרות פנימית, מעצם הנפש. הקב"ה שונא את החקוי "ואתה לא כן נתן לך ד' אלהיך" (דברים י"ח, י"ד). רש"ב פרש את הפסוק כך: "ואתה בן האדם — לא "כן", לא תעשה את מעשיך, לא תעבוד את אלהיך בצורה קבועה, בסדר מותנה מראש. בחינת "כן", שרק כך צריך להיות. מי שמעשיו נובעים ממקור הנשמה אינו עובד את ד' בצורה קבועה...⁹

מטעם זה חשובים מעשי האדם ומצוות התורה רק כשהם בכוונה. לכל מצוה יש סוד נעלם. "לתורה ומצוות — פנימיות נעלמה"¹⁰. המצוה כשלעצמה הוא מעשה חיצוני, גשמי, או בלשוננו של רש"ב "המצוה היא כלי שנתן לנו ד' להסוד הנעשה ע"י מצות הכוונה"¹¹. המצוה היא התגלות חיצונית של כוונה טמירה. "המעשה רז והבינה — אור" "ולזה תגדל הבינה מהמעשה"¹². העיקר — הבינה, הכוונה הפנימית הנסתרת במעשה. על האדם לקיים את המצוות "שיעשה אותן בחיות פנימית ואם אין בהן חיות פנימית אינן עולות למעלה"¹³. "זהו שבת גדול — כותב רבי שמחה בונם — ליודעי דעת, שלא היו רוצים לעשות כמצות אנשים מלומדה בלא טעם. אף שהענין בעצם הוא דבר טוב וזהו מחמת שהיתה בהם דעה, שידעו להבדיל ולברר את האמת מן השקר"¹⁴. כל מי שעושה מעשיו בלי כוונה והאור הגנוז שבמצוות, מתרחק מן האמת, נאחו בשקר וגאות וחושב רק שהבריות ישבחו אותו. מטעם זה היו חסידי פשיסחה נמנעים מלקיים מצוות בפרהסיא, בחשבם שמא יבואו לידי פנית גאות או התהדרות. "ידוע — אמר רש"ב — שמדת

8 "שמחת ישראל עמ' 109.

9 שם עמ' 110. 10 "קול שמחה" חקת. 11 שם יתרו.

12 "רמתיים צופים" עמ' 199. 13 "קול שמחה" פ' תולדות.

14 שם פ' מטות.

הצניעות היא משובחת מאד, כמאמר והצנע לכת עם ד' אלהיך, כי ע"י שיעשה המצוות בפרהסיא יוכל לבוא לגאות חלילה¹⁵. חסידי פשיסחה הסתירו, איפוא, את מעשי המצוות. בליל יוהכ"פ, למשל, לא התפללו לפעמים בצבור, לא אמרו "כל נדרי", כ"א כל אחד חתפלל בפני עצמו תפלת מעריב פשוטה ובעיקר היו שקועים בהתבוננות וחשבון-הנפש¹⁶. בימות החול היה חסיד פשיסחאי מסתובב כשסיגרה בפיו, שקוע בעיון בגמרא ותוספות וגדלות דמוחין ולפנות ערב היה "חוטף", שחרית, מנחה ומעריב ביחד. בהנהגה זו היתה מחאה נגד שאר החסידים והמתנגדים שהעיקר היה אצלם קיום המצוות בפשטות, בהזניחם את הכוונה ופנימיות התורה. "חסידות פשיסחה — אמר רבי יצחק מאיר מגור — למדה שלא יעשה האדם כלום באבריו החיצונים, רק העיקר יהיה בפנימיות — בלבו ודעתו, ופנימיותו זאת תעוררו למעשה חיצוני¹⁷". בין חסידי פשיסחה לא היה מקום לכל מיני "מחמירים" ו"מהדרים במצוות" ויושבים בתעניות, כשנקרה בר"ג כזה לחסידי פשיסחה, מיד היו בודקים ומוכיחים לו שעל חשבון זהירותו החיצונית לקויה פנימיותו. הם אמרו: "כשאין האדם בשלמות ביראת ד' זקוק לגדרים הרבה. לכן מתוספים עליו כמה חומרות וגדרים, אבל מי שלבו ברור ביראת ד' א"צ לזה, והוא שמקודם כתוב "ואתם הדבקים בד' אלקיכם", ואחר-כך "לא תוסיפו" — לא תצטרכו גדרים¹⁸. במקום שיש דעת רחבה אין מקום ל"חומרות" וגדרים. כשספרו לרבי שמחה בונם, בשבחו של איש אחד הגומר בכל יום את ספר "התהלים", העיר: אם בחצי התהלים, נאמר: "ויפתוהו בפייה ובלשונם יכזבו" (תהלים ע"ח, ל"ו), מי שגומר את כולו על אחת כמה וכמה!...¹⁹.

סגפן אחד התאונן פעם לפני רבי שמחה בונם, על רוע מזלו לזכות ל"גלוי אליהו". זה כמה שנים שהוא מענה את נפשו

15 "רמתיים צופים" עמ' 116.

16 ב. מינץ "ר' שמחה בונם פון פשיסכע" ב"אלמאנאך בית-יעקב", השנה: הרב קאמילהאר "דור דעה" עמ' רע"ז; "חסידיזמוס" עמ' 172, 173.

ב. מינץ "רבי שמחה בונם מפשיסחה" ב"כתובים" תרפ"ז גליון ג"ב.

17 "שיח שרפי קודש" ח"ג עמ' 46.

18 ר' אלכסנדר זישא מפלוצק "יקר מפו" עמ' ק"ב בשם רש"ב.

19 הרב י. ל. גרויברד "ספר זכרון" עמ' 175.

בסגופים וכבר עשה ככל מה שמובא ב"ספרים הקדושים", כדי שיגיע ל"גלוי אליהו" ועדיין לא זכה לזה למרות התאמצותו. אמשול לך משל: — השיב לו רבי שמחה בונם — הבעש"ט ז"ל, כשרצה לנסוע ב"קפיצת הדרך" לאיזה מקום, רתם למראית עין את עגלתו לסוסים ונסע לדרכו. נהגו להאכיל את הסוסים האלה בכל תחנה ותחנה, למען יוכלו לנסוע הלאה. אולם בזמן שנסעו רק "למראית עין" ב"קפיצת הדרך" לא האכילום את המספוא. הסוסים, שהיו למודים לאכול בכל תחנה, התפלאו על הדבר. הם נוסעים, פורחים באויר, מתחנה לתחנה ואין נותנים להם מספוא. לבסוף באו לידי "מסקנא", שאינם סוסים כ"א בני-אדם וכשיבואו לתחנה הראשית יגישו להם מאכל בני-אדם, אולם מה השתוממו בראותם כי גם בתחנות הראשיות לא ניתן להם אוכל, כ"א המשיכו לעוף "על כנפי נשרים". נמנו הסוסים וגמרו שאינם גם בני-אדם כ"א... מלאכים. והא ראה: שאין להם צורך במספוא ואוכל. אבל כשבא הבעש"ט למחוז חפצו ואת הסוסים, שהתימרו למלאכים, הובילו לארוות התחילו זוללים וסובאים כסוסים ממש... הנמשל מובן: הסגפן היושב בתענית ימים רצופים, בלי אכילה ושתייה, חושב בדעתו שכבר הגיע למדרגת מלאך; אולם כשנותנים לו אחרי התענית, לאכול הוא "זולל וסובא" כסוס ועודנו חפץ לזכות ב"גלוי אליהו"!²⁰

יד

ע נ ו ה

ענוה מעושה וענוה פנימית. ענות דעת. משל על ענוה

בפשיסחה. ענוה מביאה לדבקות

מקום חשוב בחסידות פשיסחה תופסת מדת הענוה. ערך גדול נתנו חסידי פשיסחה להשרשת מדה זו ביניהם. החסידות בכלל עשתה את הענוה ליסוד ראשי. אולם החסידות הפשיסחאית בקרה גם את הענוה החסידית, התעמקה בה והוכיחה את אי

20 "שמחת ישראל" עמ' 51. השוה "מבחר הפנינים" (עמ' 13) "אין דבר שמועיל לאדם כדעת מעלתו והשגת שכלו"; עי' גם עמ' 102, 114 מאמרים דומים לשיטת פשיסחה על אמת וכוונה.

1 השוה על הענוה בחסידות: מ. בן-יחזקאל "למהות החסידות" ב"השלח" כרך י"ז עמ' 225 (תרס"ח).

השלמות וחוסר הקיצוניות שבה. כלל גדול בתורת פשיסחה: ש"עיקר הסטרא אחרא בשרשה ותקפה הוא גסות הרוח ורמתה שמתדמה לקדושה"². חושב לו החסיד שהוא עניו ושפל בדעתו. אינו כועס על שום אדם. אינו מתגאה על הצבור ואינו מתהדר. אבל אין זו עוד ענוה. זהו נימוס. יודעים בני האדם שהגאות מאוסה בעיני הבריות ולכן מתנהגים בענוה. ענוה כזאת היא גאוה. רגש האנכיות שבו מלמדו שעליו להתנהג בענוה. כדי שישא חן בעיני בני האדם. הענוה — לפי פשיסחה — נובעת מהדעת, מן הסבונה. כשהאדם מצייר לו בדעתו את גדולתה של הבריאה והדר תפארתה; של הירח, השמש והכוכבים בהוד חסנם; הימים, המדבריות, הארצות השונות ורבויות בני האדם בפרצופיהם ודעותיהם השונים. כשהוא מצייר לו אח"כ את העולמות הרוחניים והספירות. את כל-יכולתו ועוזו נצחו של היוצר, הקדוש ברוך הוא, הוא נעשה ממילא שפל בדעתו ומרגיש את קטנותו, את אפסותו, ומגיע למדרגת ענוה עילאה, טהורה. ענות בינה.

ענוה זו אינה תלויה בהתנהגות חיצונית. יכול האדם להשפיל את גוו בכל סימני השפלות ולהשאר בפנימיות נשמתו — גאותו. ענוה אין משמעותה שלא יתגאה על אחרים. אפילו אם נמצאת בלבו רק פניה דקה של גאות, כבוד או התהדרות — הרי זה גאותו. "לפעמים — אמר פעם רש"ב — מתבודד האדם במעמקי היער, כדי לעבוד את ד' בחשאי, הרחק מבני אדם ושאונו והמונם. אולם אם רק פעם מתגנב ללבו הרעיון של שביעת רצון, כשיעבור בן-אדם ויראה את פרישתו והתבודדותו — אז כל עבודתו, עבודת שקר"³.

הענוה המעולה והטהורה היא הענוה הנובעת מן הדעת, מן ההתבוננות. פעם אחת — מספרים החסידים — בא לפשיסחה אחד מחסידיו של ר' אורי מסטרליסק. — מה לימד אתכם ר' אורי? — שאלהו רבי שמחה בונם. — רבנו — השיב החסיד — היה נוהג ללמדנו מדת הענוה וכל חסיד שבא אליה, אפי' רב גאון, או עשיר מכובד, היה מוכרח להעשות "שואב מים" — להביא שני כדים מים, דרך הרחוב, לעיני כל העוברים, כדי שילמד להיות שפל רוח וענותו.

2 "רמתיס צופים" א"ז עמ' 51.

3 "שמחת ישראל" עמ' 48.

— אצלי — אמר לו רש"ב — ג"כ מלמדים מדת הענוה, אולם בדרך אחרת. אמשול לך משל: מלך אחד הושיב במאסר שלשה אנשים, שנים מהם חכמים ואחד שוטה. שלשתם הושמו במרתף אפל, שאור היום לא חדר לתוכו. את האוכל היו משלשלים להם דרך חור, ושלשת האסירים חלקו בניהם את המאכלים. אבל האסיר השוטה לא יכל לשים את האכל לתוך פיו, כי לא היה רגיל בכלי בית המאסר החדשים, ובמקום לאכול את המאכלים הפך את הכלים וזרק את האוכל. אחד האסירים החכמים, שלא יכל לראות בצערו של השוטה האומלל, טפל בו ונתן לו בכל פעם ששלשלו את האוכל, את הכלי לתוך ידיו והאכילו בעצמו את כל הסעודות. לעומת זאת האסיר השני לא התענין במצבו של השוטה. כעבור ימים אחדים פקעה סבלנותו של המאכיל וכעס על חברו, שאינו עוזר לו בהאכלת השוטה.

— ידידי — השיב לו על כעסו החכם השני — בעוד שאתה יגע להאכילו, אני יושב וחושב כל היום תחבולות, להבקיע את כותל המאסר, שיכנס בו אור היום והשוטה יראה מעצמו לתת האוכל לתוך פיו...⁴ הנמשל מובן: הרבי מסטרליסק עשה את חסידיו לשואבי מים, כדי להכניס בהם ענוה, ורבי בונם מפשיסחה חשב מחשבות להכניס בהם את אור הדעת והענוה תבוא מעצמה...

בפשיסחה לא היה מקום לכל מיני "יהודים יפים", שנהגו סלסול בעצמם ונהגו כשמכבדים אותם. את כל חצי לעגם היו האברכים שולחים ביהודים אלה. היו מקניטים אותם בעקיצות יורדות חדרי בטן ומשפילים אותם עד עפר. וכל כך גדלה קנאתם לענוה, עד שהתירו לעצמם לזלזל בחבריהם בשמות של גנאי והתול, כדי להשפיל את רוחם, שלא יפריזו במעלותיהם ויגיעו להתגשאות.⁵ בצורה לא חריפה כל כך, היה גם דרכו של רש"ב בעצמו להשפיל את הגאותנים שבין חסידיו, בעקיצות תלמיד חכם.⁶ חסיד אחד "יהודי יפה", התאונן פעם לפני רש"ב, שלמרות בריחתו מן הכבוד, אין הכבוד רודף אחריו, בנגוד למאמר חז"ל: "כל הבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו"? — אמנם בורח אתה מן הכבוד — השיב לו רבי שמחה בונם —

שם צמ' 54.

5 רבי יוסף לוינסטין ב"שיח שרפי קודש" ח"ג צמ' 19.

6 "רמתיים צופים" א"ר צמ' 51.

אבל כפעם בפעם אתה מסתכל אחוריק, אם באמת הכבוד כבר רודף אחריך...⁷

אי אפשר לבוא לדעת אלקים, בלי שפלות אמיתית ופנימית. שפלות הנובעת מן הדעת. את הפסוק: "כי רם ד' ושפל יראה" (תהלים קל"ח, ו') פרש רש"ב: אי אפשר "לראות" — להשיג רוממות ד' — אם לא מי ששפל בדעתו⁸. "כי ירידה היא לצורך עליה"⁹. אולם לפי תורת פשיסחה, לא יפריז בשפלותו על המדה. לא יקטין את עצמו כל-כך עד שיבוא לידי יאוש ועצבות. "ישתדל כל אדם — היה אומר רש"ב — לזכור את שני המאמרים: "אנכי עפר ואפר" ו"בשבילי נברא העולם", פעם ישתמש בראשון ופעם בשני"¹⁰. גם השפלות צריכה להיות במדה. רק אותה השפלות המרוממת את האדם לחיי-תוכן ושמחת הנפש היא הרצויה. השפלות — אומר רש"ב — עושה בלבו של האדם ריקניות. הגאות שקננה בלב פונה ממקומה ומשאירה אחריה חלל ריק. תכלית החסיד האמתי הוא, להכניס במקום הפנוי את האהבה לד', את הדבקות בבורא עולם...¹¹ מוצא השפלות — לפי פשיסחה — מן הדעת; תכליתה — אל הדבקות.

טו

ת ש ו ב ה

כוח השפעה לתשובה. גודל מעלת התשובה. תשובה

פנימית. תשובה מתוך שמחה

— אינני רבי — אומר רבי בונם מפשיסחה — אבל מי שאינו עושה תשובה אצלי עתיד ליתן את הדין¹². הוא האמין בכשרונו להשפיע על הגלויים אליו, ביכלתו להעלותם למדרגה רוחנית גבוהה, למדרגת תשובה. כפי שספר אחד מתלמידיו, המשכיל יצחק מיזס, התפאר פעם שביכלתו להחזיר למוטב את כל פושעי ישראל¹³. — כשאני לוקח נשמה בידי — התפאר בפעם אחרת — להדיחה ולנקותה, זבים ממנה הרבה לוגים דם!¹⁴ הוא האמין

7 "שמחת ישראל" עמ' 57. 8 שם עמ' 65.

9 "קול שמחה" פ' יתרו. 10 הרבי מאלכסנדר "ישמח ישראל" פ' נח.

11 "רמתיים צופים" עמ' 242. השוה על הענוה: "מבחר הפנינים" עמ' 96; מהר"ל מפראג, "דרוש עה"ת והמצות" עמ' 18; י. י. ארטן "תורת

המדות" (ירושלים תש"ב) עמ' ת-תג.

1 "רמתיים צופים" עמ' 57. 2 וטשטין "חליפת מכתבים".

3 "רמתיים צופים" עמ' 57.

שביכלתו לרדת לתוך מעמקי הנפש ומסתריה ולהוציא ממנה את כל הרע שבה.

גדולה תשובה בתורת פשיסחה, שביכלתה להפוך את הפושע והחוטא לצדיק ולמנהיג רוחני של הדור⁴. "לו היה בעל-התשובה יודע — אמר פעם — כמה גדול כחה של תשובה, עד שאפילו בהרהור לבד מתרוממת נשמתו למדרגת צדיק, היה שמח שמחה גדולה על שזכה לצאת מאפלה לאור גדול. אבל אין מראים לו מן השמים את מעלתו הרוחנית האמתית, כדי שלא תתבטל אצלו הבחירה ולא ימאס לגמרי בעולם הזה ודמיונות השוא שבו"⁵. לתשובה אין מגיעים ע"י בכי והתפלשות בעפר⁶. "שמעו ואלמדכם דרך תשובה — אמר פעם רבי שמחה בונם לחסידיו — תדעו שיש אנשים המבקשים: סלח לנו! מחמת תשובה ותרטה ומיד אחרי הודוי מבקש גדולות (— לבוא לגדולה); זה אינו מועיל כלום. מטעם זה אף שאנו 'אומרים ג' וד' פעמים ודוי בכל יום ועכ"ז אין המשיח בא, אך ענין התשובה הוא, שבשעת הודוי כשיאמר: חטאנו! יכיר האדם שאינו ראוי והגון לשום טובה. להפך, הוא ראוי לעונשים ויסורים קשים ויקבל עליו בשעת הודוי את כל היסורים שבעולם וימסור את עצמו ונפשו להשי"ת, כי מה שברצון ד' יעשה עמו באהבה גמורה ולא יעלה בדעתו שיחזור למעלתו, וכאשר יהיה במדרגת זה, אזי ברצונו ית' ישלח לו אור חדש ויקוים בו: לב טהור ברא לי אלקים; מחמת שנעשה אין ואפס והצדיק עליו את הדין" רק באופן זה צריך להיות הודוי. וזהו תשובה מתוך הכרה, שיכיר שנגרע ערכו באמת, ושאינו ראוי לשום מעלה וחשיבות ואך הקב"ה ברוב חסדו מקרבו אליו ברחמים רבים"⁷. החטא גופו אינו כל כך נורא. "יצר לב האדם רע מנעריו". לא כל אדם זוכה לעמוד בנסיון. עיקר החטא מתחיל בשעה שאפשר לו לאדם לחזור בתשובה ואינו חוזר⁸. כשהוא מתרגל לחטא ואינו מתחרט עליו הוא נעשה פושע וחוטא. עליו להתבייש מהחטא⁹. עליו להרגיש בחילה

4 רבי יעקב אהרן מאלכסנדר "בית יעקב" פ' שלח.

5 "רמתיים צופים" עמ' 165. 6 שם עמ' 236.

7 שם עמ' 47, 48 בשנוי לשון קצת.

8 "שמחת ישראל" עמ' 47 בשם הרב מפלונסק.

9 "רמתיים צופים" עמ' 282.

לעבירה, שתגיע עד מרירות ושברון לב גמור על ירידתו המוסרית. "עיקר התיקון — לפי תורת פשיסחה — הוא חרטה בלב ומרירות עד שישפוך כמעט, לארץ מדרתו, בהתודע אליו חטאתו אשר חטא עד שלא תקום בו עוד רוח מרוב מרירות לבו".¹⁰ יש שחושבים כי ע"י מצוות ומעשים טובים יכופר להם עוונם, אולם, לפי פשיסחה, "מצוות ומע"ט רק מצילים מן העונש".¹¹ כפרת החטאים באה רק ע"י תשובה. תשובה לא בפה בלבד כי אם מ"עומקא דלבא". תשובה — אמר רש"ב — זוהי הריגה נפשית...¹² כלומר: על האדם להרגיש כאלו אבד בחטאו את כל תוכן חייו. עליו לחוש את הריקנות המקננת בלבו מיום שנלכד ברשת היצר, את אפסותיו המחלטת והתבטלותו הגמורה כאלו הרגוהו נפש...

כשבא האדם למדרגת תשובה ותחושת המרירות, עליו להזהר שלא יצעד ממנה לעצבות ויאוש. מתוך אפלת החטא עליו לראות את אור התשובה. עליו לדעת כי "תשובה מגעת עד כסא הכבוד". חשובה התשובה לפני הקב"ה יותר ממעשים טובים ותורה. כי "המעשה הוא דבר חוץ מן האדם ואפשר שיחסר ממנו ע"י דבר מה", וגם "דברי תורה אינם אצל אדם בתמידות, כי בעת שהאדם אינו צלול בדעתו ואינו זך בשכלו יחסרו ממנו דברי תורה", אבל התשובה היא "בעצם האדם" ונוהגת בתמידות בכל עת שישב אל לבו להתקרב אל השי"ת ויתפלל לפניו וישפוך שיחו לפניו ויענה לו" והקב"ה "אינו מבקש מהאדם לא זכאים ולא קרבנות כ"א דברים הטלויים בעצם האדם".¹³ — תשובה מ"עומקא דלבא...

החסידים מספרים, שפעם ישב רבי שמחה בונם עם תלמידיו ועסקו בעניני תשובה. התלהב רש"ב, קם ממקומו ואמר: הרמב"ם אומר: "ומה היא התשובה? — שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד. ויעיד עליו יודע תעלומות, שלא ישוב לזה החטא לעולם". מי שאינו עושה תשובה כזאת, אין לו מקום אצלי... נבהלו התלמידים מאימת רבם וברחו כולם. נשאר רק רבי מנדל מקוצק, שאמר: אין לי כוח לברוח...¹⁴

10 "קול שמחה" פ' בשלח. 11 שם.

12 "רמתיים צופים" עמ' 216. 13 "קול שמחה" פ' תצוה.

14 דברי הרמב"ם בהל' תשובה פ"ב ה"ב. את הספור שמעתי מר' משה

טז

צ ד י ק

ערך הצדיק בחסידות פשיסחה. הצדיק בחסידות העממית.
חב"ד ופשיסחה. משל ר' אייזיק ר' יעקילש. הצדיק כמורה
דרך רוחני. תחית החסידות

החסידות הפשיסחאית, כחסידות בכלל, מודה במציאותו של
"אדם עליון" ועוטר לראשו את נזר הגדולה. גם לפי תורתה
הצדיק הוא ממעל לשאר בני האדם הסובבים אותו. עליונותו
היא, בעיקר, ע"י יכולתו להעלות את כל הדברים הגשמיים
לשרשם העליון — להוציא את ה"ניצוצות הקדושים", הפזורים
גם בכל מקום או מעשה חילוני, ולחבר את עולם הגשמיות עם
עולם הרוחניות¹. הצדיק מיחד את כל עשיותיו הגשמיות
לשם ד', בכל מעשיו הוא מתכוין להבליט את הרוחניות שבהם,
את האלהות. אפילו כשהוא שומע דברים פשוטים "מבני אדם
פחותים", אין מחשבתו תקועה בדברים אלו; להפך, הוא מוצא
בהם "רמיזא דחכמתא" ו"כל ספורי העוה"ז הם אצלו תורה"².
בכלל מרגשת דבקות באלהים בכל תנועותיו ופעולותיו של
הצדיק.

דבקות הצדיקים היא כזו שהיתה לכל ישראל במעמד הר סיני.
נשמתם מרחפת בעולמות העליונים ונהנית מזיו השכינה.
הצדיקים האמיתיים יש להם — לפי תורת פשיסחה — שלהבת
אש בלבם, עד כלום הנפש להשי"ת, מחמת שנודככו כל כך
ופסקה זוהמתם בכח העבודה שלהם בכל נפש, עד שבאו למדרגת
מתן תורה, כמלאכים ממש³. צדיק שהגיע למדרגה כזו, הוא
למעלה מהזמן והמקום ואפילו כשהוא יורד למקום טומאה,
אינו נפגם ממנו. נשמתו דבוקה בד' ונשארה בטהרה⁴. כמו

ביום מפשיסחה — חיפה, ששמע מאביו, חסיד פשיסחאי, מבאי ביתו
של רש"ב.

- 1 "קול שמחה" פ' נח ד"ה במדרש אמ' ר' ברכי.
- 2 שם פרשת ויצא ד"ה וישמע.
- 3 "רמתיים צופים" עמ' 35.
- 4 "קול שמחה" פ' לך; השוה מהר"ל: "הארץ יש לה חבור אל הצדיק

כן יוכל לעשות דברים, שלשאר בני־אדם אסור לעשותם, אם הוא מתכוון לשם מצוה. מותר לו לעשות עבירות אם הן לשמה.⁵ "צדיקים — למשל — יכולים לעשות סעודה שתהא נחשבת כתענית"⁶.

אולם למרות השויון האמור, היה נגוד יסודי בין החסידות העממית לחסידות פשיסחה, בדבר עמדת הצדיק בחסידות. לפי תורת החסידות העממית "האנשים הנוסעים אל הצדיק, להדבק אליו הם ענפים משורש נשמתו וע"י התקרבותם אליו הוא מעלה ומקשר את נשמתם בשרשם למעלה, והם נצוצות שלו שצריך להעלותם"⁷ ו"זה דרך הצדיקים, שמעלים כל הניצוצות וכל הנשמות שנפלו למטה והצדיק מתאחד עם כולם לנקותם ולטהרם"⁸. בכלל תופס הצדיק בחסידות העממית את המקום החשוב ביותר. הצדיק הוא הנקודה המרכזית שכל העולם ניוון הימנו ברוחניות וגשמיות; לעומת זאת בחסידות הפשיסחאית, מודגשים בעיקר, לא גדולתו של הצדיק, כי אם חובותיו של החסיד. הצדיק הוא רק מורה דרך רוחני לחסידים השואפים להתעלות מעצמם. האחריות מוטלת על החסיד.⁹

רבי שמחה בונם מפשיסחה אמר פעם, שההבדל בין שיטתו לשיטת מתנגדו, רבי מאיר הלוי מאפטא, הוא בזה: כי הוא מחשיב בעיקר את הלב ורבי מאיר את הכתפיים¹⁰. כלומר: החסידות העממית נתנה ערך רב לצדיק — לכתפים (בטוי בידיש: "ברייטע פלייצעס"), בעת שהחסידות הפשיסחאית הדגישה בעיקר את חובתו העצמית של החסיד והעמידה בראש — את הלב. וכל כך גדלה התנגדותו של רבי שמחה בונם מפשיסחה להפרזת החסידים בערך הצדיק, עד שאמר פעם,

וע"י הצדיק יש לה חבור להשי"ת כי הצדיקים יש להם דבקות לשי"ת
(„באר הגולה", פטרקוב תר"ע דף ס"א).

5 „קול שמחה" פ' ויצא ד"ה ותאמר רחל.

6 הרב מפלונסק ב„שמחת ישראל" עמ' 67.

7 רבי קלונימוס מקראקא „מאור ושמש" (ווארשא תרס"ב), פ' חוקת.

8 ר' מאיר הלוי מאפטא „אור לשמים" פ' קדושים.

9 עיין באריכות ע"ז בספרי „רבי יעקב יצחק מפשיסחה" עמ' צ"ד.

10 „שיח שרפי קודש" ח"ד עמ' 20.

כי כדאי מטעם זה לבטל לגמרי את החסידות ולשוב להתנגדותו.¹¹
 חששו בפשיסחה, שהסמיכה יותר מדי על הצדיק, תשחרר את
 החסידים משאיפות עצמיות להתרוממות רוחנית. התנגדות זו
 מקורה עוד מימי "היהודי הקדוש" שגם-כן ראה בזה התחלת
 הירידה של החסידות.¹²

בדבר זה דומה החסידות הפשיסחאית לחסידות החבדי"ת. גם
 רבי שניאור זלמן מלאדי מעט בערך הצדיק להעלות את חסידיו.
 החסידים מספרים, כי כאשר חפץ רבי שלמה מקארלין להתישב
 בעיר בשינקוביץ (פלך ויטבסק) ובקש על זה הסכמתו של הרב
 מלאדי, נעתר הרב לזה, "אבל רק בתנאי, שלא יאמר שהצדיק
 צריך לישא את הצאן; להפך, הוסיף, ראוי להבינם
 שכל אדם מוכרח לדאוג לעצמו ולנפשו, לסגל לו מצוות
 ומעשים טובים ולא לסמוך על שום בשר ודם".¹³

מפורסם המשל היפה של רבי שמחה בונם מפשיסחה, ע"ד
 יחס החסידות הפשיסחאית לצדיק: העשיר הנודע ר' אייזק
 ר' יעקילש מקראקו חלם פעם, כי בעיר פראג, על יד הגשר
 הסמוך לארמון המלך, טמון באדמה מטמון גדול שאין ערוך
 לשויו ומפני שנשנה החלום פעמים אחדות, גמר בדעתו לנסוע
 שמה ולחפש את המטמון. כשבא ר' אייזק לפראג ורצה לחפור,
 כדי להוציא את המטמון, הודיעוהו השוטרים המזוינים העומדים
 על משמר הארמון, שאסור לגשת אל הארמון בלי רשות מיוחדת
 מאת המלך. רבי אייזק הסתובב ימים אחדים לפני הארמון,
 אוכז עצות, מבלי לדעת מה לעשות, כי לא רצה לגלות את
 סוד המטמון לשומרי המלך. לאחרונה, כשראה שאין מוצא אחר,
 נגש לראש השומרים וגלה לפניו את כל לבו, ושאל עצה מפיו.
 ראש השומרים שמע את דבריו וענהו בצחוק על שפתיו: מי
 זה מאמין לחלומות שוא ועוד מוציא הוצאות עליהם? הן גם
 אני חלמתי, כי אצל יהודי אחד בקראקו, ששמו ר' אייזק ר'
 יעקילש, נמצא טמון בחדרו מטמון יקר של אבנים טובות
 ומרגליות, וכי אסע על יסוד החלום, לקראקו לחפש את האוצר?
 כששמע ר' אייזק את תשובתו הבין כי כל עיקר נסיעתו לפראג
 היתה רק כדי לשמוע מפי ראש השומרים, שעליו לבקש את

11 אלטר "מאיר עיני הגולה" חלק ב' (ווארשה תרצ"ב) עמ' 59.

12 השוה: רבי יהושע מאוסטרובא "תולדות אדם" פרשת בחוקותי.

13 ב' טייטלבוים "הרב מלאדי ומפלגת חב"ד" עמ' 164.

האוצר לא במקום רחוק — בפראג, בארמון המלך, כי אם בעירו
הוא ובחדרו, ואמנם ר' אייזיק נסע הביתה ומצא בחדרו את
המטמון...

הנמשל מובן: החסיד נוסע לצדיק בכוונה להגיע ליראת שמים,
אבל הצדיק האמתי יורהו, שאין צורך לחפש את המטמון —
יראת השמים, במרחקים — אצל הצדיק, כי אם אפשר למצוא
בקרבת מקום — בלבו של החסיד „וכשיטהר את לבו, את
מדותיו ומחשבותיו ימצא בעצמו את האלקות”¹⁴.

היה גם הבדל שני בין החסידות הפשיסחאית לעממית
ביחסן לצדיק. החסידות הפולנית היתה בתורתה ומעשיה
עממית. תפקידה העיקרי היה: הסתגלות לחיים הרוחניים
והגשמיים של השדרות הרחבות בעם. „ושפטו את העם בכל
עת” — אמר ה„חוזה” מלובלין — כפי העת והזמן כן ישפטו
את ההלכה”¹⁵. משפט זה לפי הזמן פרושו: פקוח על מצבו
הגשמי של העם, לעוץ עצות, לרפא חולים ולתת עזרה ותמיכה
לעניים ומחוסרי פרנסה. על הצדיק לרדת אל העם מגבהי
המרומים שלו, ואף ש„רצון הצדיק להיות דבוק תמיד רק
למעלה”, אבל „רצונו של השי”ת הוא דוקא, שהצדיק יהיה
בעולם המעשה”¹⁶. לעומת זאת הורו בפשיסחה, שאין
לצדיק להסתגל לצרכי הזמן ולמשאלות העם. הצדיק צריך
להיות ממעל לחסידיו. את המאמר „דור דור ודורשיו, דור
לפי המנהיג, מנהיג לפי הדור” פירש רבי שמחה בונם, לא
כפרוש המקובל שעל המנהיג להסתגל למדרגתו התרבותית של
הדור, כי אם „מנהיג לפי הדור אם הדור הוא בקטנות, על
המנהיג להיות גדול יותר, כדי שבגדולתו הרוחנית יוכל להשפיע
על דורו הקטן”¹⁷.

מטעם זה המעיטו בפשיסחה את ערך הצדיק בתור דואג למצבו
הגשמי של העם. אמנם גם רבי שמחה בונם מפשיסחה הצטין
באהבת ישראל וככל צדיקי זמנו, ראה בהטבת מצב ישראל
בפולין תנאי ראשון לעלייתם הרוחנית. אולם בעיקר דאג
לרומם את המצב הרוחני בעם. המון העם ביכר לנסוע ל„חוזה”

14 הרב מפלונסק ב„שמחת ישראל” עמ' 49.

15 „אור לשמים” פ' בחוקותי. 16 שם פרשת וישלח.

17 „שיח שרפי קודש” ח”ג עמ' 60.

18 השוה: פ. ה. וטשטין „חליפת מכתבים שבין רא”י וויצנפלד וחבריו”

מלובלין ולרבי מאיר הלוי מאפטא — הצדיקים העממיים. גם דרך זו מזכירה אותנו את הדמיון שבין חסידות פשיסחה וחב"ד. גם רבי שניאור זלמן מלאדי כותב: "בינו שנות דור ודור! ההיתה כזאת מימות עולם, להיות מנהג ותקון לשאול בעצה גשמית. כדת מה לעשות בעניני העולם הגשמי? ומה שכתוב בישע' "יועץ וחכם חרשים" וכן משאחז"ל: "ונהנין ממנו עצה ותושיה", היינו בדברי תורה הנקראת תושיה"¹⁹. כמו כן היה רבי שמחה בונם מפשיסחה מתנגד לנתינת מופתים ע"י הצדיקים. "אותות ומופתים — אמרו חסידי פשיסחה — באדמת בני חם", וראו בהם גורם לירידת החסידות והתפשטות "קטנות דמוחין". המכות והמופתים שנראו במצרים היו סימן ל"טמטום המוח" של המצרים.²⁰

אחד מיסודות החסידות הפשיסחאית היתה השאיפה לתחית החסידות. כבר אז נראו סימני התנוונות. גרמה לה התפשטותה הכמותית הגדולה של החסידות. בהשפעת ה"חווה" מלובלין והמגיד מקוויניץ, נעשתה החסידות לתנועה עממית, שהקיפה את כל היהדות בפולין לכל חלקיה. דבר זה השפיע לרעה על התפתחותה הפנימית. הצדיקים היו טרודים בפקוח על המצב החמרי, בעצות ורפואות. במקום החזון והמעוף של החסידות, באה השטחיות בכל עניני החסידות. גם האותות הראשונים של הורשת הצדיקות מאב לבן התחילו להראות. הופיעו צדיקים שהכתיר לא הלם אותם כלל ואפי"כ משכו אליהם הרבה מאמינים. הראשון למלחמה בחסידות השטחית היה ה"יהודי הקדוש". חסידים מספרים שפעם מצא רבי שמחה בונם את רבו ה"יהודי" כשהוא מצטער מאד. ה"יהודי" אמר לו: כפעם בפעם שולח הקב"ה לישראל אישים דגולים — יוצרי תנועות רוחניות, המאירים לכנסת ישראל את דרכה בחשכת הגולה. תחלה היו שופטים, אח"כ נביאים סופרים, תנאים, אמוראים, "דור דור ודורשיו". בזמן האחרון הופיעה החסידות באור תנחומים לישראל, עכשיו גם היא הולכת ויורדת "ומה יעשו עתה

(קראקא תר"ס) עמ' 81; "רמתיים צופים" עמ' 97; אלכסנדר צורבויים

"כתר כהונה" (אודיסה תרכ"ז) עמ' 29.

19 "לקוטי אמרים" באגרת הקדש כ"ב.

20 "קול שמחה" פרשת במדבר.

ישראל? 21... ה"יהודי" הורה, איפוא, שעל החסידים לבחון היטב את הצדיקים אם הם ראויים למלא את תפקידם. הוא אמר פעם לרבי שמחה בונם ש"ק, "המחובר לטהור הרי הוא כטהור". לא כל אדם זוכה לידיעת ההתחברות לטהור באמת. הרבה טועים ובוחרים בנביא שקר 22...

מלחמה זו בירידה שבחסידות, נמשכה ביתר שאת, ע"י רבי שמחה בונם מפשיסחה. גם הוא ראה שהמון העם נמשך רק אחרי החיצוניות ומי שלובש בגדי משי לבנים, "שטריימיל" וגם יחוס אבא לוי מיד נעשה צדיק. רבי שמחה בונם אמר שגם עשיו הרשע היה צדיק כזה. גם הוא לבש בגדי משי לבנים ואמר "תורה" בסעודה שלישית של שבת 23... אזתרה זו הועילה, לעצור זמן רב את הירידה בחסידות פשיסחה. שבמשך דורות אחדים לא עבר בה כסא הצדיק בירושה. אחרי הסתלקות רבי שמחה בונם נבחר רבי מנדיל מקוצק, אחרי רבי יצחק מאיר מגור בעל "חידושי הרי"מ", ואחריו רבי חנוך הכהן מאלכסנדר. נודע משלו של רבי שמחה בונם מפשיסחה למה דומה צדיק רמאי: לאכר, כפרי פשוט, שנמצא מתגולל שכור ברחוב ולקחוהו והרחיצוהו והשכיבו אותו במטתו של כומר אחד. גם הלבישוהו בגדי כהונה שלובשים הכמרים, כדי לראות איזה רושם תעשה עליו השתנותו המלאכותית מאכר לכומר.

כשהקיץ האכר משנתו, ראה שהוא נמצא בדירת כומר, גם מלבושיו מלבושי כהן וסביביו: צלמים וספרים, פסלים וספרי דת. לא ידע האכר מה נעשה עמו פתאום: אם כומר הוא וזכרונותיו על היותו אכר הם רק חלום, או להפך: אכר הוא באמת ומראה עיניו רק חלום הוא. חזיון לילה. עודנו שוכב והוחז על מטתו והנה משרתים משכימים לפתחו, כורעים ומשתחיים למולו וקוראים אליו: שלום, אדוננו הכומר! — כל הענין היה לפלא גדול בעיניו ולא ידע להחליט אם כומר הוא או אכר... לאחרונה עלתה בדעתו לנסות לקרוא בספריי הדת, אם יבין מה שכתוב בהם סימן שכומר הוא ואם לאו — אכר הוא. התחיל לעיין בספרים ולא הבין מאומה. גמר בדעתו שהוא אכר. אבל כשקם ממטתו, באו אליו בני אדם וכבדוהו

21 הרב מיאדימובא, "לקוטים חדשים" עמ' 111.

22 "רמתיים צופים" אליהו רבה פ"ג ל"ד.

23 רבי שמואל מסוכטשוב "שם משמואל" (פיטרקוב תרפ"ז) פ' תולדות.

והתייחסו אליו כאל כומר. הוא בא, איפוא, אחרי ראותו את אמונת מעריציו בו, לידי המסקנה האחרונה, שאמנם כומר הוא ואף שאינו יודע לקרוא בספרי הדת, סימן שגם שאר הכמרים אין יודעים לקרוא בספרים...

הנמשל מובן: יש "צדיקים" המקבלים את הצדיקות בירושה מאבותיהם, וכדי לרמות את העם לובשים בגדים לבנים. הם מנסים ללמוד בספרים ואין יודעים ודרכי יראה ואהבה רחוקים בהם; הם באים, איפוא, למסקנה, שגם שאר הצדיקים אין ידיעתם בתורה גדולה משלהם²⁴...

יז

ישראל וארצו

אהבת ישראל בחסידות פולין ובפשיסחה. שאלת היהודים.

חבת ציון. ישראל והאומות. רוממות ישראל. קדושתם

הנצחית. יחוד ישראל וארצו

בחסידות הפולנית — כמו בחסידות בכלל — תופסת אהבת ישראל את המקום החשוב ביותר בתורתה ובמעשיה. את המאמר "אורייתא וקודשא בריך הוא וישראל חד הוא" התאמצו לגשם בחיים. "אהבת ישראל — כותב אחד מצדיקי פולין — נקשרת באהבת הבורא והיא אחת, כי מי שאוהב את השם אוהב גם את ישראל¹. אי אפשר להפריד בין הדבקים, ומי שאינו מרגיש בצערם של ישראל, רחוק גם מהרגשת צערה של השכינה, כי "כל אחד מישראל הוא אחד מאברי השכינה או גיצונות השכינה"², ואם, חלילה, "איזה איש מישראל בצער, או נוגע הצער גם למעלה והשכינה הקדושה, כביכול, מיללת עליו: קלני מראשי, קלני מזרועי!"³.

גם בתורת רבי שמחה בונם מפשיסחה, תופסת אהבת ישראל מקום חשוב. כשאר צדיקי פולין, הכיר גם הוא בערך הרב של הטבת המצב החמרי, ובבטויים עוד יותר נשגבים ונעלים ידע לצייר את תעודת ישראל ודבקותו העצמית באלקים. ההבדל בין החסידות העממית לפשיסחאית היה בזה, שהחסידות העממית

24 "שמחת ישראל" עמ' 56.

1 רבי יהודה ליב מזקליקוב, "ליקוטי מהרי"ל" (לובלין תר"ס פ' חיי שרה).

2 רבי מאיר הלוי נאפטא, "אור לשמים" בפתיחה עמ' 21.

3 רבי ישראל מקוויניץ, "עבודת ישראל" פ' מקץ.

טפלה בפרטים. בעזרה, רפואה וצדקה לחסידים. לעומת זאת בחסידות הפשיסחאית, שנועדה בעיקר בשביל חוג הלמדנים, השואפים לעליה רוחנית, קבלה אהבת ישראל וארץ-ישראל, צורה של השקפת עולם על מהות ישראל וערכו כעם אלקים, וערך ארץ-ישראל בשבילו.

רבי שמחה בונם, שהכיר את החיים המדיניים והתרבותיים של עמי אירופא, הבין שבצדקה וגמילת חסדים, אי אפשר לפתור את "שאלת היהודים" ומצבם הכלכלי הירוד. כבר הבאתי למעלה, בשם המשכיל יצחק מיזס, שרבי בונם אמר לפקיד ממשלתי גבוה, שבא להתערב בענינים הפנימיים של החסידים, כי על הממשלה מוטלת החובה להיטיב את מצבם החמרי של יהודי פולין ולהשתדל להמעיט את מספר העניים⁴. לפי עדותו של הרבי החובב ציון, רבי ישראל מקוצק, נכדו של רבי מנדיל מקוצק, כשנשמע בפולין ע"ד פעולותיו המדיניות של רבי משה מונטיפיורי לטובת היהודים בא"י ובגולה, הביע רבי שמחה בונם את תמהונו, שאין רבי משה מונטיפיורי משתדל לקנות את כל ארץ-ישראל מיד ממשלת תורכיה לשם התישבות יהודית, וכששאלוהו: מה בצע כי נקנה אדמת א"י, כשעדיין לא נפקדנו ע"י המשיח? השיב: אם תגאל אדמת א"י מיד הערבים ותבוא לידי ישראל, מיד תבוא הגאולה...⁵.

השקפת רבי שמחה בונם על מהות ישראל ותעודתו נבדלת

4 וטשטין "חליפת מכתבים שבין ווייצנפלד ורעיו" עמ' 80.
 5 רבי ישראל מורגנשטרן, "שלום ירושלים" (פיטרקוב תרפ"ה) בהקדמה; השוה פ. ז. גליקסמן, "תפארת אדם" (לודז' תרפ"ג) עמ' צ"ח בפרק "אדמו"ר ר' ישראל מקוצק ושלום ירושלים"; הרב י. ל. גרויברט (ב"ספר הזכרון" עמ' 176) מכחיש שרש"ב הזכיר את מונטיפיורי, כיון שמסעו הראשון לא"י היה בשנת תקפ"ח, אחרי פטירת רש"ב. אולם פ. ז. גליקסמן בספרו "דער קאצקער רבי" (פיטרקוב תרצ"ח) עמ' י"ט, עומד על דעתו, שעדותו של ר' ישראל מקוצק נאמנה. השוה: טריוואקס, "ספר מאה שנה" (תל-אביב תרצ"ח) עמ' 34. לפי דבריו, כא מונטיפיורי לארץ ישראל ב"ד אוקטובר תקפ"ז, בזמן פטירת רש"ב ("ב אלול תקפ"ז) בערך, בודאי שמע לפני פטירתו, על פעולותיו של משה מונטיפיורי למען הגולה וארץ-ישראל. השוה: מ. ש. שפירא, "משה מונטיפיורי וגדולי החסידים" בספר היובל של "הדואר" (ניו-יורק תרפ"ז) עמ' רנ"א; צ. מ. רבינוביץ "לחורבן החסידות בפולין" ב"ארשת" (ירושלים תש"ד) עמ' ס"ח.

מזו של החסידות העממית גם בזה, שאינה מושפעת מהקבלה וה"זוהר" לבדם, כי אם גם מספרות הפילוסופיה של ימי הביניים. שחסידי פשיסחה היו מרבים לשקוד עליהם. בדברו על סגולת עם ישראל, דבקו באלקים ובארץ-ישראל, נכרת השפעת ה"כוזרי" של ר"י הלוי. ביחוד נכרת השפעת ה"מ"ה" ל מפראג. להרצאת מאמרי הנוכחי מקביל הספר "נצח ישראל" למהר"ל. שבו ג"כ מבוארת מהות ישראל, דבקו באלקים ותעודתו באופן קרוב להשקפת רבי שמחה בונם.⁶

חביבין ישראל — לפי תורת פשיסחה — לפני המקום. חבה יתרה נודעת להם, שהם תכלית כל העולמות ונזר הברואים ואומות העולם. כי אף ש"בורא אחד לכל הגמצאים והוא לבדו יוצר הכל", אבל "מעלת בני ישראל" גדולה משל "שאר האומות", כי "עיקר כוונת הבריאה היתה בשביל ישראל, שעלו במחשבה תחלה ובשבילם נברא הכל".⁷ ישראל דומה ל"בן המתחטא לפני אביו שבשמים" והקב"ה מקבל ממנו "תענוג ושעשועים".⁸ לישראל בנו יחידו, חלק הקב"ה מחכמתו והאציל עליו מהודו. ישראל "נקראים עם קרובו", מפני שהם "קרובים אל השי"ת מצד עצם נפשם, והם קשורים בו מצד טבעם, כמו הקרובים הקשורים זה בזה".⁹ הם נמשכים אחריו "כלי שום טעם" ואי אפשר כלל להסביר מהותה של משיכה זו ולקרבה לשכל.¹⁰ כי "אפי' פחותי ערך מהגרועים שבישראל, שאין להם דעת כלל, יכולים למסור את עצמם על קדושת השם, כי זהו מצד עצם נפשם הקשורה בשי"ת והאהבה המסותרת בהם".¹¹

אהבה זו שבין הקב"ה לישראל, מטילה על עם ישראל גם חובות הרבה. הבורא ית' ברא את העולם "כדי להיטיב לברואיו ולהשפיע להם מטובו ית' והוא זן ומפרנס לכל באי עולם בחסדו הגדול", אבל "תכלית ההטבה הנחיל לעמו ישראל, זרע אבותינו הקדושים והוא: שיכירו גדולתו ותפארתו ומדת טובו ית' והוא בהצלחה האחרונה שאין

6 עיין: "נצח ישראל" פרקים י', י"א, י"ב, מ"ט.

7 "קול שמחה" בהשמטות עמ' 73. 8 שם פ' בשלח.

9 שם בלקוטים עמ' 67; השוה דברי ר' יהודה הלוי: "ישראל מצד שרשם ועצמם ידבק בהם הענין האלקי" ("כוזרי" מאמר ב' מ"ד); מהר"ל מפראג

"גבורות ה'" (קראקא ש"ב) פרק כ"ד; "נצח ישראל" פרק יא.

שנית לה" 12. הכרת האלקות זאת מותנה בחיים של קדושה ורוממות הרוח ו"כדי שנשיג תכלית הטובה הזאת, מנע אותנו מכל התאוות הרעות והזהיר אותנו בעונש אם נעבור על מצוותיו" 13. ישראל קבל זכויות ואהבת חסד מאת ד' אבל גם חובות ותפקידים נעלים. "ישראל אינם עושים את המצוות ברצון ונדבה, רק ע"ד תשלום החוב, כי הקב"ה נטע בהם חלקו, ע"ד "כי חלק ה' עמו" ורק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה ע"כ אפקוד עליכם" 14.

באותה דעת אלקים וחיי הקדושה, על ישראל להיות למאפת ומורה דרך לשאר הנבראים, "ישראל הם בחי' זכר שרוצה להשפיע, אבל האומות הן בחי' נוקבא, שאינם רוצים להשפיע אלא לקבל" 15. כל מה שנאמר על אברהם אבינו נאמר גם על בניו, וכמו שאברהם "היה רוצה שתתפרסם אלקותו ית' וזו היתה כל מגמתו, שכל הנבראים יכירו מי המחיה אותם ויתנו לו שבח ויקר וגדולה", כזה הוא גם תפקידו של ישראל בין אומות העולם ובגלותו 16. חזון זה שומר את ישראל שלא יתבולל בעמים. ואפי' כשהם גולים למקומות טמאים, הם שומרים על "קדושתם ומעלתם" — דבקותם באלקות 17.

"ורוממתנו מכל הלשונות" — תפלה זו פירש רבי שמחה בונם כך: האהבה שבין הקב"ה לישראל היא כל כך טהורה ונשגבה, עד שאין בכוח שום לשון שבעולם לפרשה, דלה שפת האדם; מגושם הדבור, שיוכל לבטא את עצם מהותה של אהבה אצילית זו. "ורוממתנו — ברוממות אהבת חסד — מכל הלשונות" 18. טהורים וקדושים הם ישראל בעצם מהותם, בנים הם למקום ודבקים בו דבקות אמתית, פנימית ועצמית. בישראל אי אפשר "שיהיה החטא בעצם רק במקרה" 19. חטאי ישראל עוברים וקדושתם — נצחית.

גם נשמתם של העברניים טהורה בעצמותה ואינה נפגמת ע"י חטאים. צלם ישראל סבא חקוק במ ושכינת הדבקות באלקים שורה עליהם, ואפי' מאותם העברניים תוכל אחר זמן לצמוח הקדושה ויתמו חטאיהם. "דרכי ד' ישרים" — לפי תורת פשיסחה

12 שם פ' שלח, תולדות. 13 שם. 14 שם פ' שלח.

15 שם פ' לך בדה והרגו אותי. 16 שם.

17 שם ב"ד והרגו אותי. 18 "רמתיים צופים" עמ' 100.

19 "קול שמחה" פ' ויקהל.

— איתא במדרש, שיצחק הציץ ברוח קדשו על העברנים שבִּישְׂרָאֵל, שגם הם יקדשו את השם, כִּי הקדושה צפונה ומי יודע בכמה השתלשלות הקדושה תצא לאורה²⁰. ולא עוד אלא שלפעמים מתבררת הקדושה ביותר ע"י התחברות עם החוטאים, כִּי „לא תוציא סיגים מכסף, אלא ע"י התאחדות גמורה, הכסף עם הסיגים, ע"י התכה באש ומשם יפרד הכסף מזוקק, כן ברור הקדושה לא היה אפשרי, כ"א ע"י שיעקב ועשיו נתהוו בבטן אחת, בהתכת הכסף עם הסיגים באש, ומשם נתברר חלק הקדושה לעצמו"²¹. מטעם זה ראוי לראות בכל איש ישראל רק את מעלותיו ולא חסרונותיו. „לך נא ראה את שלום אחיך" — ראה את שלמותם של אחיך ולא את חסרונותיהם²². מדה זו, סניף הענוה, לראות באחרים רק טובות היא, לפי תורת פשיסחה, אחד מיסודות היהדות, ומי שאינו מאמין בזה הוא אפיקורס²³.

מסגולותיו העצמיות של ישראל היא — דבקוּתוּ בארץ־יִשְׂרָאֵל. עם ישראל יכול לפתח את תכונתו העצמית רק בארץ מיוחדת; רק בארץ ישראל בא לידי גלוי שלם עצם מהותו. „בחוץ לארץ לא יכול להיות כשרון עבודה כמו בארץ ישראל"²⁴, ובשעה „שלשאר האומות אין התיחסות אל מקום מיוחד", יש יחס כזה לישראל, שהוא שייך דוקא למקום מיוחד — לארץ ישראל²⁵. להשגת רוממות ארץ ישראל וערך דבקוּתה בעם ישראל „באים רק ע"י רוממות הדעת", המעלה את ישראל „לקוּת לרשת ארץ"²⁶. רוממות דעת זו, מכשירה את ישראל להשיג את ערך הדבקוּת הנפלאה שבין ישראל וארצו.

20 שם פ' תולדות בד"ה וירח.

21 שם בד"ה ויתרוצצו; השוה לזה דברי המהר"ל ב„נצח ישראל" פרק ז'.

22 „קול שמחה" פ' וישב. 23 „רמתיים צופים" עמ' 137.

24 „קול שמחה" פ' וישלח; השוה: מהר"ל מפראג „נתיבות עולם" (פראג שני"ה) גתיב העבודה פ"ז.

25 שם פ' וישב; השוה „כוזרי"; „ניצוץ אור אלקי מועיל אצל עמו ובארצו" (מאמר ב' ח'); מהר"ל מפראג „נצח ישראל" פרק א'.

26 רבי אהרן שמחה מגומבין „רמזי אש" (ווארשה תער"ב) אליהו זוטא פרק כ"א אות ד' בשם רש"י רבו; השוה „כוזרי"; „הענין הזה (הישיבה בחו"ל) מנענו מהשלמת מה שיעדנו בו ד' בבית שני... ובאו הענינים מקוצרים מפני קצורם, כי הענין האלקי אינו חל על איש אלא

את עוצם האהבה הטהורה שבין עם אלקים והארץ הקדושה. אהבה זו ממשיך רבי שמחה בונם לאהבה ונשואין, שבין חתן וכלה "שאינם דרים יחד מאיזו סבה חיצונית, כמו הממון והיופי והמשפחה ושאר קווים", כי אם מחמת "שהחתן והכלה אוהבים זה את זה, מבלעדי דמיון שום תועלת ויסוד רצונם להיות דברים באהבה", "זהו אשר ראוי לכנותו יחוד גמור ואין זר אתם, כמו כן ישראל והארץ מה טוב ומה נעים שבתם יחד, כי הם מיועדים זה לזה"²⁷.

נשואין אלו, היחוד הגמור, שבין ישראל וארצו יהיו בשלמותם בזמן הגאולה, כשיבוא המשיח. ביאתו של הגואל המקווה, המשיח, תהיה בדרך פשוטה, לפי תורת פשיסחה. כל אחד מישראל ראוי להיות המשיח, אם נשמתו תהיה מוכשרת להגלות עליה אור הגאולה. "יש בכללות ישראל בחי' משיח וכשיעלה ברצונו לגאול את עמו יבחר אחד מישראל הראוי לזה, ויופיע עליו מלמעלה ויגלה עליו אורו של משיח והוא יהיה הגואל שיתגלה במהרה בימינו"²⁸. כשתהיה גאולת ישראל השלמה, לעתיד לבוא, יתגלה ג"כ ערך קדושת השפה העברית, לשון הקודש, כי בזמננו "בהווה — היא בחינת תרגום" אבל "לעתיד לבוא תהיה — לפי דברי רבי שמחה בונם בשם המגיד מקוויניץ — בחי' לשון הקודש"²⁹. אזי יהיה היחוד בשלמות גמורה. אחדות בין עם ישראל, דבקת ישראל באלקיו ויחודו עם ארצו ושפתו...

יח

משלים ואמרות

כשנשאל רבי שמחה בונם מפשיסחה, מדוע אינו מחבר ספר, השיב: רציתי לחבר ספר ולקראו בשם "אדם", שיכיל כל תולדות האדם, מהותו ותפקידו...¹. החבור לא נכתב, אבל ב"תולדות אדם" היה רש"ב בקי ממשליו השנונים, מאמרותיו הספוגות פקחות וחכמת החיים, אפשר לעמוד על סוד ה"אדם" בכלל, ופקחותו של רש"ב בפרט. כל גדולי הדור ו"החזוה"

כפי הזדמנותו לו אם מעט מעט ואם הרבה הרבה וכו' (מאמר ב' ב"ד).
27 "קול שמחה" פ' מסעי; השוה "כוזרי", ובהערת בני-אדם והתעוררותם אל אהבת המקום (א"י) ההוא הקדוש שכר גדול וגמול רב... כי ירושלים אמנם תבנה כשיכספו בני ישראל לה תכלית הכוסף" (מאמר ה' כ"ז).

1 הרב מפלונסק "שמחת ישראל" עמ' 25; "א בשם ר' מגדיל מקוצק.

מלובלין ביחוד קראו לו "החכם רבי בונם"². מכאן סוד השפעתו. חכם עדיף מנביא. חלק מחכמתו נתגלתה במשליו הקולעים והיפים. רבי שמחה בונם אהב לספר משלים וספורים, כרבי נחמן מברסלב, ויפה היה מספר ובפקחות היה מספר. ולדברים עומדים ברומו של אדם ועולם היה מתכון והשפעתם רבתה על הנפשות.

הרבה ממשליו ואמרותיו נכנסו בחלק הביוגרפי ובהרצאת תורתו. כאן אני רוצה למסור אותם המשלים והאמרות שלא נכנסו בפרקים הקודמים³.

אסיא דמגן — מגן שוי

באו "בעלי בתים" מתנגדים לרבי שמחה בונם ושאלוהו, למה חתניתם האברכים המופלגים בתורה, עוזבים את משפחותיהם ויושבים שבועות רצופים בפשיסחה, ללמוד יראת-שמים, וכי לא די בלימוד "ראשית חכמה" ו"שבט מוסר" בבית, למה הנסיעות למרחקים וההוצאות המרובות?...

רבי שמחה בונם השיב להם במשל:

שני רופאים היו בעיר אחת. אחד טוב לב ומסתפק בשכר מועט ואף-על-פי-כן מקובל על בני העיר. והשני יקרן ורושם רפואות יקרות וכל בני העיר משכימים לפתחו.

סבת הדבר היתה: הרופא הנוח לבריות והמרפא בזול — קוראים אותו מיד לחולה. הוא רושם פתקא לרוקח. אבל, כדרכם של חולים, אין ממחרים לקחת את הרפואה היקרה. בינתיים המחלה מתגברת וקוראים אותו שנית. הרופא חושב שלקחו את הרפואה הקודמת ולא הועילה ורושם רפואה אחרת — שאין בה צורך — ומצבו של החולה הולך ומחמיר. מה שאין כן הרופא היקרן. אותו קוראים רק במקרה של מחלה אנושה, אין חסים על ממונם ושומעים בקולו ובני אדם מתרפאים...⁴.

2 הרב לוינשטיין, שם עמ' 34.

3 בעתון "היום" שהופיע בווארשה (מספר 267 כסלו תרפ"ו נדפס בהמשכים אוסף "משלי רבי שמחה בונם מפשיסחה" מאת יהודה יפת; בהוצאת ספרית השעות (תל-אביב) הופיעה חוברת "רבי שמחה בונם מפשיסחה", משלים וספורים, בנסוח יפה מאת הימן ירושלמי.

4 הרב לוינשטיין ב"שמחת ישראל" עמ' 19.

עינים שבלב

תמהו על רבי שמחה בונם, שאינו משתדל להתרפא מעורונו
והוא אמר להם: מה שטוב לפני לראות אני רואה בעינים שבלב.
ומה שלא ראוי לראות, למה לי לראות?...⁵

שומר למופת

לשר אחד היתה סוסה אצילה, שהיתה יקרה בעיניו ושמר עליה
כבבת עינו. שער האורוה היה סגור ונעול ושומר מיוחד ישב
יומם ולילה על ידו. לילה אחד נפלה חרדה על השר: הלך
אל האורוה לראות את שלום הסוסה. השומר ישב ושמר אבל
ניכר היה בו, שהוא שקוע במחשבות. — במה אתה מהרהר? —
שאלו השר. "מתקשה אני — השיב השומר — אם תוקעים
מסמר בקיר, להיכן נעלם העץ של הנקב?" "מחשבות נכונות"
אמר השר וחזר לביתו ושכב לישון, אבל לא יכל להרדם. חרדה
מלאה את נפשו. הלך עוד פעם אל האורוה ומצא את השומר
שקוע במחשבות. "מה אתה חושב" — שאל השר. "מתקשה
אני — השיב השומר — כשאדם אוכל כעד, להיכן נעלם החור
שבאמצעיתו?" "מחשבות טובות" אמר השר וחזר הביתה. אבל
לא יכל לישון וחזר לראות אם השמירה מעולה. "במה אתה
עוסק עכשיו" — שאל השר. "מתקשה אני — השיב השומר —
השער סגור היטב ונעול בבריחים חזקים. אני שומר שמירה
מעולה והסוסה אינה, מהי סבת הדבר?..."⁶

חטאה של הכבשה

עני בן-טובים בא פעם רעב ונחף לעיר בנדין שבפולין. ראה
אברך חסיד בעניו של האורח, נכמרו רחמיו על האומלל. הריק
את קופסת "קנין ספרים" שבבית הכנסת ונתן לעני לחם לאכול
ובגד ללבוש. על מנת להחזיר זמן מה את הכסף.
נודע הדבר לגבאים וקראו לאסיפת הקהל לשפוט את האברך
ה"גנב". נודמן למקום רבי שמחה בונם ואמר להם משל למה
הדבר דומה:

פעם פרצה מגפה בין החיות והבהמות, שהפילה מהן חללים
רבים. פנו כולן למלך החיות, לאריה, כדת מה לעשות, לעצור

5. הרב מפלונסקי, שם, עמ' 39.

6. מלואים ל"שיח שרפי קידוש" עמ' ז'.

את המגפה. קרא האריה לאסיפה רבתי וכל החיות חוו את דעתן ויעצו עצות. שלא מצאו חן בעיני המלך. לאחרונה קם השועל הפקח שבחבורה והשמיע הצעה מחוכמת:

„אדוני המלך! לפי דעתי אין עונש בלי חטא. בודאי חטאנו ופשענו ועל זאת באתנו המגפה הזאת. עלינו לבער את הרע מקרבנו ותעצר המגפה!“

קראו כולם פה אחד: יפה דרשת, יפה דברת!

הושיבו מיד בית-דין של מומחים, לדון ולשפוט את החוטאים והפושעים, והכריזו בקול רם: כל מי שחטא יבוא ויתודה על חטאיו!

ראשונה בא נמר והתודה על חטא שחטא ברציחה. מעשה בצידים עזי נפש שרדפו אחריו וכמעט שנפל לידם. אולם קרה נס וגמלט מהם עיף ויגע ורעב. ראה אדם הולך לתמו, התנפל עליו וטרפו.

שמעו הדינים המומחים. נשאו ונתנו בדבר וזכו את הנמר, באשר טרף את האדם למלא נפשו כי ירעב ולא מרוע לב חלילה. בפרט שצידים רדפו אחריו והיה כפשע בינו ובין המות ואחרי זה אחזו בולמוס של רעב ופקוח נפש דוחה רציחה.

בא זאב והודה על פשעו: פעם יצאתי לשחר לטרף, למלא את בטני הרעבה. ראיתי בדרכי פרה רועה באחו ועגלתה על ידה ומפני הרעב שהציק לי במאד וכמעט יצאה נשמתה, טרפתי אותה ואת בנה בשעה אחת. חטאתי, עויתי, פשעתי!...

עיינו השופטים בדינו של הזאב ומצאו שאינו חייב עונש, מכיון שזאב דרכו לטרוף, על טרפו הוא חי ומה יעשה הזאב ולא יטרוף?

לאחרונה נגשה כבשה תמימה, החוותה קידה לפני המלך ואמרה בבכי מר: חטא חטאתי ובשלי כל הרעה הזאת. חורף קשה היה השתא, כמעט שקפאתי מקור, נכמרו רחמי קוני עלי והכניסני לחדרו. היה אותו אדם שם קש לתוך מגפיו כדי שיחם לו ואני אכלתי את הקש בכל לילה, כי רעבתי מאד ובעל הבית לא ידע. קשה עוני מנשוא!...

הריעו כל החיות והבהמות כולן פה אחד: פושעת שאין כמוך! את היית בעוכרנו! בעל הבית רחם עליך ואת שלמת לו רעה תחת טובה, מות לחוטאת!

מיד גזרו דינה של הכבשה למיתה משונה וקרעו אותה לגזרים...

סופו של מחקה

אדם אחד עבר על יד ארמון המלך ראה את המלך רומז לאחד משריו והלה ניגש ושוחח אתו. מיד הלך השר, פקד על גדוד של צבא והביאו לפני המלך.

בפעם אחרת עבר שוב אותו אדם לפני הארמון וראה את המלך רומז ונדמה לו שרמז אליו. ניגש למלך לשוחח אתו וחשב כי עוד מעט יפקידו המלך על גדוד צבא. אבל, לאכזבתו, גרשוהו השוטרים בבושט פנים.

גמר אותו האיש בלבו: יש רמז ויש רמז. הדבר תלוי איך ולמי רומזים. אסור לחקות...⁸.

מעפילים

מלך אחד ישב בארמון בנוי לתלפיות. חדר לפניו מחדר וקומה לפניו מקומה. ועד שהגיעו לחדרו היו עוברים בהמון מדרגות מסובכות ואף אחד לא הצליח להיות מרואי פני המלך. הרבה אנשים נסו להכנס וחזרו כלעומת שבאו. היו שחזרו באמצע הדרך והיו שהעפילו לעלות על רוב המדרגות אבל עד המלך לא הגיעו. עד שבא פקח אחד. עשה לו סימנים במדרגות ולאט לאט, יום יום, היה מתקדם ומעפיל, יורד ועולה, לפי סימניו, עד שסוף סוף הגיע למלך...⁹.

במסותרים תבכה נפשי...¹⁰

בן מלך אחד סרח ואביו גרשו מעל פניו והיה גולה ונודד מעיר לעיר וממדינה למדינה. נכמרו רחמי האב על בנו והטמין בשבילו, בארמון המלך, אוצר מרגליות ופנינים יקרות לתתו לבנו, כשישוב בתשובה ויחזור הביתה.

לימים נפלה דליקה בארמון המלך ונשרף כולו והבן עדיין לא חזר מדרכו הרעה. בכו השרים על שריפת הארמון אבל המלך בכה והצטער על האוצר הנסתר בארמון...¹¹.

ואני תפלה¹²

כשהעני הנצרך לבריות מלוכש בבגדים נאים, עליו להצטדק

8 "רמתיים צופים" עמ' 124. 9 "שמחת ישראל" עמ' 55.

10 ירמ' י"ג, י"ז. 11 "רמתיים צופים" עמ' 62.

12 תהלים ק"ט, ד'.

ולהתחנן שירחמו עליו הבריות. אבל כשהוא לבוש קרעים
ובלואי-סחבות, אין לו צורך בתחנונים ודבורים. חזותו השפלה
והמדוכאה, כאלו מעצמה תובעת רחמים ותחנונים ואני —
בהופעתי בלבד — תפלה...¹³

דור עקש ופתלתול ¹⁴

פעם ישבתי בדנציג — ספר רבי שמחה בונם — בליל
שבת במסעדה של יהודים. נכנס יהודי ובקש לשותות יין. היו
שם שני משרתים יהודי ונוצרי. ירדו שניהם למרתף להביא יין.
הבעיר היהודי נר כדי להאיר לנוצרי להביא את היין בשביל
היהודי...¹⁵

ויכרתו שניהם ברית ¹⁶

פעם אמר רש"ב לחסידיו, להכנס לבית מרוח בורשה.
ישבו והקשיבו לשיחת שני סבלים יהודים בשעת לגימה. שאל
האחד: למדת כבר את הסדרה?
— כן — ענה השני — אבל דבר אחד מוקשה בעיני.
כתוב על אברהם ואבימלך „ויכרתו שניהם ברית“. למה נאמר
„שניהם“ הרי לא היו שם רק שני אלה?
— חושבני — אמר לו הראשון — שהפרוש הוא כך:
אמנם כרתו אברהם ואבימלך ברית, אבל לא נעשו לאחד. נשארו
שני...¹⁷

מצוה שלא לשמה

כל העושה מצוה שלא לשמה, — שאנכיות עצמית מעורבת בה,
הרי הוא כעובד אלילים, כי אין הבדל בין עובד אלילים לעובד
את עצמו...¹⁸

13 „רמתיים צופים“ עמ' 123 א"ר. 14 דברים ל"ב, ה'.

15 „שיח שרפי קודש“ ח"ב עמ' 31 בשם הרב מפלונסק.

16 בראשית כ"א כ"ז. 17 „שמחת ישראל“ עמ' 15.

18 ב' מינץ ב„כתובים“ משנת תרפ"ו גליון נ"ב; השוה „רמתיים צופים“

מכתב ידידות

לכבוד אהובי ידיד נפשי חברי נאמני הרבני המופלא ומופלג.
חריף ושנון שמו ינון חכם השלם כש"ת מו"ה ישראל נ"י

ידיד לבי, לא אוכל עוד להתאפק אתבתי בקרבי, כי בוערת כמו
רשפי שלהבת, אשר מים רבים לא יוכלו לכבותה. בגלל כן
הנני קורא ודורש שלומי מרחוק, ומה מאד כלתה נפשי להיותנו
יחד, ולזכור אהבה ישנה אשר בינינו. אך אין שעת הכושר
בזמן הזה. ע"כ אל ירע בעיניו אשר לא כתבתי כדרכי, כי כבוד
גיסי הרבני החריף מוהר"ר דוד נ"י המוכ"ז... אך עלי, ע"כ
אומרה שזה האגרת פתיחה היא לקרושפדענצין, אשר יהיו בינינו
הן בלימודיות או בידידות, להראות שלא נרתק (—נתק) עוד
חבל הכסף ידידותנו יחד. גם גלאיתי מרוב הטרדות, טרדה
דמצוה, לקיים כבוד האורחים, (אשר) כבוד הרב המאור הגדול
הגאון המפורסם מו"ה יואב, בנו של רבנו האב"דק מאטרסדארף,
אשר עתה עמי פה במחיצתי וציוה לי לכתוב ד"ש משמו, כי
טרוד הוא כעת. אך במטותא שאל יתעצל להשיבני ע"י כבוד
גיסי הרבני הנ"ל ויכתוב לי חידושי תורה ובמה הוא עוסק ואז
גם אני אפתח פה במלין להדורי, יבחן נא את כל אלה ויראה
שנכתב בחפזון רב.

הכ"ד אוה' י"ג הדוש"ת בלב ונפש הפיצה
נאום הק' שמחה בונם בהרבני מו"ה צבי הירש
מ"מ דק"ק ואדיסלב. לע"ע עוסק אני בשיטה
דברירה¹⁹.

19 הרבי י. ל. גרויברד ב"ספר הזכרון" עמ' קע"ג כותב: "במאקוב ראיתי
מכתבו של הרבי ר' בונם לחברו ר' ישראל פרנקל, סוחר למדן ובתנגד,
ובסוף כותב: "כעת אני עוסק בסוגיא דברירה". המכתב נדפס לראשונה
בספר "עשר זכויות" מעוריאל חיים זמלונג (פיטרקוב תרצ"א) בתולדות
רש"ב.

מפתח השמות

- ר' אברהם יהושע מאפטא 29, 30
 ר' אברהם קצנלבוגן 4
 ר' אברהם המגיד מפשיסחא 19
 ר' אברהם מטשכנוב 44
 ר' אברהם ן' עזרא 25, 48
 ר' אברהם משה מפשיסחא 43
 ר' אברהם מקליסק 32, 33
 ר' אבא מנישטדט 23, 24
 ר' אבריל יעקב 13, 14
 ר' אהרן מזליחוב 3
 ר' אהרן שמחה מגומבין 86
 אוהרורגר משה 14
 אוסטרובסקי אנטוני 21
 ר' אורי מסטרליסק 71, 72
 איגר רבי עקיבא 15, 48
 איזיק ר' יעקילש 78
 אלטר ר' יצחק מאיר 25, 28—30, 43, 44, 69, 81
 איזנבוים אנטוני 38, 45
 ר' אליהו הגאון מוילנא 1, 5
 ר' אלימלך מליזנסק 1, 3, 6, 9, 46
 ר' אליעזר צבי חרלפ ח' 33, 34
 ר' אליעזר דוב מגרוביץ 29, 30
 ר' אלעזר מפולטוסק 39, 44
 ר' אלעזר מקעלין 10
 ר' אלכסנדר זישא מפלוצק 29, 43, 55
 אלכסנדר ן' קיסר רוסיה 35, 36, 45
 אסף הרב ש' 13
 ר' אפרים מסדילקוב 1
 ארטור יצחק 46
 ארטן י' י' 28, 42, 69, 73
 אשכנזי שלמה 37
 אשכנזי פרופ' ש' 35
 בובר ש' 11
 בוים משה 42, 76
 בוגין ח' י' 50
 בוכנר אברהם 38
 בלבן פרופ' מ' 44
 בן-יחזקאל מ' 70
 בן-זאב י' ל' 13
 בנט ר' מרדכי 13—15, 19, 50
 ביק יעקב שמואל 46
 ר' בצלאל מזולקווא 4, 11
 ברגסון אנרי 16
 ברגסון חמר ח' 15, 17, 29, 37, 39
 ברגסון ברקו 15—17, 29
 ברגסון יעקב 37, 39
 ברדיצבסקי מ' י' 13
 ברסון ח' 1
 ר' ברוך ממזיבוב 32
 ברוור מ' 47
 ברוור ד"ר א' י' 33
 ברק יוסלביץ 16, 35
 גליקסמן פ' ז' 28, 48, 83
 גליקסברג הרב ש' י' 11
 גרוברד י' ל' 47, 69, 83, 93
 גרינולד י' י' 12, 13
 גרץ צבי 5
 גשורי מ' ש' 7, 16
 גוטמן מ' י' הרב 64
 ר' דוב ביר ממזריטש 2, 3, 6, 9
 ר' דוד מלילוב 17, 19
 ר' דוד הכהן 49
 דובנוב ש' פרופ' 3, 4, 16, 33, 35, 36, 38, 45
 דינבורג ב' צ' 3, 6
 דמביצר ח' י' 11
 דנציגר רבי ירחמיאל מאלכסנדר 25, 48, 53, 73
 ר' דן מראדוויל 28
 היילפרין ישראל 6
 ר' הלל מפאריטש 50
 ויס איזיק הירש 12—14
 ויס שבתי 28

- ר' יעקב משה חרלפ ח' 33
 יפת יהודה 8
 ר' יצחק מייזליש 3
 ר' יצחק לנדו 3, 10
 ר' יצחק לוריא (האר"י) 3
 ר' יצחק מוורקא 17, 22, 38, 40
 43
 ר' יצחק בנימין וולף 4, 14
 יצקן ש. י. 39
 ירושלמי הימן 88
 ר' ירמיה ממטרסדורף 10—13, 15
 ר' ישכר דוב הורוויץ 29, 30
 ר' ישראל ממאקוב 12, 92, 93
 ר' ישראל בעש"ט 1, 64
 ר' ישראל מקוונץ 2, 6—8, 14
 15, 17—19, 44—47, 80, 81
 ישראל ליבל 4, 7
 ר' ישעיה מפשדורו 40
 ר' ירחמיאל מפשיסחה 23, 30
 יעוונין ש. 4, 16
 כץ שמחה 46
 ליואי יהודה — מהר"ל מפראג
 25, 42, 47, 49, 55—58, 63
 66, 73, 76, 82, 86
 לאוו ליאופולד 2, 12
 ר' לוי יצחק מברדיצ'וב 2—4
 לחינשטין הרב יוסף 6, 7, 18, 27
 30, 39, 48, 72, 88
 לינר ר' גרשון חנוך 43
 לחובר פ. 45
 ליפשיץ א. מ. 49
 ר' מאיר שמחה מגומבין 44
 ר' מאיר יחיאל ממוגלינצא 44
 ר' מאיר מאפטא 20, 22, 26—28
 31, 39, 43, 77, 80, 81
 מונטיפיורי משה 83
 מורגנשטרן ר' ישראל 83
 מיכלסון הרב צ. י. 2, 47, 48
 59, 74, 77, 79, 87, 89, 90, 92
 מינץ בנימין 40, 69, 92
 וינדלכנר וילהלם 52
 ויצנפלד 18
 וסשטין פ. ה 39, 41, 73, 79
 ולדן אהרן 3, 17
 ורפל יצחק ח'
 זביטקובר שמואל 15—17, 44, 48
 זמלונג ע. ח. 93
 ר' חיים מקלשין 44
 ר' חנוך מאלכסנדר ז' 25, 28, 44, 48, 81
 טוונדהולד 37, 45
 טיטלבוים מ. ז' 7, 44, 59, 78
 טשרטורסקי אדם 7
 ר' ידעיה הפניני 25, 44, 49
 ר' יהודה הלוי 47, 52, 56, 59, 62, 84, 86, 87
 ר' יהודה ליב מזקליקוב 32, 81
 ר' יהודה אריה ליב מגור 66
 ר' יהושע מאוסטרובא 78
 ר' יואב ממטרסדורף 12, 93
 ר' יואל סירקש הב"ח 11
 יונה יצחק 37
 ר' יוסף מיאריטשוב 28
 ר' יוסף מהרובישוב 28
 ר' יונתן איבשיץ 5
 ר' יחזקאל מקוומיר 43
 ר' יחזקאל מאוסטרובצי 6
 ר' יחזקאל לנדו מפראג 10
 ייטליס ל. 14
 ר' יעקב מליסא 13, 44, 48
 ר' יעקב יצחק ה"חזוה" מלובלין
 2, 6, 9, 17, 19, 20, 22—24, 34, 46, 79, 80
 ר' יעקב יצחק ה"יהודי" 8, 9, 20—24, 34, 53, 78, 80, 81
 ר' יעקב יוסף מפולנאה 1
 ר' יעקב מרדכימין 43
 ר' יעקב אהרן מאלכסנדר 44, 47, 65, 74

- מיוס יצחק ח' 39, 41, 73, 82
 מיוס פביוס 41
 מיוס י. ל. 40
 מגדלסון משה 45
 ר' מגדל מרימנוב 22, 23
 ר' מגדל מקוצק 23, 28, 29, 43, 51, 87
 ר' מרדכי יוסף מאיזבא 43
 ר' מרדכי מלחוביץ 32
 מרכוס אהרן 6, 8, 18, 25—27, 30, 39, 48, 53
 ר' משה איסרלש (רמ"א) 3
 ר' משה בן מיימון (רמב"ם) 40, 47, 48, 59, 74, 75
 ר' משה ליב מססוב 2, 6, 8, 14, 15, 20
 ר' משה נחמ"י כהן ח' 28
 ר' משה מקוזניץ 28
 נובוסילצוב 35, 36, 38
 נוסבאום ש. 4, 17, 22, 41, 45
 נפוליאון קיסר 7, 19, 34, 35, 44, 45
 ר' נפתלי צבי מרופשיץ 22, 28, 30, 46
 סופר רבי משה 13
 סופר שלמה 48
 סוברוב 16
 סלוימסקי ח. ז. 37
 סוקולוב נחום 16, 17, 29, 30, 40, 41
 עובדיה ד"ר א. 43, 49
 ר' עזריאל הורוויץ מלובלין 9
 ר' עזריאל מייזלש 2, 3
 עמדין רבי יעקב 7
 פוניטובסקי יונה 7
 פונזר ר' שלמה 37
 ר' פיבל מגריצא 29, 44
 פינקינד משה 7, 39
 פישמן הרב י. 4
 ר' פנחס הורוויץ 2, 4, 7, 83
- פרנק ע. ז. 7, 35, 44
 פרידברג ח. ד. 2, 3, 10, 11
 פרל יוסף 46
 פרידריך אויגוסט מוכסן 34
 ר' צבי המגיד מזויסלב 10—12, 14, 34, 50, 93
 ר' צבי מזידיטשוב 22, 28, 46
 צדקובים אלכסנדר 41, 80
 צונץ יו"ט ליפמן 37
 קוק הרב א. י. 49
 קיארני 37, 38
 קיהן יצחק אשר 47, 48
 קושציושקן 16
 ר' קלוימוס מקראקא 32, 77
 קמינקא ד"ר א. 43
 קמלהאר הרב א. י. 2, 7, 10, 26, 47, 69
 קלונזר פרופ' י. 50
 קנט 52
 קרוכמל נחמן 41, 46
 קרפוטקין 27
 רבקה הרבנית מפשיסחה 14, 43
 רבינוביץ רבי שלמה הכהן 21
 רבינוביץ א. ז. 38
 רפפורט ש. י. 41, 46
 רינגעלבלום עינאל 16, 45
 ר' שבתי כורך ספרים 6
 שורץ פ. ז. 13
 שטרן אברהם 37, 38, 45
 שיפר ד"ר יצחק 4, 7, 17, 22, 36—39, 45
 ר' שלום צבי מזגירז 44
 ר' שלמה מקארלין 78
 ר' שלמה י' גבירול 49
 ר' שמואל הורוויץ 2—4, 6, 8, 29, 30
 ר' שמעון מזילחוב 22, 30
 שניאור זלמן מלאדי 1, 21, 32, 44, 47, 50, 53, 59, 78, 80
 ש"ס מ. ש. 83

